

Μ.ΤΡΙΧΙΑ-ΖΟΥΡΑ

Βοηθού Σπουδ. Βυζ.

και Νεοελλ. Φιλολογίας

Ο ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς ποιήσεως τοῦ Κ. Κρυστάλλη με τὸ δημοτικὸ τραγούδι* ἔχει βέβαια ὡς τώρα ἀντιμετωπιστεῖ εἴτε σὲ γενικότερα μελετήματα¹ εἴτε καὶ σὲ εἰδικότερα σχετικὰ μελετήματα². Πρέπει πάντως νὰ ὁμολογηθεῖ ὅτι ἡ ἔρευνα, ποὺ ἀφορᾷ στὴν ἐξάρτηση τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τοῦ Κρυστάλλη ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δὲν ὑπῆρξε ὡς τώρα πλήρης ἢ ἐξαντλητική, γιὰ τὸ λόγο δὲ αὐτὸ καὶ ἐπιχειρεῖται ἐδῶ μία ὁλοκληρωμένη ἐξέταση τοῦ θέματος.

---

* Στὴ δημοσίευση τῶν κειμένων (Δημοτικά τραγούδια — Παραδόσεις) διατηρῶ τὴν ὀρθογραφία καὶ στίξη τῶν διαφόρων δημοτικῶν συλλογῶν καὶ τῶν Παραδόσεων τοῦ Πολίτου (Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἐν Ἀθήναις 1904). Στὰ κείμενα τοῦ Κώστα Κρυστάλλη τὴν β' ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ ἀπὸ τὸν Μιχ. Περάνθη (Μιχ. Περάνθη, Κρυστάλλη, Ἀπαντα, βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα [1959]). Ὅλες οἱ σχετικὲς ὑποσημειώσεις ἀναφέρονται σ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Κρυστάλλη. (Πρβλ. Βασιλείου Δ. Κρυστάλλη, Ἡ ἐπαινεθεῖσα (!) ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κακοποίησις τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ Κώστα Δ. Κρυστάλλη ὑπὸ τοῦ ἐκδόσαντος αὐτὸ κ. Ὁλ. Περάνθη, Ἀθήναι 1960).

1. Βλ. Μιχ. Μητσάκη, Κρυστάλλη «Ἀγροτικά», ἐφ. «Ἐφημερίς» 8/6/1891, ἀρ. 159, σ. σ. 1—2 [=Μιχ. Μητσάκης, Τὸ Ἔργο του. Εἰσαγωγή—σχόλια—ἐπιμέλεια Μιχ. Περάνθη, βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», 1956, σ. σ. 347—356].- Γ. Ξενόπουλου, Κ. Κρυστάλλης, ἐφ. «Ἑστία» 6/5/1894, ἀρ. 60, σ. 1 [=Γρ. Ξενόπουλου Ἀπαντα, τόμ. 11ος, Μπίρης, Ἀθήναι 1971,

Οἱ γενικότερες ἐπιδράσεις πού δέχεται ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι

Ἔχει ἤδη διαπιστωθεῖ ὅτι οἱ ἐπιδράσεις πού δέχεται ὁ Κ. Κρυστάλλης ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐπίδραση ἀναλύω στὸ κύριο θέμα τῆς ἐργα-

σ. 17—19]. - Κ. Παλαμᾶ, Τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη (ὁμιλία στὸ μνημόσυνο τοῦ Κρυστάλλη), ἐφ. «Ἐφημερίς» 10, 11, 12/5/1894, ἀρ. 130, 131, 132, σ. 3 [=Κ. Παλαμᾶ, Ἀπαντα, τόμ. Β', Μπίρης, [Ἀθήνα 1963], σ. 463—483]. - Γ. Κ. Γάγαρη, Πρόλογος εἰς: Κώστα Κρυστάλλη Ἔργα. Ποιήματα—Πεζὰ, τόμ. Α', βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», ἐν Ἀθήναις 1912, σ. 175—180. - Ι. Ζερβού, Πρόλογος (Βιογραφικὸν σημεῖωμα) εἰς: Κώστα Κρυστάλλη Τὰ Ποιήματα, ἐκδοτ. οἶκος Γ. Φέξη, ἐν Ἀθήναις 1916, σ. 1—6. - Κ. Παλαμᾶ, Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης, «Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων Ποιητῶν τοῦ 10^{ου} αἰῶνος» <Φιλολογικοῦ Συλλόγου Πarnaσσού>, τόμ. Β', ἐκδ. β', βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 341—399 [=Κ. Παλαμᾶ, Ἀπαντα, τόμ. Η', Μπίρης, [Ἀθήνα 1965], σ. 311—351, (ἰδιαίτερα βλ. σ. 338—349)]. - Μιχ. Λ. Ροδᾶ, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη, (ἀπὸ διάλεξις στίς 8/5/1926), ἐκδ. β', Στέγη τοῦ βιβλίου, Ἀθήνα χ.χ., σ. 21—22. — Τέλλου Ἀγρα, Κ. Κρυστάλλης, «Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια», τόμ. 15, Ἀθήναι 1931, σ. 297. - Α. Θρούλου, Κ. Κρυστάλλης, περ. «Νέα Ἐστία», τόμ. 11, 1932, σ. 62—68 καὶ 125—130, (ἰδιαίτερα βλ. σ. 66 καὶ 126—127). - Γ.Κ. Σταμπολῆ, Ὁ Κρυστάλλης ὡς ἐθνικὴ καὶ ποιητικὴ προσωπικότης, περ. «Πολιτισμός», ἔτος Β', τεύχ. 2, Ἰανουάρ. 1933, σ. 76—82. (Μέρος Β'), Φεβρ. 1933, σ. 132—137. - Ἡλία Π. Βουτιερίδη, Σύντομη ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας (1000—1930), Ἀθήνα 1933, σ. 376—377. - Τέλλου Ἀγρα, <Κρυστάλλης> εἰς: Τζούλιας Ἀμπελᾶ—Τερένσιο, Ἡ Ποίησή μας στὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς, βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 75-78. - Χρ. Ἐμ. Ἀγγελομάτη, Σημειώματα (Ὁ Κρυστάλλης καὶ ἡ κριτικὴ) εἰς: Κώστα Κρυστάλλη, Τὰ Ἀπαντα, τόμ. Α', βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήναι] 1939, σ. 5—7 καὶ 12—13. - Κλ. Παράσχου, (ἀπὸ τὴν κριτικὴν του στὴν ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων τοῦ Κρυστάλλη ἀπὸ τὸν Χρ. Ἀγγελομάτη), περ. «Νέα Ἐστία», τόμ. 25, 1939, σ. 144—147. - Σπ. Μελλᾶ, Κώστας Κρυστάλλης, περ. «Ἑλλήν. Δημιουργία», Ἀφιέρωμα, ἔτος ΣΤ', τόμ. 11, τεύχ. 119, 1953, σ. 69. - Λ. Ι. Βρανούσης, Κ. Κρυστάλλης, <Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 19>, Ἀθήναι [1954], σ. ια' — κε'. - Κ. Βάρναλη, Αἰσθητικά—Κριτικά Β', Ὁ Ποιητὴς τοῦ βουνοῦ, ἐκδόσεις «Κέδρος», [Ἀθήνα 1958], σ. 201—203. - Γ. Βαλέτα, Εἰσαγωγή εἰς: Κρυστάλλης Ἀπαντα, τόμ. Α', Ἀθήναι 1959, σ. 29. - Α. Δικταίου, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ νεοελληνικὸ ἦθος> εἰς: Ἀνοιχτοὶ λογαριασμοὶ μὲ τὸ χρόνο, ἐκδοτ. οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1963, σ. 104—113. - Α. Καραντώνη <Κ. Κρυστάλλης> εἰς: Φυσιognωμίες, τόμ. Α', ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1977 (ἐκδ. γ'), σ. 131, 132 καὶ 139. - Λίνου Πολίτη, Ἱστορία τῆς Νεοελλ. Λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1978, σ. 219—220.

2. Κ. Χατζόπουλου, Κώστας Κρυστάλλης, περ. «Νέα Ζωή», τόμ. VII, Ἀλεξάνδρεια 1912, σ. 433—441 [=Γ. Βαλέτα, Κρυστάλλης Ἀπαντα, τόμ. Β', σ. 741—748]. - Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, Θεσ/νίκη 1937. - Γ. Χατζίνη, Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, περ. «Πνευματικὴ Ζωή», χρόν. Β, 10 Μαρτίου 1938, σ. 76—77. - Θ. Ξύδη, Γιάννη Ἀποστολάκη,

σίας μου, προέρχονται ἀπὸ τὰ ἔργα κλασσικῶν ποιητῶν, ὅπως τοῦ Ὀμήρου³, τοῦ Ἡσιόδου⁴ καὶ κυρίως τοῦ Θεοκρίτου⁵ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, ὅπως τὸν «Ἐρωτόκριτο»⁶ τοῦ Κορνάρου, κι ἀκόμη ἀπὸ ἔργα τῶν

Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, περ. «Παιδαγωγικὴ», ἔτος Β', Μάρτ. 1938, σσ. 160—169.-Κ. Θ. Δημαρᾶ, Τὸ ζήτημα τοῦ Κρυστάλλη, ἐφ. «Ἐλευθερο Βῆμα», 27/3/1939, ἀρ. 6010, σ. 1.-Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Τὸ πρόβλημα τοῦ Κρυστάλλη, περ. «Νέον Κράτος», ἔτος Γ', Φεβρ. 1939, σσ. 1654—1661.-Τάκης Σιωμόπουλου, Κώστας Κρυστάλλης, περ. «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», τόμ. 1, 1952, σσ. 77—82 καὶ τόμ. 2, 1953, σ. 1299.-Μιχ. Περάνθη, Εἰσαγωγὴ εἰς: Κρυστάλλης Ἄπαντα δ.π., σσ. 84—91 [=Μιχ. Περάνθη, Κώστας Κρυστάλλης. Μελέτη, ἐκδόσεις Χιωτέλλη, [Ἀθήνα 1976], σσ. 132—143].

3. Κ. Παλαμᾶ, Τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη, δ.π., σ. 476.-Μιχ. Α. Ροδᾶ, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη, δ.π., σ. 28.-Τέλλου Ἀγρα, (Κ. Κρυστάλλης) δ.π., σ. 76.-Ἀρη Δικταίου, (Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ νεοελληνικὸ ἥθος) δ.π., σσ. 106, 108 καὶ 112. Πρβλ. καὶ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς (Κρυστάλλης Ἄπαντα, σ. 802) «...Διότι ἴσα ἴσα ὅσον περισσότερον ἀφελῇ καὶ ἀπλᾶ εἶναι τὰ τοιαῦτα ποιήματα, τόσον περισσότερον ἐπιτυχάνουν. (Ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς στὰ δικά του ἀγροτικὰ καὶ ποιμενικὰ ποιήματα γιὰ τὰ ὁποῖα τὸν κατέκρινε ὁ Παράσχος διὸ δὲν ἔχουν ἰδέες). Ἐχει ἰδέας μεγάλας ὁ γεωργὸς ἢ ὁ ποιμὴν; Εἶναι δυνατόν ποτὲ νὰ ἔχη τερατώδη ἐμπνευσιν ὁ βίος αὐτῶν, ὁ ἔρως τῶν; Οὐδέποτε. Ἐχουν ἰδέας ὁ Ὀμηρος, ὁ Θεόκριτος, ὁ Βιργίλιος, ὁ Ἐρωτόκριτος, τὰ κλέφτικα τραγούδια; Αἱ μεγάλαι ἰδέαι εἰς ἓν ποίημα θὰ εἶναι ἡ ρομαντισμὸς ἢ φιλοσοφία καὶ μυστικισμὸς (συμβολισμὸς). Αὐτὰ ὅμως τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως δὲν εἶναι καθόλου Ἑλληνικά. Εἶναι Φράγκικα. Πολὺ περισσότερον δὲν εἶναι ποιμενικά καὶ ἀγροτικά (εἰδυλλιακά)».-Πρβλ. ἐπίσης Κρυστάλλης Ἄπαντα, σ. 412, σημ. 2 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου-Σαμαρίνα»), ὅπου ὁ ποιητὴς παραπέμπει στὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου.

4. Βλ. Α. Δικταίου, δ.π., σ. 106.-Πρβλ. ἐπίσης, Κρ. Ἄπαντα, «Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου Σαμαρίνα» σ. 412, σημ. 1, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς παραθέτει στίχους ἀπὸ τὸν Ἡσιόδο.

5. Βλ. Μιχ. Μητσάκη, Κρυστάλλη «Ἀγροτικά», δ.π., σσ. 349, 352.-[Lebesque Ph.], Astériotis D., Lettres néogrecques, περ. Mercure de France, Παρισιῶν, 1 Νοεμβρίου 1905. (Ἑλλην. μετάφραση βλ. περ. «Ἀκρίτας», τόμ. Δ', Ὀκτώβρ.-Δεκέμβρ. 1905, σ. 343).-Κ. Παλαμᾶ, Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης, δ.π., σσ. 382, 384.-Μιχ. Α. Ροδᾶ, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη, δ.π., σ. 28.-Κλ. Παράσχου, (ἀπὸ τὸ κριτικὸ ἄρθρον του γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων τοῦ Κρ. ἀπὸ τὸν Χρ. Ἀγγελομάτη), δ.π., σ. 147.-Μιχ. Περάνθη, Θεόκριτος, ὁ παλαιὸς καὶ νέος, εἰσαγωγὴ εἰς: Κρ. Ἄπαντα, σσ. 97—103 [=Μιχ. Περάνθη, Κώστας Κρυστάλλης. Μελέτη, δ.π., σσ. 150—162].-Σπ. Μελλᾶ, Κώστας Κρυστάλλης, δ.π., σ. 71.-Ἀγγ. Φουριώτη, Κ. Κρυστάλλης, περ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», Ἀφιέρωμα, ἔτος ΣΤ', τόμ. 11, τευχ. 119, σ. 116.-Μαριέττας Ε. Γιαννοπούλου, Θεόκριτος καὶ ὁ Κρυστάλλης. Μελέτη, περ. «Ἑλλ. Δημιουργία», Ἀφιέρωμα, ἔτος ΣΤ', τόμ. 11, τευχ. 119, σσ. 85—86. Πρβλ. καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ ὅπου συχνά μνημονεύει τὸ Θεόκριτο: Κρ. Ἄπαντα, («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου-Καραγκοῦνοι») σ. 399, («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου-Σαμαρίνα») σ. 420, («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου-Μαλακάσι») σ. 480, («Στὰ χαλάσματα») σ. 599, («Ἡπειρωτικαὶ Ἀναμνήσεις-Εἰς τὴν στάνην») σ. 731. Ὁ ποιητὴς ἐπίσης στίς δύο ποιητικὲς του συλλογὰς «Τὰ Ἀγροτικά» καὶ «Ὁ Τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης» μετὰ τοὺς τίτλους παραθέτει στίχους ἀπὸ τὸ Θεόκριτο. Πρβλ., ἐπίσης Κρ. Ἄπαντα, σ. 802, ὅπου ὁ ποιητὴς σὲ γράμμα του ἀναφέρεται στὸ Θεόκριτο.

6. Βλ. Δ. Μπεζαντέ, Κρυστάλλης καὶ Ἐρωτόκριτος, περ. «Νέα Ἔστια», τόμ. 46, 1949,

συγχρόνων του λογοτεχνῶν, ὅπως τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη⁷, τῶν συμπατριωτῶν του Γεωργίου Ζαλοκώστα⁸ καὶ Ἰω. Βηλαρά⁹, καθὼς καὶ τῶν ρομαντικῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς σχολῆς, ὅπως τοῦ Ἀχ. Παράσχου¹⁰.

σσ. 924—926.- Μιχ. Περάνθη, Εἰσαγωγή εἰς: Κρ. Ἄπαντα, σσ. 103—105. Πρβλ. καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ «Φυλλάδα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», ὅπου ὁ Κρυστάλλης ἀναφέρεται στὸν «Ἐρωτόκριτο» ἀπ' ὅπου καὶ παραθέτει στίχους (Κρ. Ἄπαντα, σσ. 772—773).

7. Βλ. Κ. Παλάμᾱ, Τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη, δ.π., σ. 479 καὶ τοῦ ἴδιου, Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης, δ.π., σσ. 383 καὶ 384.- Κ. Χατζόπουλου, Κώστας Κρυστάλλης, δ.π., σσ. 741—744.- Α. Θρύλου, δ.π., σσ. 66 καὶ 126.- Γ.Κ. Σταμπολῆ, δ.π., σ. 77.- Τέλλου Ἀγρα, <Κρυστάλλης>, δ.π., σ. 76.- Γ. Βαλέτα, Φιλολογικά στὸν Κρυστάλλη, Μυτιλήνη 1936, σσ. 3—6.- Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σσ. 34 καὶ 63, σμμ. 1.- Κλ. Παράσχου, δ.π., σσ. 146, 147.- Λ.Ι. Βρανούση, Νεανικοὶ στίχοι τοῦ Κ. Κρυστάλλη, Ἀθήνα 1946, σ. 14.- Γ. Κοτζιούλα, Ὁ Κρυστάλλης πεζογράφος, περ. «Ποιητικὴ Τέχνη», τόμ. 1, τεῦχος 20, ἔτος Β', 1 Δεκ. 1948, σ. 422.- Μιχ. Περάνθη, Εἰσαγωγή εἰς: Κρ. Ἄπαντα, σσ. 77—78.- Σπ. Μελεᾶ, Κώστας Κρυστάλλης, δ.π., σσ. 70—71. Πρβλ. καὶ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς γιὰ τὸ Βαλαωρίτη. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὰ παρακάτω παραδείγματα: Στὸ ἐπικὸ τοῦ ποιήμα «Ὁ Καλόγηρος τῆς Κλεισούρας», ὁ Κρ. προτάσσει σὰν προοίμιον τὴν ἐξῆς φράση τοῦ Βαλαωρίτη: «Ἡ καρδιά μου θὰ πάλῃ πάντοτε ὑπὲρ τῆς Ἠλείρου». Βλ. ἐπίσης «Αἱ Σκιαὶ τοῦ Ἄδου - Σημειώσεις», «Ἄσμα δεύτερον» (ἀρ. σμμ. 36), ὅπου ὁ ποιητὴς παραπέμπει στὸ Βαλαωρίτη, καθὼς καὶ στὸ «Ἄσμα τρίτον» (ἀρ. σμμ. 18).- Κρ. Ἄπαντα, σ. 435 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου - Σαμπαρίνα»), ὅπου ὁ ποιητὴς παραθέτει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Εὐθύμιον Βλαχάβα» τοῦ Βαλαωρίτη.- Κρ. Ἄπαντα, σσ. 455, 579 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου - Μαλακάσι»), ὅπου ὁ Κρ. ἀναφέρεται καὶ πάλι στὸ Βαλαωρίτη.- Κρ. Ἄπαντα, σσ. 801, 804 (Γράμμα τοῦ ποιητῆ πρὸς τὸ φίλον του Δημ. Ἀλεξόπουλον). Παραθέτω καὶ σχετικὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα φανερώνουν τὸ θαυμασμὸ τοῦ Κρυστάλλη γιὰ τὸ Βαλαωρίτη: «Ὁ Βαλαωρίτης ἦτο ἀλήθεια μέγας ποιητής, ἐγὼ τὸν λατρεῖν πλέον, θυμῶσαι πόσες φορές σοῦ ἔλεγα γι' αὐτόν. Εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ φύσιν...», «...Τὴν φαντασίαν τοῦ τραγουδιοῦ αὐτουνοῦ, μόνον ὁ Βαλαωρίτης ἠμπορεῖ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰ ποιήματά του...» (Ὁ Κρυστάλλης ἀναφέρεται ἐδῶ στὸ δημοτικὸ τῆς Γκιώνας καὶ Λιάκουρας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ παραθέτει στίχους).

8. Βλ. Κ. Χατζόπουλου, Κ. Κρυστάλλης, δ.π., σ. 742.- Κλ. Παράσχου, δ.π., σ. 146.- Μιχ. Περάνθη, Εἰσαγωγή εἰς: Κρ. Ἄπαντα, σ. 75.- Καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὰ πεζὰ του μνημονεύει τὸ Ζαλοκώστα. Βλ. Κρ. Ἄπαντα, σ. 160 («Αἱ Σκιαὶ τοῦ Ἄδου, Πρόλογος») «...Εἰς τὸν κύριον τοῦτον ἀρμύζει το «κάμε σὺ τὸ καλλίτερον» τοῦ κοινοῦ ἡ τοῦ Ζαλοκώστα» «Ἐσὺ εἶσαι τὸσον δαχημοὺς κι' ἡ Μούσα τόσ' ὥραια». Ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς σὲ φίλον του διανοούμενον, στὸν ὁποῖο ἐδειξε τὸ κείμενον τῶν «Σκιῶν» ζητώντας τὴ γνώμην του πρὶν ἀκόμη τὸ δημοσιεύσει.- Ἐπίσης στὴ σημείωσιν 8 ἀπὸ τὸ «Ἄσμα δεύτερον» τῶν «Σκιῶν» παραθέτει ὁ ποιητὴς τὸ ἔβδομον τετράστιχον ἀπὸ τὸ «Χάνι τῆς Γραβιάς, Ἀ' μέρος» τοῦ Ζαλοκώστα. (Βλ. Κρ. Ἄπαντα, σ. 188).

9. Βλ. Λ.Ι. Βρανούση, Νεανικοὶ στίχοι τοῦ Κ. Κρυστάλλη, δ.π., σ. 14.- Γ. Κοτζιούλα, Ὁ Κρυστάλλης πεζογράφος, δ.π., σ. 422.- Μιχ. Περάνθη, Εἰσαγωγή εἰς: Κρ. Ἄπαντα, σ. 76. Στίχους ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βηλαρά παρεμβάλλει μερικὲς φορές στὰ πεζὰ του καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κρυστάλλης. Πρβλ. Κρ. Ἄπαντα, σσ. 550, 554 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου - Μαλακάσι»).

10. Βλ. Κ. Χατζόπουλου, Κ. Κρυστάλλης, δ.π., σ. 742.- Γ.Κ. Σταμπολῆ, Ὁ Κρυστάλλης,

ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ ΜΕ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Κρυστάλλη μέ γενικότερα λαογραφικά ἢ ἐθνογραφικά θέματα καὶ ἡ συγκέντρωση ἀνέκδοτου γιὰ τὴν ἐποχὴ του σχετικοῦ ὑλικοῦ (ἤθη καὶ ἔθιμα, δημοτικὰ τραγούδια, παραδόσεις) διαπιστώνεται ἔντονη σὲ ἄρθρα¹¹, σὲ ἀφηγηματικὰ πεζογραφήματα (Διηγήματα)¹², ἢ σὲ εἰδικότερα μελετήματα («*Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου*»¹³, «*Γραμμενοχώρια*»¹⁴, «*Τρεῖς Αρακολίμναι ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῆς Πίνδου*»)¹⁵. Ἐπίσης καὶ στίς «*Σημειώσεις*»¹⁶ ποὺ ἀκολουθοῦν στὸ ποίημα τῶν νεανικῶν του χρόνων

στάλλης ὡς ἐθνικὴ καὶ ποιητικὴ προσωπικότης, δ.π., σ. 78.- Λ.Ι. Β ρ α ν ο ὡ σ η, Νεανικοὶ στίχοι τοῦ Κ. Κρυστάλλη, δ.π., σ. 14.- Μιχ. Π ε ρ ά ν θ η, Εἰσαγωγὴ εἰς: Κρ. Ἄπαντα, σσ. 76—77. Πρβλ. καὶ τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη «*Αἱ Ἀναμνήσεις*» στὸ ὁποῖο προτάσσει ὁ ποιητὴς ἓνα τετράστιχο τοῦ Γ. Παράσχου.

11. Στὸν Γ' καὶ Δ' τόμο τοῦ «Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ» Μπάρτ καὶ Χίρστ (1892, 1893) εἶχε δημοσιεύσει ὁ Κρυστάλλης πενήντασὺν ἡπειρωτικὰ ἄρθρα: Γραμμενοχώρια, Γράμμοστα, Γριβαῖοι κ.λ.π. (Πρβλ. Γ. Β α λ έ τ α, Φιλολογικὰ στὸν Κρυστάλλη, δ.π., σσ. 6—10).

12. Βλ. Κρ. Ἄπαντα, σσ. 666—677 («*Ὁ Γάμος τῆς στάνης*»), ὅπου ὁ ποιητὴς περιγράφει τὰ γαμήλια ἔθιμα στὰ τσελιγγάτα Ἡπειρωτικῆς περιοχῆς (σ. 669) παραθέτοντας καὶ τὰ ἀνάλογα δημοτικὰ τραγούδια (σσ. 670—677).

13. Βλ. Κρ. Ἄπαντα, σ. 460, ὅπου ὁ Κρυστάλλης καταγράφει τὴν παράδοση τοῦ μαρμαρώματος τῆς γριάς καὶ (σ. 495) τὴν παράδοση γιὰ τὸ στοιχειὸ τῆς Μάνας, τὴν ὁποία ὁ ποιητὴς ἀνέπτυξε σὲ ποίημα: «*Τὸ Τραγούδι τῆς βρύσης*» (βλ. ἐδῶ σ.358).- Χαρακτηριστικὰ Ἡπειρωτικὰ τραγούδια ποὺ καταγράφει ὁ ποιητὴς, βλ. Κρ. Ἄπαντα, σσ. 451, 491, 499, 504, 537, 568 κ.ά.- Πρβλ. καὶ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς γιὰ τὶς ἐθνολογικὰς του γνώσεις καὶ ἔρευνες, στὸν πρόλογό του ἀπὸ τοὺς «*Βλάχους τῆς Πίνδου*» (σ. 389). «...Ἐθνολογικὰς ἐγὼ γνώσεις δὲν διαφιλονεικῶ, οὔτε εἶμαι κατὰλληλος διὰ γλωσσολογικὰς μελέτας. Ἀλλὰ γεννηθεὶς ἐπὶ τῆς Πίνδου, ἐκ Βλάχων γονέων, καὶ ἀνατραφεὶς ἐν μέσῳ Βλάχων μέχρι τῆς ἐνεστώσης ἡλικίας μου, ἐσκέφθην ὅτι ἀρκετὰς καὶ ἀληθεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πληροφορίας θέλω παράσχει, ἐὰν ἐκθέσω ὅσα μέχρι τοῦδε περὶ τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου ἔχω συλλέξει, εἴτε ἐκ περιηγήσεών μου κατὰ διαφόρους καιροὺς, ἀπὸ τεσσάρων ἡδὴ καὶ πέντε ἐτῶν, εἴτε ἐκ πληροφοριῶν ἄλλων, εἴτε ἐκ μελετῶν μου ἐπὶ τῶν ὅσα ἡδυνήθην ν' ἀναγνώσω ἐκ τῶν μέχρι σήμερον περὶ τῆς φυλῆς ταύτης γραφέντων...».

14. Βλ. Κρ. Ἄπαντα, σσ. 746—753, ὅπου ὁ ποιητὴς περιγράφει τὸν τρόπο ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ εἰδικότερα τὰ πανηγυρικὰ τοὺς ἔθιμα (σ. 749). Παραθέτει ἀκόμη στίχους ἀπὸ δημοτικὰ τραγούδια ποὺ τραγουδοῦσαν οἱ χωρικοὶ «κατὰ τὸν μέγαν χορὸν τῆς Λαμάρης» (σ. 750) καὶ στὴ σ. 572 καταγράφει λαϊκὴ τοπικὴ παράδοση.

15. Βλ. Κρ. Ἄπαντα, σσ. 739—746. Πρόκειται γιὰ μετάπλαση ἀπὸ τὸν ποιητὴ σὲ ἀφηγηματικὴ διήγησις Ἡπειρωτικῶν παραδόσεων γιὰ τὶς τρεῖς λίμνες τῆς Πίνδου: Τοῦ Λύγγου, τῆς Τύμφης ἢ Νόμφης καὶ τοῦ Λάκμωνος. Ἐπίσης παραθετεῖ καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι γιὰ τὸ Δράκο τοῦ Σμόλυγγα. (Γιὰ τὸ δημοτικὸ αὐτὸ τραγούδι βλ. ἐδῶ στὴ σ.321 σημ.22).

16. Βλ. Κρ. Ἄπαντα, σσ. 186—200, ὅπου ὁ ποιητὴς παρεμβάλλει δημοτικὰ τραγούδια. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὶς «*Σημειώσεις*» μέ τοὺς ἀρ. 23, 24, 25 ἀπὸ τὸ «*Ἄσμα δεῦτερον*» καὶ ἀρ. 12 ἀπὸ τὸ «*Ἄσμα τρίτον*».

«Αἱ Σκιαὶ τοῦ "Ἄδου», καὶ στὰ γράμματα¹⁷ πού ἔστειλνε κατὰ καιροὺς σὲ φιλικὰ του πρόσωπα, ὑπάρχουν δείγματα πού φανερώνουν τὴν ἑνασχόληση αὐτῇ τοῦ ποιητῇ στὰ λαογραφικὰ καὶ ἔθνογραφικὰ θέματα καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀγάπῃ του στὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἐχουν ἀκόμη ἐπισημανθεῖ, χωρὶς καὶ νὰ βρεθοῦν, συλλογὲς δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ παραμυθιῶν πού εἶχε συγκροτήσει ὁ ποιητὴς¹⁸.

Ὅπως δὴποτε ὁ Κρυστάλλης εἶχε γνωρίσει τὶς συλλογὲς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, πού εἶχαν ἐκδοθεῖ στὰ χρόνια τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας¹⁹, καὶ εἰδικότερα βέβαια τὶς συλλογὲς πού ἀφοροῦσαν στὴν "Ἠπειρο²⁰. Αὐτὸ διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια πού

Στὶς ὑποσημειώσεις πού παραπέμπουν σὲ συλλογὲς δημοτικῶν τραγουδιῶν ἢ παραδόσεων, ὁ πλήρης τίτλος ἀναφέρεται μόνο τὴν πρώτη φορά. Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται μόνο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα.

17. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 798. «...Τέλος πάντων εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἔφαγα τὴν ζωὴν μου μὲ τὰς μελέτας καὶ μὲ τὰς ἐκδρομὰς μου ἐδῶ κι ἐκεῖ πρὸ πάντων ἐν "Ἠπειρῷ δι' ἑρεῖνας ἡθογραφικὰς καὶ γλωσσικάς...». Βλ. ἐπίσης καὶ στὴ σ. 803 γράμμα τοῦ ποιητῇ, ὅπου παραθέτει τὸ κλέφτικο τῆς Γκιῶνας καὶ Λιάκουρας. (Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ γράμμα βλ. ἐδῶ στή σ.324 σημ37).

18. Βλ. Μιχ. Περᾶνθη, Εἰσαγωγή εἰς: Κρ. "Ἀπαντα, σ. 130. «...Στὸ ἀρχεῖο του μὲ τὸν τίτλο «'Ανέκδοτα "Ἠπειρωτικά», βρῆκα ἓνα του σημείωμα, ὅπου εἶχε καταστρώσει τὸν κατάλογο τῶν ἐτοιμαζόμενων βιβλίων του: ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ 1. Φυλλάδα τ' 'Αλήπασα. 2. Τραγούδια Σουλιώτικα. 3. Τραγούδια Λιάπικα. 4. Τραγούδια Βλάχικα. 5. 'Ιστορίες Κλέφτικες. 6. 'Ιστορίες Σουλιώτικες. 7. Παραμύθια τοῦ τόπου μου. 8. Ταξίδι στὴν 'Αρκαδίαν. 9. Ταξίδι στὴ Βοιωτίαν. 10. Ταξίδι στὰ Κλεφτοβούνια. 11. Γκόλφω. 12. Στρούγκα. ...'Αρκετὰ βλάχικα καὶ μερικὰ λιάπικα τραγούδια περιέλαβε στὴν ἐκτενὴ μελέτῃ του γιὰ τοὺς «Βλάχους τῆς Πίνδου». ...Τὰ ὑπόλοιπα ἔργα του (2, 5, 6, 7, 9, 10 καὶ 12) πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὀριστικὰ χαμένα».

19. Βλ. C. Fauriel, Chants Populaires de la Grèce moderne, à Paris 1824, 1825, t. I, II. - Ν. Tommaseo, Canti popolari, Toscani Corsi Illirici Greci, Vol. III, Venezia 1842. - Ἀντ. Μανούσου, Τραγούδια 'Εθνικά, Εἰς Κέρκυραν 1850. - Σπ. Ζαμπελίου, Ἀσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος, Κέρκυρα 1852. - Α. 'Ιατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων παλαιῶν καὶ νέων μετὰ διαφορῶν εἰκονογραφιῶν, 'Εν 'Αθήναις 1859. - Arnoldus Passow, Τραγούδια Ρωμαίικα. Popularia carmina, Graeciae Recentioris, Lipsiae MDCCCLX. - Émile Legrand, Recueil de Chansons Populaires Grecques, Paris 1874. - Μιχ. Σ. Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία, ἐν 'Αθήναις 1868. - Μιχ. Σ. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, τόμ. Α', 'Εν 'Αθήναις 1888. - Περ. «Ζωγράφειος 'Αγών», [=«Ζ.Α.»], τόμ. Α' 1891. (Περιλαμβάνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ συλλογὲς δημοτ. τραγουδιῶν ἀπὸ τὴν "Ἠπειρο βλ. Γ. Δ. Ζηκίδου, Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα τῆς "Ἠπείρου, ἄσματα στίς σελ. 58—175. - Α. Γονίου, Δημοτικὰ ἄσματα στίς σελ. 181—190).

20. Βλ. Γ. Χρ. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν "Ἠπειρον δημοτικῶν ἀσμάτων, ἐν 'Αθήναις 1866. - Π. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἀσμάτων τῆς "Ἠπείρου, ἐκδιδομένη ὑπὸ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐν 'Αθήναις 1880.

καταχωρίζει στὰ πεζά του²¹, τὰ ὁποῖα συναντᾶμε αὐτούσια στὶς συλλογές πού χρησιμοποιοῦσε ὁ ποιητής, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πληροφορίες πού δίνει ὁ ἴδιος²². Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴ γνώση τῶν δημοτικῶν κειμένων πού ὀφείλεται σὲ μελέτη ἀπὸ τὰ βιβλία, ἡ ζωὴ τοῦ ποιητῆ στὸν Ἑπειρωτικὸ ὠρὸς²³, ἡ ἀναστροφή του μὲ τὸ λαὸ τῆς ὑπαίθρου καὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν ποίηση τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ καταγράψει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ²⁴ δημοτικὰ κείμενα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μᾶς δίνει ἀπλὲς πληροφορίες²⁵, κι ἄλλοτε τὰ περισώ-

21. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 420 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου – Σαμμαρίνα») «Τὸ Τραγούδι τοῦ Μίχου» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 45, ἀρ. 52), τὸ Μετσοβίτικο μοιρολόγι γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰω. Δεληγιάννη (σ. 556) (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 81, ἀρ. 93), καὶ τὸ «Ὁ Χάρος καὶ αἱ ψυχαί» (σ. 582) (πρβλ. Faugiel, ὅ.π., σ. 268).- Ἀπὸ τὸ διήγημα τοῦ Κρ. «Ὁ Γάμος τῆς στάνης» ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὸ γαμήλιο τραγούδι «Γιὰ ἔβγα, ἀφέντημ' ἔβγα» (Κρ. "Ἀπαντα, σ. 672) (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 187, ἀρ. 293).

22. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 421 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου – Σαμμαρίνα»), ὅπου ὁ ποιητὴς παραθέτει στίχους ἑρωτικούς ἀπὸ βλάχικο τραγούδι καὶ στὴ σ. 421 παραπέμπει σὲ ὁμοίους στίχους Ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ πού περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ τοῦ Χασιώτου, ὅ.π., σ. 49.- Βλ. ἐπίσης «Τρεῖς Δρακολίμναι...», Κρ. "Ἀπαντα, σ. 740, ὅπου ὁ ποιητὴς παραθέτει τὸ Ἑπειρωτικὸ δημοτικὸ τραγούδι γιὰ τὸ δράκο τοῦ Σμόλυγγα καὶ στὴν σ. 740 παραπέμπει στὸν Ἀραβαντινὸ καὶ ἐκθέτει τὴν ἀντίθετη ἀποψὶ τοῦ σχετικὰ μὲ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ τραγουδιοῦ (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 273, ἀρ. 453).- Στὴ συλλογὴ ἐπίσης τοῦ Ἀραβαντινοῦ ἀναφέρεται καὶ σ' ἄλλη παράγραφο ἀπὸ τοὺς «Βλάχους τῆς Πίνδου – Σαμμαρίνα», σ. 429.- Βλ. ἐπίσης Κρ. "Ἀπαντα, σ. 704 «Αἱ Ἀπόκρεω ἐν Ἰωαννίνοις», ὅπου ἀναφέρεται στὸ Φωριέλ.

23. Γιὰ τὰ ταξίδια του στὰ ὄρεϊνὰ μέρη τῆς Ἑπείρου καὶ τὶς ἐρευνές του ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὰ πεζά του καὶ στὰ γράμματά του. Βλ. ἐδῶ σ. 319 σ. 13, ὅπου παραθέτω τὴ σχετικὴ παράγραφο ἀπὸ τοὺς «Βλάχους τῆς Πίνδου» (σ. 389—390). Ἐπίσης βλ. ἐδῶ σ. 320 σ. 17, ὅπου παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ γράμμα τοῦ ποιητῆ.

24. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 471 «... Τέλος ὁ γνωστός μοι Σιάμος εἶπεν ἕνα κλέφτικο... τὸ τραγούδι τοῦ Μπότσαρη... Καὶ στὴ σ. 505 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου – Μαλακάσι») «... Τὸ ἐσημέϊωσα ἐκεῖ διὰ τῆς μολυβδόδου καὶ ἔμαθα ἀργότερα νὰ τὸ τραγουδῶ, τὸ συγκινητικώτατον τοῦτο ποιμενικὸν ᾄσμα...». Βλ. ἐπίσης Κρ. "Ἀπαντα, σ. 673 («Ὁ Γάμος τῆς Στάνης») «... Εἶπον τόσα ᾄσματα ἐκεῖ τοῦ χοροῦ, κλέφτικα καὶ τοῦ ποιμενικοῦ βίου, ἀλλὰ ἐξ ὧν ἐν καὶ μόνον μοὶ ἀφῆκε ζωρὰν ἐντύπωσιν καὶ ἐνεχαράχθη ἐν τῇ μνήμῃ καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἀνεξάλειπτον, τὸ ᾄσμα τῆς Ζερβοπούλας...».

25. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 632 («Ἡ Δασκάλα») «... Εἶχα πάρει – θυμᾶμαι σὰν τώρα – τὸ τραγούδι πού λέει, πῶς ἕνα παλληκάρι γυρνώντας νύχτ' ἀπὸ τὸν πόλεμο πού πολεμοῦσε κι ἀπὸ τὴ βίγλα πού φύλαε, ἔπεσε νὰ βρῇ λίγον ὕπνο στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἀγάπης του...». Ἐπίσης βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 425 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου – Σαμμαρίνα»), ὅπου ὁ ποιητὴς παραθέτει μόνον τοὺς πρῶτους στίχους ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ «Γάμου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζήδρου» καὶ στὴ συνέχεια δίνει πληροφορίες γιὰ τὰ γεγονότα πού στάθηκαν αἰτίνα νὰ ἐμπνευστεῖ ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τὸ τραγούδι αὐτό.- Ἐπίσης Κρ. "Ἀπαντα, σ. 806 γράμμα τοῦ ποιητῆ πρὸς τὸ φίλο του Δημ. Ἀλεξόπουλο, ὅπου ἀναφέροντας λεπτομέρειες γιὰ τὸ ποιμενικὸ του εἰδύλλιο τῇ «Γκόλφω» γράφει: «... Τὸ ἔβγαλα τὸ ποίημα ἀπὸ τὸ γνωστό σου καὶ ἀγαπητὸ τραγούδι "Ἐβγα Γκόλφω στὸ βουνό...». Βλ. ἀκόμη Κρ. "Ἀπαντα, σ. 709 «Τὸ

ζει στα πεζά του κείμενα²⁶ ή τα χρησιμοποιεί σε έμμετρες συνθέσεις²⁷.

Χαρακτηριστικό και αποδεικτικό της προσπάθειάς του να καταγράψει δημοτικά τραγούδια από το στόμα του λαού είναι το γεγονός ότι σε άφηγήματα ή σε μελέτες του καταχωρίζει βλάχικα δημοτικά τραγούδια, τα οποία ο ίδιος μεταγλωττίζει έμμετρα στην κοινή νεοελληνική²⁸. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ως προς τις τελευταίες αυτές περιπτώσεις το γεγονός ότι υπάρχουν δημοτικά τραγούδια²⁹ — έστω και έν αποδεικνύονται ως

Πάσχα στην Πίνδο, όπου ο ποιητής παραθέτει όρισμένους μόνον στίχους τραγουδιού και στη συνέχεια δίνει πληροφορίες για την υπόθεση.

26. Ένδεικτικά αναφέρω τα τραγούδια που παραθέτει ο ποιητής στους «*Βλάχους της Πίνδου – Μαλακάσι*» (Κρ. "Απαντα, σσ. 483, 491) και στο διήγημά του «*Η Πανήγυρις της Μεταμορφώσεως*» (Κρ. "Απαντα, σσ. 717, 718).

27. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί «*Ο Χορός της Λαμπρής*» (Βλ. έδω σ.353).

28. Πρβλ. όσα γράφει ο ίδιος ο ποιητής για την περίπτωση αυτή, Κρ. "Απαντα, σ. 394 («*Οι Βλάχοι της Πίνδου – Καραγκούνιοι*») «... Άδουσιν επίσης Άλβανιστί, όλγιστα δέ σώζονται παρ' αυτοίς Βλάχικα άσματα. Τρία, τέσσερα, τα όποια ήκουσα και έσημείωσα, άντιγράφω ένταύθα έκ μεταφράσεως κατά λέξιν ως και μετά σημειώσεων γλωσσολογικών...». Βλ. επίσης σ. 412 («*Οι Βλάχοι της Πίνδου – Σαμαρίνα*») «... Ίδού πώς έγκωμιάζεται ή παρθένος παρ' αυτοίς έν τινι βλαχικώ άσματι καθ' ήμετέραν μετάφρασιν...». Έπίσης σ. 415 «... Και άπαράλλακτα ως πās Ήπειρώτης ούτω και ό Βλάχος ούτος της Πίνδου έκχύνει την λύπην ή την χαράν του αυτήν στα τραγούδια, εις τα ώραία εκείνα και περιπαθέστατα τραγούδια της ξενητείας, άτινα, άν και Βλαχικά, έχουσιν όμως το αυτό άλγος, την αυτήν μελωδίαν, το αυτό πνεύμα μετά των Έλληνικών. Χάριν των άναγνωστών μεταφράζομέν τινα έξ αυτών ένταύθα...».

29. *Βλ. «*Αί Σκιαί του Άδου – Σημειώσεις, Άσμα δεύτερον*», άρ. 21 το τραγούδι «*Τού Δράκου Γρίβα*», άρ. 23 «*Τό όνειρο του Κατσαντώνη*» (πρβλ. Το m m a s e o, ό.π., σ. 367, Ζαμπελίου, ό.π., σ. 46, άρ. 50, Passow, ό.π., σ. 79, άρ. XCVII και σ. 80, άρ. C, Μανούσου, ό.π., σ. 120), άρ. 24 «*Της Λένως Μπότσαρη*» (πρβλ. Χασιώτου, ό.π., σ. 102, άρ. 19, Άραβαντινού, ό.π., σ. 52, άρ. 60 και Π. Γ. Ζερλέντη, Ήπειρωτικά Μελετήματα, περ. «Παρνασσός», τόμ. IB, 1888, σ.380. Βλ. επίσης Κρ. "Απαντα, σ. 451 («*Οι Βλάχοι της Πίνδου – Μαλακάσι*») το τραγούδι «*Τού Γιάννη του πραγματευτή*» (πρβλ. Passow, ό.π., σ. 366, άρ. CCCCLXXXVII, Μανούσου, ό.π., σσ. 182—188, Ίατρίδου, ό.π., σ. 25, περ. «Ζ.Α.», ό.π., σ. 71, άρ. 12, σ. 171, άρ. 327 και σ. 296, άρ. 10, Legrand, ό.π., σ. 322, άρ. 143, Χασιώτου, ό.π., σ. 95, άρ. 8 και σ. 208, άρ. 32, Άραβαντινού, ό.π., σ. 102, άρ. 119) - Κρ. "Απαντα, σ. 463 «*Η μάχη του Κουτσιλιού*» (πρβλ. Άραβαντινού, ό.π., σ. 24, άρ. 28 και Χασιώτου, ό.π., σ. 124, άρ. 55) - Κρ. "Απαντα, σ. 491 το δημοτικό τραγ. «*Στης Σαμαρίνας τα βουνά είναι μιá κρύα βρύση*» - Κρ. "Απαντα, σ. 504 «*Της Παναγιωτούλας*» (πρβλ. Ίατρίδου, ό.π., σ. 23) - Κρ. "Απαντα, σ. 673 «*Τό τραγούδι της Ζερβοπούλας*» (πρβλ. Άραβαντινού, ό.π., σ. 262, άρ. 445, Ίατρίδου, ό.π., σσ. 23—25, περ. «Ζ.Α.», ό.π., σ. 85, άρ. 51). Στη λαογραφική επίσης μελέτη του «*Γεώργιος Κίτσος*» περ. "Εστία" 1890 'Ιαν.—'Ιούνιος, σ. 382 [=Κρ. "Απαντα, σσ. 738—739], ο ποιητής παραθέτει το όμώνυμο δημοτικό τραγούδι και αναφέρει ό ίδιος ότι πρόκειται για άνέκδοτο ήπειρωτικό.

παραλλαγές ἀπὸ συμφυρμούς διαφόρων στίχων γνώστων δημοτικῶν τραγουδιῶν — πὺ δὲν ἔχουν περιληφθεῖ, τουλάχιστον ὡς τὸ θάνατό του, σὲ ἄλλες συλλογές.

Ἀπ' ὅλες τὶς κατηγορίες ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπίδραση τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ στὴν ὅλη του δημιουργία, ποιητικὴ καὶ πεζογραφική. Ἡ περίοδος τοῦ κλεφταρματολισμοῦ στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα, καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἠπειρο, ἀπασχόλησε πολὺ τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὰ νεανικά του ἀκόμη χρόνια. Ἦδη στὶς «Σκιὲς τοῦ Ἄδου» ὑμνεῖ τοὺς κλέφτες καὶ τοὺς ἀρματολοὺς — ἰδιαίτερα τῆς Ἠπείρου — πὺ τὰ κατορθώματά τους τραγούδησε καὶ ὁ ἀνώνυμος λαϊκὸς τραγουδιστής. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ τραγούδια παραθέτει στὶς «Σημειώσεις» του, δίνοντας συγχρόνως καὶ πληροφορίες γιὰ τοὺς ἥρωες στοὺς ὁποίους ἀναφέρονται³⁰. Ἐπίσης στὸν «Καλόγηρο τῆς Κλεισούρας», στὸ Α' μέρος, ὑπάρχει ἓνας στίχος πὺ φανερώνει πόσο εἶχε ἀγαπήσει καὶ εἶχε δεθεῖ μὲ τὰ κλέφτικα τραγούδια ὁ ποιητής³¹. Στὸ Ε' μέρος ἐπίσης ἀναφέρει πολλὰ ὀνόματα κλεφτῶν, τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα ἔχει ὑμνήσει ὁ λαὸς μας.

Στοὺς «Βλάχους τῆς Πίνδου»³² καὶ τὰ Διηγῆματά του³³ παρεμβάλλει ἀρκετὰ κλέφτικα τραγούδια. Ἀλλωστε ἀπὸ τὰ τελευταῖα μερικὰ εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν κλεφτῶν³⁴, τὰ κατορθώματά τους καὶ τὶς συνήθειές τους, διότι εἶχε τὴν εὐκαιρία κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ταξιδιῶν του στὰ ὄρεϊνά τῆς Πίνδου, ἀλλὰ καὶ στὴν παιδικὴ του ἡλικία, ὅταν ζοῦσε

30. Βλ. «Αἱ Σκιαὶ τοῦ Ἄδου - Σημειώσεις, Ἄσμα δεύτερον», ἀρ. 11, 21, 23, 25.

31. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, σ. 212 «Ὁ Καλόγηρος τῆς Κλεισούρας τοῦ Μεσολογγίου» Α' Μέρος, στ. 48 «Πὺν τὰ τραγούδια τὰ Ἐθνικά, τὰ κλέφτικα τραγούδια!».

32. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, σ. 419 στίχους ἀπὸ τὸ τραγούδι «Τοῦ Τότσκα» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 63, ἀρ. 71, στ. 24—26), σ. 420 τὸ τραγούδι «Τοῦ Μίχου», σ. 430 «Τοῦ Ἰω. Φλώρου», βλάχικὸ κλέφτικὸ μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν ποιητὴ, σ. 431 «Τοῦ Γιάννη Πρίφτη» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 44, ἀρ. 51), σ. 537 «Τοῦ Γιώτη Μπαρτζόκα» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 39, ἀρ. 44), σ. 570 «Τοῦ Γώγου Μπακόλα» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 70, ἀρ. 78).

33. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, σσ. 659—666 («Οἱ Ζακαῖοι»), ὅπου τὰ κλέφτικα γιὰ τοὺς Ζακαῖους: «Τοῦ Ντελῆ-Δήμου» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 42, ἀρ. 48 «Ντελῆ Δήμος»); «Τοῦ Γιαννούλη» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 79, ἀρ. 91 «Οἱ Ζακαῖοι»), «Τοῦ Θεόδωρου» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 84, ἀρ. 97 «Θεὸδ. Ζάκας καὶ Μακρῆιοι») καὶ ἓνα ἀκόμη γιὰ τὸ Θ. Ζάκα (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 89, ἀρ. 102) καὶ γιὰ τὴ «Ἀῆστεισι τῆς Καστανιάς» (πρβλ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 89, ἀρ. 103).

34. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, «Οἱ Ζακαῖοι», «Τὰ Χριστοῦγεννα τῶν κλεφτῶν», «Εἰς τὴν στάνην τοῦ μπάμπου μου», «Καπετὰν Κωνσταντάρης». Τὸ τελευταῖο, κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Μ. Περάνθη, (βλ. Μιχ. Περὰνθη, Κρ. Ἀπαντα, σ. 642, σημ. 1) εἶναι τὸ μόνον ἐξακριβωμένο τῆς σειρᾶς «Κλέφτικες Ἱστορίες», τὶς ὁποῖες σχεδιάζε νὰ ἐκδώσει ὁ ποιητής (γιὰ τὶς «Κλέφτικες Ἱστορίες» βλ. ἐδῶ σ. 320 σημ. 18).

άκομή στο χωριό του (τὸ Συρράκο), νὰ γνωριστεῖ μὲ κλέφτες. Στὸ διήγημά του «*Εἰς τὴν στάνην τοῦ μπάρμπα μου*» περιγράφει μιὰ τέτοια συνάντηση μὲ κλέφτες³⁵.

Ἀπὸ γέροντες ἐπίσης χωρικοὺς, ποὺ εἶχαν ζήσει τὰ γεγονότα τῆς Ἐπαναστάσεως, ἄκουγε ἱστορίες γιὰ τὴ δράση τῶν κλεφταρματολῶν καὶ ἀπὸ χωρικοὺς ποιμένες ἄκουγε τὰ τραγούδια τους³⁶.

Ἀλλὰ καὶ στὰ γράμματα³⁷ ποὺ ἔστελνε σὲ φίλους του, εἰδικὰ στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ὅταν εἶχε ἀποκάμει ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ τὴν ἀρρώστεια του, ἐκφράζει ἔντονα τὴ νοσταλγία γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὰ κλέφτικα τραγούδια της, ποὺ μ' αὐτὰ εἶχε μεγαλώσει καὶ ποὺ ἄφησαν τὴ σφραγίδα τους σ' ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου του, ὅπως διαπιστώνεται.

Θὰ σημειώσω μερικὰ ποιήματα τοῦ Κρυστάλλη, στὰ ὁποῖα διαφαίνεται ἔντονα ἡ ἐπίδραση τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ, ὄχι μόνο στὴ μορφή, δηλαδὴ στὴν τεχνικὴ τους στὴν ἔκφραση ποὺ λίγο πολὺ εἶναι καὶ τεχνικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ γενικὰ³⁸, ἀλλὰ καὶ στὸ περιεχόμενο ποὺ σημα-

35. Βλ. Κρ. Ἐπαντα, σσ. 731—732 «...Μιά βραδυὰ τὲς στερνὲς μέρες, συνέβαινε νὰ μᾶς ἔρθουν κ' οἱ κλέφτες. Μοῦ τὸ μὴνυσαν καὶ ἐμένα οἱ πιστικοὶ ἀπὸ νωρὲς, γιὰ νὰ μὴν τοὺς δῶ ἀζᾶφνα. Σουηθισμένοι ἀπὸ μικρὸς στὰ βουνὰ τᾶγρια, ποὺ γεννήθηκα καὶ ποὺ τὰ γυρνοῦσα νυχτοῖμερα καὶ μοναχὸς καὶ μὲ συνοδιὰν, μαθημένος μὲ τὰ τραγούδια τῶν ἄρματολῶν, μὲ τὲς ἱστορίες τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν χαρμηλῶν, ποὺ μούλεγαν κάθε τόσο οἱ γέροι τοῦ χωριοῦ τὸν χειμῶνα στὰ χαλιάτια τῶν ἐκκλησιῶν καὶ στὰ προσήλια...». Καὶ συνεχίζει περιγράφοντας μὲ κάθε λεπτομέρεια, ὅ, τι εἶδε καὶ ὅ, τι ἄκουσε ἀπὸ τὸ στόμα τῶν κλεφτῶν ἐκεῖνῃ τῇ βραδίᾳ, τὰ τραγούδια τους, τὶς ἱστορίες τους.

36. Βλ. Κρ. Ἐπαντα, σ. 474 «...Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ γέρον τὶς ἑκατοντοῦτης σχεδόν, λείψανον ἱερὸν τῶν κατὰ τὸ 1821 καὶ 1854 ἐπ'σέων τῆς Ἠπείρου. Εἶχε λάβει, μᾶς ἔλεγε, μέρος εἰς τὰς μάχας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πλάκας τότε ὑπὸ τὸν Μάρκον Μπότσαρη καὶ ἐσχάτως εἰς τὴν τοῦ Κουτσιλιῶ εἰς βοήθειαν τοῦ Γρίβα. Καὶ μᾶς διηγείτο μετὰ ζωηρότητος διάφορα τῶν ἀναμνήσεών του ἀποσπάσματα...». - Πρβλ. ἐπίσης Κρ. Ἐπαντα, σ. 471, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται στὸ κλέφτικο τραγούδι τοῦ Μπότσαρη (βλ. ἐδῶ σ.321 σημ.24).

37. Βλ. Κρ. Ἐπαντα, σ. 803. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «...Ἐφερα καὶ τὸν ἀδελφὸ μου Γούλα ἀπὸ τὴν Ἠπειρο τελευταῖα. Ἐπῆγα στὰς Πάτρας καὶ τὸν ἐδέχτηκα. Ἀπὸ τὸν δρόμον ἔβλεπ' ἀπέναντι τὰ βουνὰ τῶν Κραββάρων σου, τὸν Ἐπαχτο, τὴν Γκιώνα καὶ τὴν περήφανη Λιάκουρα, χιονισμένα ὅλα. Ἐ! πῶς ἔφτερούγιζε ἡ μαύρη μου καρδιὰ μέσα σὰν τὰ εἶδα, ὡρὲ Μῆτρο. Πίστεψέ με, ἐδάκρυσα στὸ βαγόνι καὶ τ' ἀγνάντευα σὰν μικρὸ παιδί, καὶ ἐπειδὴ ἤμουν μοναχὸς μου μέσα σ' ἓνα βαγόνι ὁλόκληρο (Β' θέα.) ἐπῆρα τὸ τραγούδι τῶν βουνῶν αὐτῶν, τὸ ὠραιότερο κλέφτικο τραγούδι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ μοῦ τᾶλεγε ἓνας κλέφτης τῆς Πίνδου μιὰ φορὰ στὰ μπουντρούμια τ' Ἀλήπασα στὰ Γιάννινα φυλακισμένο... ὁ καπναρὸς! καὶ ὅπου τὸ τραγουδῶ καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο τραγούδι... Ἄκου το καὶ σύ:

Δὲν εἶναι μὲγα θιάμαγμα, παραξενιά μεγάλη...»

38. Στὸ σημεῖο αὐτὸ βλ. ἀντιθετὲς ἀπόψεις, Ἀ λ ἔ ξ η Π ο λ ί τ η, τὸ Δημοτικὸ τραγούδι, Κλέφτικα, Ἀθήνα 1973, σ. ν, σημ. 1.

δεύεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὶς ιδέες τοῦ κλέφτικου. Ἡ ἐπίδραση αὕτη διαφαίνεται: α) στὴν ἔντονη ἐπιθυμία τοῦ κλέφτη νὰ διακριθεῖ καὶ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση καὶ μὲ κάθε στοιχείο ποῦ θὰ δείξει ζωηρὰ τὴν προβολή του³⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ λατρεία του στὰ ὄπλα τὰ φανταχτερὰ⁴⁰.

π.χ. γιὰ νὰ ζωθοῦμε τ' ἄρματα καὶ τὰ χρυσὰ τσαπράζια⁴¹

(Κρ. «Τραγοῦδι κλέφτικο» στ. 3).

Ὁ ποιητὴς πάντως ὄχι μόνο στὰ ποιήματά του ἀλλὰ καὶ στὰ πεζά του⁴² ἀναφέρεται στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν κλεφτῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ δεῖ ἀπὸ κοντά⁴³.

39. Βλ. Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη, Οἱ κλεφταρματολοὶ καὶ τὰ τραγοῦδιά τους, [Ἀθήνα 1963], σ. 32.

40. Βλ. Ἀποστ. Βακαλόπουλου, Τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821, Θεσ/νίκη 1970, ἔκδ. β', σ. 178.

41. Πρβλ. τὰ κλέφτικα.

Μὲ τὰ χρυσὰ τοῦ τ' ἄρματα, μὲ τὸ σπαθὶ ζωσμένος,
μὲ τὰ καπετανίτικα φορέματα ντυμένος

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 95, ἀρ. 110, στ. 5—6)

Λάζε μου τί δὲν φαίνεσαι τοῦτο τὸ καλοκαίρι;
Νὰ περπατῇς ἄρματολός, στὸ μαῦρο καβαλάρης.
Νὰ λάμπουν τὰ τσαπράζια σου, τὰ φλωροκαπνισμένα.
Δώδεκ' ἀράδες τὰ κουμπιὰ στὰ ρούχινά γελέκια,
Νάχης καὶ ζτὸ σπαθάκι σου χούφτα μαλαγαμένια,
Νὰ κρούῃ ὁ ἥλιος τὴν αὐγή, νὰ κρούῃ τὸ μεσημέρι

(Passow, δ.π., σ. 51, ἀρ. LIX, στ. 6—11).

42. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, σ. 685 («Τὰ Χριστούγεννα τῶν κλεφτῶν») «...Μέσα στὴ σπηλιά, ποὺ ἀνοίξε κατὰ τὴ δύση, προσάναφταν τὴ φωτιά δυὸ τρεῖς ἀπὸ τοὺς κλέφτες... ἔβγαζαν ἀπὸ τὰ σελιχία τοὺς μικροὺς τοὺς καθρέπτας καὶ σιγυρίζοντας τὰ μουστάκια καὶ τὰ μαλλιά τοὺς λιανοτραγοῦδαγαν κι ἔλεγαν: «Τῆρα κεφάλια πῶχουμε ὁμοφοκαωμένα, τῆρα μουστάκια ὀλόμαυρα καὶ δοξαρένια φρύδια, τῆρα τσαμπάδες ἐξέλεγε ποὺ φτάνουν ὡς τὴν πλάτη. Δὲν εἴμαστε γιὰ σίδερα, οὐδὲ καὶ γιὰ κρεμάλα, μόν' εἴμαστε γιὰ κλεφτουριά...».- Πρβλ. καὶ ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τοῦ «Γιῶτῃ Μπαρτζόκα» τοὺς στίχους, Μουστάκι μου κατάμαυρο, καὶ φρύδια μου μεγάλα, καὶ σύ, τζαμπὰ περήφανε, ποὺ φτάνεις ὡς τὴν πλάτη, θὲ νὰ σᾶς φάγ' ἡ μαύρη γῆς, θὰ λυώσετε 'ζτὸ χῶμα!

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 39, ἀρ. 44, στ. 13—15).

Ὁλόκληρο τὸ τραγοῦδι καταχωρίζει ὁ Κρ. στοὺς «Βλάχους τῆς Πίνδου», Ἀπαντα, σ. 537).- Βλ. Κρ. Ἀπαντα, σ. 688 «...Μοναχὰ τάρματα καὶ τὰ χαίμαλιά τους ἔβρόνταγαν...».- Κρ. Ἀπαντα, σ. 702 «...Ἐνδύονται δὲ τὴν Ἑθνικὴν ἡμῶν στολήν, ἐπίσης ὡς οἱ Ἀρματολοί, μὲ κοντὴν φουστανέλλα, κάλτσες, γελέκια χρυσὰ, φλουριοκαπνισμένα, τσαπράζια, γάντζους, παλάσκες, σελάχια χρυσοκέντητα περὶ τὴν ὀσφύν, ἀργυρὰ σταυρωμένα ἐπὶ τοῦ στήθους...».

43. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 324 σημ. 35.

β) Στη φυσιολατρεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰδικότερα τοῦ κλέφτη, ποῦ ἐκτείνεται ὄχι μόνο σὲ περιγραφὴ στοιχείων τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ στὴν ἔκφραση τῆς συμμετοχῆς τῆς τελευταίας πρὸς τὶς διακυμάνσεις κάθε φορὰ τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου τοῦ κλέφτη.

π.χ. *Πότε θαρθῇ μιὰν ἄνοιξι, θάρθῃ ἓνα Καλοκαῖρι,*

ποῦ λουλουδιῶν τὰ κλαριά, ποῦ λύνουνε τὰ χιόνια,

.....

νὰ βγοῦμε κλέφτες βρὲ παιδιά, κλέφτες στὰ κορφοβούνια⁴⁴;

(Κρ. «Τραγοῦδι Κλέφτικο», στ. 1, 2, 4)

Νὰ μᾶς ζηλεύουν οἱ ἀετοί, νὰ μᾶς ξυπνοῦν τ' ἀηδόνια⁴⁵

(Κρ. «Τραγοῦδι Κλέφτικο», στ. 9).

Ὁ δεσμός τοῦ κλέφτη μὲ τὴ φύση εἶναι τόσο δυνατός, ὥστε νὰ ἐπιθυμῇ νὰ μὴν τὴν ἀποχωρίζεται καὶ μετὰ τὸ θάνατό του⁴⁶. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀναπτύσσει ὁ Κρυστάλλης στὰ ποιήματά του «Ὁ Ἑτοιμοθάνατος βοσκὸς» καὶ «Ὁ Κατσαντώνης ἄρρωστος».

πάρετε τὸ κουφάρι μου, βάλτε το σὲ κιβούρι

στολίστε το μὲ λούλουδα τῆς γῆς, μ' ἀνθοὺς τοῦ Μάη

καὶ θάψτε το σὲ μιὰ κορφὴ περιβλεφτὴν μεγάλῃ

γιὰ ν' ἀγναντεύω τὰ βουνά, τὰ χειμαδιὰ νὰ βλέπω,

νὰ δέχομαι τὴν ἄνοιξιν ἐσᾶς καὶ τὰ κοπάδια

(Κρ. «Ὁ Ἑτοιμοθάνατος βοσκός», στ. 29—33)

44. Πρὸς τοὺς στίχους τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν.

Μοῖν καρτερῶ τὴν ἄνοιξι, τ' ὄμορφο καλοκαῖρι

Ν' ἄνοιξ ὁ γαῦρος καὶ γιοῦζά, νὰ πιάσῃν τὰ λημέρια

Νὰ βγῶ στῆς Γούρας τὰ βουνά, εἰς κλέφτικα λημέρια

(Passow, ὁ.π., σ. 107, ἀρ. CXXXVIIa, στ. 3, 4, 6).

45. *Νᾶχω τοὺς λόγκους συντροφιά, μὲ τὰ θεριὰ κουβέντα*

(Passow, ὁ.π., σ. 118, ἀρ. CLIII, στ. 5).

Νᾶχα τὰ βράχια ἀδέρφια μου, τὰ δένδρα συγγενάδια.

Νὰ μὲ κοιμᾶν ἡ πέρδικες νὰ μ' ἐξυπνᾶν τ' ἀηδόνια

(Περ. «Πανδώρα», τόμ. 15, 1865, σ. 538, ἀρ. IE', στ. 6—7).

46. Βλ. Στίλπων Π. Κυριακίδης, Τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, συναγωγὴ μελετῶν, ἔκδοτ. φροντίδα Ἀλκῆ Κυριακίδου — Νέστορος, Ἀθήνα 1978, σ. 139 «... Ὅταν ὁ κλέφτης λαβωμένος κοιτεῖται ἔς τὸ χαμηλὸ λόγγο, ἡ μὲν του παράκλησις πρὸς τοὺς συντρόφους του εἶναι νὰ τὸν βγάλουν ψηλά, σὲ μιὰ ψηλὴ ραχοῦλα καὶ ἐκεῖ νὰ κάμουν τὸ μνημα του, μνημα πλατὺ καὶ ἀνοιχτό, διὰ νὰ ἀπολαμβάνῃ ὅλα τὰ θέλητρα τῆς φύσεως τοῦ βουνοῦ, ὅσα ἀπῆλause ζωντανός».

.....Κι ἂν ἀποθάνω Γιωῦργο,
 νὰ μὴ μὲ θάψῃς χαμηλά, στὸ λόγγο μὴ μὲ κρύψῃς,
 μὰ στὰ Τζουμέρκα, στὴν κορφὴ, τὸ μνήμα μου νὰ σκάψῃς,
 βαθύ, βαθύ νὰ στέκω ὀρθός, πλατὺ γιὰ τ' ἄρματά μου
 κι ἀπάνου ἀπὸ τὸ μνήμα μου στῆσε τρανὸ κοτρώνι,
 σὰν τὸ κορμί μου νάν' ψηλὸ καὶ βγάλ' το Κατσαντώνη.
 Νᾶρχονται οἱ κλέφτες νὰ ρωτᾶν γιὰ τὸν ψυχοπατέρα,
 νὰ παίρνουν τὴν ὀρμήνεια μου καὶ τὴν πολυγωνιά μου,
 νᾶρχεται ἡ ἀνοιζὴ ἡ γλυκειὰ νὰ μοῦ μυρίζῃ ὁ πεῦκος
 νὰ διαπερνοῦν τὰ σύγνεφα καὶ νὰ μὲ χαιρετίζουν⁴⁷

(Κρ. «Ὁ Κατσαντώνης ἄρρωστος», στ. 32—41).

Παράλληλα μὲ τὸ γνῶρισμα τῆς φυσιολατρείας, ὅπως ἐκφράζεται στὰ παραπάνω ποιήματα τοῦ Κρυστάλλη καὶ κατὰ τὴν ἐπίδραση πάντα τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, διαφαίνεται καὶ τὸ γνῶρισμα τῆς φροντίδας τοῦ ἐτοιμοθάνατου γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὸν ἐξωραϊσμό τοῦ τάφου του⁴⁸, κατὰ τρόπο πού καὶ τὸν ἴδιο νὰ δικαιώνει στὴν ὑστεροφημίᾳ καὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέπει τὴν περὶ κοινωνία μὲ τὸν κόσμον τῶν ζωντανῶν.

47. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν.

Ἐδῶ νὰ μὴ μὲ θάψετε 'στὸν ἔρημον τὸν λόγον,
 μόν' νὰ μὲ βγάλετε ψηλά, σὲ μιὰ ψηλὴ ραχοῦλα,
 μνημοῦρι νὰ μοῦ φτιάσετε, νᾶναι πολὺ μεγάλο,
 νὰ στέκ' ὀρθός νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γιομίζω,
 κι' ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξιὸ ν' ἀφήστε παραθύρι,
 νὰ βλέπω πότ' εἰν' ἀνοιξί, πότ' εἶναι καλοκαίρι,
 νὰ μπαίνοβγαίνουν τὰ πουλιά γιὰ νὰ μὲ χαιρετοῦνε
 νὰ φέρουν χαιρετίσματα ἀπ' τοὺς Μπουκουβαλαίους

(Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 31, ἀρ. 36, στ. 9—16)

ἐπίσης

Παιδιά μου, νὰ μοῦ φτιάσετε τὸ μαῦρό μου κιβούρι
 νᾶναι βαθύ, νᾶναι πλατύ, νᾶναι πολὺ μεγάλο,
 νὰ στέκ' ὀρθός νὰ πολεμῶ, κι' ὁλόρθος νὰ γεμίζω,
 καὶ 'στὴν δεξιὰ του τὴ μεριά ν' ἀφήστε παραθύρι,
 νὰ κρούῃ ὁ ἥλιος τὸ ταχύ, τὴ νύχτα τὸ φεγγάρι,
 κι' ὅταν οἱ κλέφτες θὰ περνᾶν νὰ μὲ καλημερίζουν.

(Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 39, ἀρ. 44, στ. 16—21).

48. Βλ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Τὸ κλέφτικο τραγούδι, Ἐν Ἀθῆναις 1950, σ. 44. Τοῦ ἴδιου, Ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀραβαντινοῦ (Τὸ κλέφτικο τραγούδι), Ἀθῆναι 1941, σσ. 12—13, 48.

Η ΜΕΤΡΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Ἡ ἐπίδραση πού εἶχε ἀσκήσει τὸ δημοτικὸ τραγούδι γενικὰ στὴν πρωτότυπη ποιητικὴ δημιουργία τοῦ Κ. Κρυστάλλη διαφαίνεται ἀρχικὰ στὴ μετρικὴ σύσταση τῶν ποιημάτων τοῦ Ἑπειρώτη λογοτέχνη. Ἐν ἑξαιρεθοῦν λίγα κείμενα⁴⁹ τῆς πρώτης περιόδου τῆς δημιουργίας του, πού ἔχουν κυρίως γραφεῖ σὲ βραχυσύλλαβους στίχους καὶ μὲ ὁμοιοκαταληξία κατ' ἐπίδραση κειμένων ποιητικῶν τῆς προγενέστερης καὶ σύγχρονης του νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος⁵⁰ ὁδεσπάζει στὴν ποιητικὴ δημιουργία τοῦ Κρυστάλλη, εἴτε μὲ ὁμοιοκαταληξία⁵¹ κάτω ἀπὸ τὴ φανερὴ ἐπίδραση τῆς ἔντεχνης νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, εἴτε κυρίως χωρὶς ὁμοιοκαταληξία κατὰ τὴν ἄμεση ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Αὐτὸ ἄλλωστε διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα:

Α) Διαιρέση⁵² μετὰ τὴν 8η συλλαβή.

π.χ. Πλέν' ἡ Μαριῶ στὸν ποταμό, πλένει τὲς φορεσιές της⁵³

(Κρ. «Ἡ Ποδιά τῆς Μαριῶς», στ. 1)

Κάτω στὴν ἄκρη τοῦ γιालοῦ χωριατοπούλες πλέναν

(Κρ. «Τὸ Μέθυο», στ. 1).

Β) Ἡ γνωστὴ ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι «ἀρχὴ τῆς ἰσότητος» ἢ «ἰσομετρία» πρὸς τὸ ἐκφραζόμενο νόημα, κατὰ τὴν ὁποίαν «ἕκαστος στίχος περιλαμβάνει πληρὴς νόημα, μίαν ἀκεραίαν πρότασιν, κυρίαν ἢ δευτερεύουσαν, μίαν εἰκόνα...»⁵⁴.

49. Πρβλ. «Τὸ Ὀνειρον», «Αἱ Ἀναμνήσεις», «Ἡ Λεμονιά», «Εἰς ἓνα ἀστέρι», «Λόγια καὶ μάτια», «Ἡ Ναιτοπούλα», «Χαιρετισμός». Γιὰ τὸ ποίημα «Πῶς νὰ σὲ λησμονήσω» πού ἔχει συντεθεῖ σὲ λαμβικὸ 16σύλλαβο στίχο βλ. σχετικὰ Γ. Κ. Κ α τ σ ῖ μ π α λ η, Τὸ ἀγνωστο ποίημα τοῦ Κρυστάλλη, περ. «Ν. Ἑστία», τόμ. ΙΖ, 1935, σσ. 199—200.

50. Παρέκκλιση ἀπὸ τὸ 15σύλλαβο παρατηρεῖται ἀπὸ τὴ συλλογὴ «Ἀγροτικά» στὰ ποιήματα: «Ὁ Χορὸς τῆς Λαμπρῆς» (13σύλλαβος) καὶ «Ἡ Κατάρα» (12σύλλαβος). Ἀπὸ τὴ συλλογὴ «Ὁ Τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης»: «Τὸ Κέντημα τοῦ μαντηλιοῦ» (13σύλλαβος), «Τὸ Παλιόκαστρο» (16σύλλαβος) καὶ ἄλλα σκόρπια.

51. Πρβλ. «Πασχαλινὸ», «Καρτερεῖ», «Χειμῶνα πάρε τ' ἄρματα», «Ἡ Μικρούλα», «Τ' Ἀγρολούλουδο», «Ἡ μαγεμένη βρύση», «Τὸ Μαρμαρωμένο βασιλόπουλο».

52. Βλ. γιὰ τὴ «Διαιρέση» γενικὰ, βλ. Φ α ἰ δ ω ν ο ς Κ. Μ π ο υ μ π ο υ λ ῖ δ ο υ, Διαιρέσεις καὶ Τομὴ εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Μετρικὴν, περ. «Παρνασσός», τόμ. Ι, 1968, σ. 217.

53. Πρβλ. στίχους δημοτικῶν τραγουδιῶν.
Τὸν ἥλιο βάνεις πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι κύκλο

(Ἄ ρ α β α ν τ ῖ ν ο υ, δ.π., σ. 198, ἀρ. 324, στ. 3)

Ἰστά ξένα πᾶς λεβέντη μου, κ' ἐμένα πού μ' ἀφίνεις;

(Ἄ ρ α β α ν τ ῖ ν ο υ, δ.π., σ. 203, ἀρ. 336, στ. 1).

54. Βλ. Σ τ ῖ λ π ω ν Π. Κ υ ρ ῖ α κ ῖ δ η ς, Τὸ δημοτικὸ Τραγούδι, δ.π., σσ. 218, 219.

π.χ. *Αὐτὴν τὴν ὥρα οἱ πιστικοὶ τὰ πρόβατα σκαρίζουν*⁵⁵

(Κρ. «Ὁ Σκάρος», στ. 3)

Πῶς σὲ ξανάπλεξαν καρδιά, δυὸ μαῦρα μάτια κόρης

(Κρ. «Τὸ Κοπέλι», στ. 23).

Σπανιότερες εἶναι οἱ περιπτώσεις ποὺ παρουσιάζεται ὁ διασκελισμὸς τοῦ στίχου, φαινόμενο ὠστόσο ποὺ δὲ λείπει κι ἀπὸ τὴ δημοτικὴ ποίηση⁵⁶.

π.χ. *Τοῦ κόσμου τὸ ξημέρωμα, δίχως οὐτ' ἓνα γέλιο*
*γλυκὸ στὰ κοραλλένια τῆς τὰ χεῖλῃ νὰ χαράξῃ*⁵⁷

(Κρ. «Ὁ Ἥλιος κ' ἡ Νύχτα», στ. 30—31)

Τὸν νιὸν αὐτὸν τὸν θεριστή, ποὺ τραγουδάει τὴ νύχτα,

νὰ κάτεχα, νὰ γνώριζα! Ἦλιε, γλυκὲ πατέρα

(Κρ. «Ἡ Ποθοπλантаγμένη», στ. 8—9).

Ἀντίθετα, κατὰ τὴ χρῆση τοῦ δημοτικοῦ 15σύλλαβου στὴν ποίηση τοῦ Κρυστάλλη, διαπιστώνεται σὲ μεγάλη ἔκταση ὁ ἰσομετρικὸς παραλληλισμὸς σὲ ὅλες τὶς μορφές του⁵⁸:

1) Μὲ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἰδιῶν ἢ ἰσοδύναμων λέξεων στὰ δύο ἡμιστίχια (κάποτε καὶ χωρὶς ρῆμα, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ μία μορφὴ ἐπεξηγη-
σεως).

55. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Τρία καράβι' ἀρμένιαν 'ς τῆς Πόλης τὰ μπουγάζια

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 284, ἀρ. 470, στ. 1)

ποῦ ροβολαεὶ ὀχ τὸ βουνὸ κατὰ τὸ πανηγύρι

(Ἀραβαντινοῦ, σ. 277, ἀρ. 460, στ. 7).

56. Γιά τὸ φαινόμενο βλ. Ἡλ. Βουτιερίδης, *Νεοελληνικὴ Στιχογραφικὴ*, ἐν Ἀθήναις 1929, σσ. 157—163. - Θ.ρ. Σταύρου, *Νεοελληνικὴ Μετρικὴ*, β' ἔκδ., Θεσ/νίκη 1974, σ. 19 §23.- Στίλπων Π. Κυριακίδης, *Τὸ δημοτικὸ τραγούδι*, δ.π., σσ. 218, 252, 261.

57. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Δουλειὰ δὲν εἶχ' ἡ κλεφτουργιά, κι' αὐτὸς ὁ Σκυλοδῆμος

εἰδείπνα κ' ἐτραγούδαγε 'ς τὰ ἔλατ' ἀπὸ κάτω

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 59, ἀρ. 67, στ. 6—7)

Σαράντα κίτρινα φλωριά, δεμένα 'ς ἓνα ράμμα

πάρ' τα Μαρούσιωμ' μιὰ βραδὺ νὰ κοιμηθοῦμ' ἀντάμα

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 157, ἀρ. 233, στ. 5—6).

Εἰνορο εἶδα ψές, πῶς τάχα πότιζα

τὸ βασιλικό, καὶ τὸν ἐκλάδενα

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 159, ἀρ. 237, στ. 7—8)

νὰ τὴν πάνω 'ς τὴν κορφή

τοῦ βουνοῦ σὲ μιὰ στιγμή

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 164, ἀρ. 246, στ. 17—18).

58. Βλ. Στίλπων Π. Κυριακίδης, *Τὸ δημοτικὸ τραγούδι*, δ.π., σσ. 262—278 (Ὁ νόμος τῆς ἰσομετρίας ἐντὸς τοῦ στίχου).

π.χ. α) *χαρά στὲς χῶρες πὺ περνᾷ, στοὺς τόπους πὺ διαβαίνει!*⁵⁹

(Κρ. «Ὁ Ἥλιος κ' ἡ Νύχτα», στ. 16).

β) *πὺ τὴν ἀνάπαψη σκορπάει καὶ τὴ γαλήνη ἀπλώνει*

(Κρ. «Ἡ Γκόλφω — Στὴ στάνη», στ. 39)

κι οὔτε Νεραίδες σκιάζεται οὔτε Ξωθιὲς φοβᾶται

(Κρ. «Τὸ Νεραϊδόπαιδο», στ. 96)

Σαράντα εἶχε ἡ πεντάμορφη, σαράντα ἀκέρια ἀδέρφια

(Κρ. «Ἡ Πεντάμορφη», στ. 76).

2) Μὲ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἴδιων λέξεων στὴν ἀρχὴ κάθε ἡμιστιχίου καὶ κατόπιν μὲ τὴ σκόπιμη ἐπανάληψη τῆς ἴδιας ἔννοιας, ἡ ὁποία διατυπώνεται μὲ λέξεις συνώνυμες⁶⁰.

π.χ. *κι ἀρχίζει τ' ἀναστέναγμα, ἀρχίζει καὶ τό κλάμα*⁶¹

(Κρ. «Ἡ Φλογέρα», στ. 23)

Τρεῖς μῆνους ἦταν ἄρρωστος, τρεῖς μῆνους κοιτασμένος

(Κρ. «Ὁ Ἑτοιμοθάνατος βοσκός», στ. 6).

3) Μὲ τὴ συμπλήρωση ἢ ἐπέκταση τοῦ νοήματος τοῦ πρώτου ἡμιστιχίου στὸ δεύτερο (κάποτε καὶ χωρὶς ρῆμα στό β' ἡμιστίχιο).

π.χ. *Ἐκεῖ ὁπὺ βγαίνει τὸ νερὸ κι ὁπὺ ' ναι ὁ καταγὸς του*⁶²

▲ (Κρ. «Τὸ Φῖλημα», στ. 15)

59. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.
μὴ ,μὲ μαλώνης, μπρὲ πουλί, καὶ μὴ μὲ παραπέρνης

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 85, ἀρ. 22, στ. 4)

Σαράντα κλέφταις εἴμαστε, σαράντα χαραμίδες

(P a s s o w, δ.π., σ. 113, ἀρ. CXLVI, στ. 1)

ὁ Σωτηράκης ἔλεγεν, ὁ πρῶτος καπετάνος

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 92, ἀρ. 3, στ. 10).

60. Γιά τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ σχῆμα βλ. Κ ῶ σ τ α Ρ ω μ αῖ ο υ, Ἡ ποίηση ἐνὸς λαοῦ, Ἀθήνα 1968, σ. 241.

61. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.
τὸ λόγο δὲν ἀπόσωσε, τὸ λόγο δὲν ἀπόειπε

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 95, ἀρ. 8, στ. 3)

καὶ πιάνει δῆπλα τὰ βούνα, δῆπλα τὰ κορφοβούνια

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 100, ἀρ. 16, στ. 14).

62. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.
Αὐτοῦ πὺ πᾶς, μαῦρο πουλί, καὶ μαῦρο χελιδόνι

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 100, ἀρ. 16, στ. 1)

νὰ πάνω 'ς ἄλλο σύνορο καὶ 'ς ἄλλο βιλαέτι

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 80, ἀρ. 12, στ. 4).

Μῆνες καὶ χρόνια πέρασαν, ἀκέρια χρόνια πέντε

(Κρ. «Ἡ Πεντάμορφη», στ. 4).

4) Μὲ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἴδιας ἔννοιας ἀπὸ ἡμιστίχιο σὲ ἡμιστίχιο, ἀλλὰ σὲ συνδυασμὸ πρὸς ἀντίθετα ἢ διάφορα.

π.χ. *ποὺ γλυκοφέγγουν οἱ κορφές, μαυρολογοῦν οἱ λόγγοι*⁶³

(Κρ. «Τὸ Μαγεμένο μαντήλι», στ. 3)

νὰ μὲ κοιμίζουν τὸ βραδύ, νὰ μὲ ξυπνοῦν τὸ τάχυ

(Κρ. «Στὸ Σταυραητό», στ. 28).

Προέκταση τῆς παραπάνω περιπτώσεως ἀποτελεῖ τὸ τρίκωλο ἰσομετρικὸ δίστιχο, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζει ὡς ἐξῆς ὁ Στίλπων Κυριακίδης: «Τὴν προκύπτουσαν δίκωλον ἐνότητα ἐκ τῆς ταλαντεύσεως ταύτης μεταξὺ ἀντιθέτων, συμπληρώνει τρίτον κῶλον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν ἐπόμενον στίχον»⁶⁴.

Ὁ Κ. Κρυστάλλης σὲ ἄρκετὰ ποιήματά του ἀκολουθεῖ τὸ σχῆμα αὐτό.

π.χ. *Πᾶν τὰ παιγνίδια ἀπὸ μπροστά, τὰ φλάμπουρ' ἀπὸ πίσω*

*κι ἀράδ' ἀράδ' ἀπὸ κοντὰ πάνουν οἱ συμπεθέροι*⁶⁵

(Κρ. «Ὁ Γάμος», στ. 12—13)

νὰ μὴ μὲ θάψης χαμηλά, στὸ λόγγο μὴ μὲ κρύψης,

μὰ στὰ Τζουμέρκα, στὴν κορφή, τὸ μνημα μου νὰ σκάψης

(Κρ. «Ὁ Κατσαντώνης ἄρρωστος», στ. 33—34)

Νᾶμουνα κάλλια πιστικιὰ κάλλια θερίστρια νᾶμου,

παρὰ ἡ καπετάνισσα, τοῦ Γέρο-Δήμου ἡ νύφη

(Κρ. «Ἡ Καπετάνισσα», στ. 15—16)

Ὅλημερίς κουρεύουνε, τὸ γιόμα τρῶν καὶ πίνουν

63. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

δου ν' ἀνέβη σὲ βουνό, νὰ κατεβῇ στοὺς κάμπους

(Χασιώτου, δ.π., σ. 168, ἀρ. 3, στ. 6)

Νάταν ἡ μέρα βροχερή, κ' ἡ νύχτα χιονισμένη

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 98, ἀρ. 114, στ. 4).

64. Βλ. Στίλπων Π. Κυριακίδης, Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σ. 276.

65. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Μᾶς ἦρθ' ἡ ἀνοιξη πικρή, τὸ Καλοκαίρι μαῦρο,

μᾶς ἦρθε τὸ Χινόπωρο πικρό, φαρμακωμένοι!

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 17, ἀρ. 18, στ. 1—2)

οἱ ἐξ ἀλέθουν μὲ νερό κ' οἱ πέντε μὲ τὸ γάλα,

κ' ἓνας μῦλος ζερβόμυλος, πᾶλῃ (εἰ) μὲ τὸ πεπέρι

(Χασιώτου, δ.π., σ. 53, ἀρ. 43, στ. 6—7)

στοὺς οὐρανοὺς τὰ διάζουνταν, στοὺς κάμπους τὰ τυλγαν,

στὴν ἄκρ' ἀπὸ τὴν θάλασσα κάθεται καὶ ὑφαίνει

(Χασιώτου, δ.π., σ. 89, ἀρ. 28, στ. 3—4).

κι ἐκεῖ στὸ ἡλιοβασίλεμα σκολνοῦν κι ἀποκουρεύουν⁶⁶

(Κρ. «Ὁ Κοῦρος», στ. 24—25).

Ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις «ἐπανξήσεως τοῦ τρικώλου ἰσομετρικοῦ διστίχου εἰς πεντάκωλον ἰσομετρικὸν τρίστιχον»⁶⁷. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ, πολὺ σπάνιο στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, συναντᾶμε καὶ στὰ ποιήματα τοῦ Κρυστάλλη.

π.χ. — Λὲν εἶμαι Λάμια τοῦ γιαλοῦ καὶ τῆς ἐρμιᾶς Νεράϊδα,
οὔτε καὶ τοῦ βουνοῦ Ξωθιά καὶ Μάγισσα τῆς βρύσης,
μόν' εἶμαι ἢ πρώτη ἀγάπη σου κ' ἢ ἀγάπη σου ἢ αἰώνια⁶⁸

(Κρ. «Ἡ Φλογέρα», στ. 103—105)

Θολώνει πέρα ἢ θάλασσα, τὰ ριζοβούνια ἰσκκύνουν,
τὰ ζάλογγα μαυρολογοῦν, σκύβουν τὰ φρύδια οἱ βράχοι
κ' οἱ κάμποι γύρου οἱ ἀπλωτοὶ πράσινο πέλαο μοιάζουν
(Κρ. «Τὸ Ἥλιοβασίλεμα», στ. 11—13).

Πέρα ὅμως κι ἀπὸ τὴν τεχνικὴ τοῦ στίχου κι ἄλλα στοιχεῖα ἀποδεικνύουν τὴν ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ στὴν ποίηση τοῦ Κρυστάλλη: Φραστικὴ ὁμοιότητα στίχων ἢ ἡμιστιχίων (ποὺ συχνὰ ἐπαναλαμβάνονται σὲ διάφορα ποιήματα), σχήματα λόγου, εἰκόνες καὶ ἰδέες δανεισμένες ἀπὸ τὴ δημοτικὴ ποίηση ἢ τὶς παραδόσεις τοῦ λαοῦ.

ΦΡΑΣΤΙΚΗ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ ΣΤΙΧΩΝ Η ΗΜΙΣΤΙΧΩΝ

Α) Παραδείγματα ὅπου παραλαμβάνονται αὐτοῦσιοι στίχοι ἀπὸ τῆ

66. Στὰ παραδείγματα αὐτὰ διαφαίνεται καὶ ὁ «Νόμος τῶν Τριῶν», γνωστὸ φαινόμενο ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον τὰ δύο προηγούμενα ἡμιστίχια εἶναι ἐννοιολογικὰ ἰσοδύναμα καὶ ἐπιτείνεται ἡ ἐννοια στὸ τρίτο, ποὺ γι' αὐτὸ περιλαμβάνει κι ὁλόκληρο τὸ β' στίχο. (Ἐναφερόμαι μόνο στὰ παραδείγματα ποὺ παραθέτω. Γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦ «Νόμου τῶν Τριῶν» σὲ ὅλες τὶς μορφές του βλ. Κ. Ρωμαίου, «Ὁ «Νόμος τῶν Τριῶν» στὸ δημοτικὸ τραγούδι, Ἀθήνα 1963).

67. Βλ. Στίλων Π. Κυριακίδης, Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σ. 278.

68. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

ἔχει τὰ μάτια γαλανά, τὰ φρύδια τῆς γραμμένα,
τὰ μάγουλα τριαντάφυλλα, τὸ πρόσωπο σὰν μῆλο,
καὶ τὸ λιγνὸ τῆς τὸ κορμὶ ὀρθὸ σὰν κυπαρίσσι

(Ἐραβαντινοῦ, δ.π., σ. 69, ἀρ. 77, στ. 4—6)

νὰ τρέχῃ ἀπ' ὅλο τὸ πουνρό, νὰ ξενοχτάῃ 'ς τοὺς λόγκους,
πέτρα νάχῃ προσκέφαλο, καὶ τὰ χορτάρια στρῶμα,
κι' αὐτὸν τὸν δῆμο τὸ Σκαλισὰ νὰ βλέπῃ μέρα νύχτα

(Ἐραβαντινοῦ, δ.π., στ. 14—16).

δημοτικὴ ποίηση.

Πότε θάρθῃ μιὰν ἀνοιξί, θάρθῃ ἓνα καλοκαίρι⁶⁹

(Κρ. «Τραγούδι κλέφτικο», στ. 1)

Ἄνοιξε θλιβερὴ καρδιά καὶ πικραμένο ἀχειλί⁷⁰

(Κρ. «Τραγούδι τῆς ξενιτειᾶς», στ. 8)

Ἄν πέσουνε στὴ μαύρη γῆ χορτάρι δὲ φυτρώνει

ἂν πέσουνε στὸν ποταμὸ ὁ ποταμὸς θὰ στύψη

ἂν πέσουνε στὴ θάλασσα πνίγονται τὰ καράβια⁷¹

(Κρ. «Τραγούδι τῆς ξενιτειᾶς», στ. 37—39)

ποὺ κάνει μῆνες στὰ βουνὰ καὶ ξάμηνα στοὺς κάμπους⁷²

(Κρ. «Τὸ Παράπονο τῆς βοσκοπούλας», στ. 7)

κι ἐγὼ κοιμοῦμαι μοναχὴ χειμῶνα καλοκαίρι⁷³

(δ.π., στ. 9)

Καὶ καταριέται ἡ ἀργατεὶά κ' οἱ ξενοδουλετάδες⁷⁴

(Κρ. «Ἡ Τραγουδίστρα κι ὁ βασιλιάς», στ. 5—6)

69. Πρβλ. καὶ τοὺς ἀντίστοιχους στίχους δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Πότε νάρθῃ ν ἡ Ἄνοιξη, νάρθῃ τὸ καλοκαίρι

(Μανούσου, δ.π., σ. 150, στ. 10)

[πρβλ.

ὡσποὺ νάρθῃ μιὰν ἀνοιξί, νάρθῃ ἓνα καλοκαίρι

(Κρ. «Τραγούδι τοῦ Τρυγητοῦ, στ. 10)].

70. Ἄνοιξε θλιβερὴ καρδιά καὶ πικραμέν' ἀχειλί

(Χασιώτου, δ.π., σ. 75, στ. 1)

πρβλ.

Ἄνοιξε θλιβερὴ καρδιά καὶ πικραμένα χεῖλη

(Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 181, ἀρ. 1, στ. 1)

71. ἂν πέσουνε 'ς τὴ μαύρη γῆς, χορτάρι δὲ φυτρώνει

ἂν πέσουνε 'ς τὸν ποταμὸ, ὁ ποταμὸς θὰ στύψη,

ἂν πέσουνε 'ς τὴ θάλασσα, πνίγονται τὰ καράβια

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 256, ἀρ. 432, στ. 7—9).

72. ποὺ κάνει μῆνου 'ς τὰ βουνὰ

.....

καὶ ξάμηνου 'ς τοὺς κάμπους

(Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, δ.π., σσ. 93—95, στ. 3).

73. κ' ἐγὼ κοιμᾶμαι μοναχὴ

.....

χειμῶν καὶ καλοκαίρι

(Λελέκου, Ἐπιδόρπιον σ. 93, στ. 4).

74. σὲ καταριέτ' ἡ ἀργατεία, κ' οἱ ξενοδουλετάδες

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 149, ἀρ. 216, στ. 2)

πρβλ. καὶ Χασιώτου, δ.π., σ. 168, ἀρ. 3, στ. 2. [Πρβλ. καὶ Κρ. Ἀπαντα, σ. 483, τὸ στ. 2 τοῦ δημοτικοῦ ποὺ παραθέτει].

Βάλ' τ' ἀσημένια πέταλα, καρφιά μαλαματένια⁷⁵

(Κρ. «Ἡ Χιονούρα», στ. 32)

Θά πάρω δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια⁷⁶

(Κρ. «Τὸ Μαγεμένο μαντήλι», στ. 63)

Γιὰ πιάστε με νὰ σηκωθῶ καὶ βάλτε με νὰ κάτσω⁷⁷

(Κρ. «Ὁ Ἑτοιμοθάνατος βοσκός», στ. 25)

Τὸ λόγο δὲν ἀπόειπε, δὲν ἀπόσσε⁷⁸

(Κρ. «Ἡ Κατάρα», στ. 21)

Νύχτα σελλώνουν τ' ἄλογα, νύχτα τὰ καλλιγώνουν⁷⁹

(Κρ. «Ἡ Ἀρπαγή», στ. 3)

Ποὺ οἱ λυγερὲς μοιρολογοῦν καὶ κλαῖν' τὰ παλληκάρια⁸⁰

(Κρ. «Ἑλεγείον», στ. 38)

75. Βάν' ἀσημένια πέταλα, καρφιά μαλαματένια

(F a u r i e l, ὁ.π., τόμ. II, σ. 126, στ. 4)

πρβλ.

βάνει ἀσημένια πέταλα, καρφιά μαλαματένια

(Περ. «Ζ.Α.», ὁ.π., σ. 170, ἀρ. 325, στ. 11).

76. Νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια

(Μ α ν ο ὕ σ ο υ, ὁ.π., σσ. 51—52, στ. 9)

πρβλ.

καὶ ἤρα δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια

(Ἰ ρ α β α ν τ ι ν ο ὕ, ὁ.π., σ. 39, ἀρ. 44, στ. 3)

[πρβλ. ἐπίσης

Καὶ παίρνει δίπλα τὰ βουνά.....

(Κρ. «Τὸ Νεραιδόπαιδο», στ. 88)].

77. Γιὰ πιάστε με νὰ σηκωθῶ, βάλτε με νὰ καθίσω

(Ἰ ρ α β α ν τ ι ν ο ὕ, ὁ.π., σ. 39, ἀρ. 44, στ. 10)

78. Τὸ λόγο δὲν ἀπόσσε, τὸ λόγο δὲν ἀπόειπε

(Μ α ν ο ὕ σ ο υ, ὁ.π., σ. 160, στ. 10)

πρβλ.

τὸν λόγο δὲν ἀπόσσε, τὸν λόγο δὲν ἀπόειπε

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, ὁ.π., σ. 160, ἀρ. 42, στ. 12)

[πρβλ. ἐπίσης Κρ. Ἀπαντα, σ. 420, ὅπου τὸ δημοτικὸ τοῦ Μίχου, στ. 13].

ἐπίσης

Τὸ λόγο δὲν ἀπόσσεσαν, τὸ λόγο δὲν ἀπόειπαν

(Ἰ ρ α β α ν τ ι ν ο ὕ, ὁ.π., σ. 106, ἀρ. 124, στ. 10).

79. Νύχτα σελλόνει τ' ἄλογα, νύχτα τὰ καλλιγόνει

(Περ. «Ζ.Α.», ὁ.π., σ. 89, ἀρ. 64, στ. 4)

πρβλ. Μ α ν ο ὕ σ ο υ, ὁ.π., σ. 196, στ. 3, καὶ F a u r i e l, ὁ.π., τόμ. II, σ. 126, στ. 3.

80. μοιρολογοῦν ἢ ληγεραὶς καὶ κλαῖν' τὰ παλληκάρια

(Περ. «Ζ.Α.», ὁ.π., σ. 120, ἀρ. 181, στ. 3).

Βολὲς μὲ κάνει νὰ γελῶ, βολὲς ν' ἀναστενάζω⁸¹

(Κρ. «Ἡ Μαγεμένη βρύση», στ. 11).

Β) Παραδείγματα ὅπου παραλαμβάνονται ἡμιστίχια ἀπὸ τῆ δημοτικῆ ποίηση.

— Γιὰ δὲς τα τὰ λιγόνερα στὸν κόσμον ἀδερφωμένα⁸²

(Κρ. «Ἐλεγίον», στ. 58)

Ἀνάθεμά σε ξενητεῖά μὲ τὰ φαρμάκια πόχεις!⁸³,

(Κρ. «Τραγούδι τῆς ξενητεῖας», στ. 1)

Ἐρρόδιζεν ἡ ἀνατολή κι ὁ αὐγερινὸς τραβιόταν⁸⁴

(Κρ. «Ὁ Γέρος Καρβανάρος», στ. 8)

κι ἔλαμψε ὁλόγυρα ὁ γιαλὸς κι ἔλαμψε ὁ κόσμος ὅλος⁸⁵

(Κρ. «Τὸ Μέθυο», στ. 6)

μεθάει χωρὶς νὰ πιῇ κρασί κι ἀπὸ τὸν νοὺν του βγαίνει⁸⁶

(δ.π., στ. 9)

κι ἄς φάη λύκος τὰ πρόβατα κι αὐτὰ τὰ ἔρμα γίδια⁸⁷

(Κρ. «Τὸ Μαγεμένο μαντήλι», στ. 65)

81. βολαῖς μὲ κάνει καὶ γελῶ, βολαῖς κι' ἀναστενάζω

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 80, ἀρ. 12, στ. 2).

82. Πρβλ. καὶ τοὺς ἀντίστοιχους στίχους δημοτικῶν τραγουδιῶν.

— Γιὰ ἰδές τα τὰ λιγόνερα, τὰ λιγοφτουρημένα

(Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 264, ἀρ. 446, στ. 92)

πρβλ. ἐπίσης

Γιὰ ἰδέστε τὰ 'λιγόνερα τὰ λιγοζωϊσμένα

(Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 93, ἀρ. 74, στ. 32).

83. Ἀνάθεμά σου ξενητεῖά, γιὰ τὰ κακὰ ποὺ κάνεις

(P a s s o w, δ.π., σ. 246, ἀρ. CCCXXXV, στ. 15).

84. Ἐρρόδισ' ἡ ἀνατολή καὶ ξημερών' ἡ δύσι

Γλυκοχαράζουν τὰ βουνά κι' ὁ αὐγερινὸς τραβιέται

(P a s s o w, δ.π., σ. 323, ἀρ. CCCCLII, στ. 1—2).

85. Κ' ἔλαμψ', ὁ γιαλὸς κ' ἔλαμψ' ὁ κόσμος ὅλος

(Ι. Ν. Σ τ α μ α τ ἔ λ ο υ, Συλλογὴ τῶν ζώντων μνημειῶν ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Λευκαδίου

λαοῦ, ᾠδα, περ. «Ὁ ἐν Κων/λει Φιλολογικὸς Σύλλογος» [= Ὁ ἐν Κ/Πόλει

Φ.Σ.], τομ. Η',] 1874, σ. 413, ἀρ. 1, στ. 13).

86. μεθάει καὶ τρελλαίνεται, κι' ἀπὸ τοῦ νοῦ του βγαίνει

(Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 168, ἀρ. 253, στ. 9).

87. — Λύκος νὰ φάη τὰ πρόβατα, λύκος νὰ φάη τὰ γίδια

(Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 140, ἀρ. 201, στ. 16)

πρβλ. ἐπίσης

λύκος νὰ φάη τὰ πρόβατα κι' ἀρκοῦδα τ' ἄλογά του

(Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 68, ἀρ. 1, στ. 18).

Ἐγὼ τὸ κάμμα σεν βαστῶ καὶ δὲν φτουρῶ τὸν κάμπο⁸⁸

(Κρ. «Ὁ Κατσαντώνης ἄρρωστος», στ. 30)

Φωτιά νὰ κάψη τὰ φλουριά! κι ἐγὼ θὰ τὰ ξοδιάσω⁸⁹

(Κρ. «Ἡ Πεντάμορφη», στ. 48)

ν' ἀρχίσω νὰ συλλογισθῶ τῆς ξενητειᾶς τὰ πάθη⁹⁰

(Κρ. «Τραγοῦδι τῆς ξενητειᾶς», στ. 6)

ποὺ κατεβαίνει ἀπ' τὰ βουνὰ πεζούρα καὶ καβάλλα⁹¹

(Κρ. «Ὁ Γάμος», στ. 2).

Ἡ ἐπανάληψη στίχων δημοτικῶν σὲ ποιήματα τοῦ Κρυστάλλη εἶναι βέβαια φανερὴ καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ μεταβάλλονται ἀπὸ τὸν ποιητὴ ὀρισμένες λέξεις.

Μάνα, μ' ἑκακοπάντρεψες καὶ μ' ἔδωκες σὲ κλέφτη⁹²

(Κρ. «Ἡ Καπετάνισσα», στ. 4)

Διασίδι καλοδιάσισδο, γενμένο στὸ νυχτέρι

.....
διασίδι, ὄντας σ' ἐδιάζομουν ἦρθεν ἀπὸ τὰ ξένα,
διασίδι, ὄντας σ' ἐτύλιγα στὴν ἐκκλησιὰ τὸν εἶδα,
διασίδι, ὄντας σ' ἐκόλναγα μῶστειλεν ἀρραβῶνα⁹³

(Κρ. «Τραγοῦδι τοῦ ἀργαλειοῦ», στ. 3, 5—7)

88. ἐγὼ τὸ κάμμα δὲ βαστῶ, ξεστὸ νερό δὲν πίνω

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 82, ἀρ. 15, στ. 3).

89. Φωτιά νὰ κάψη τὰ φλουριά καὶ μπουλμπερη τὰ γρόσια

(Λ ε λ έ κ ο υ, Ἐπιδόρπιον, δ.π., σ. 114)

πρβλ. ἐπίσης

Φωτιά νὰ κάψη τὰ φλουριά, φλόγα νὰ φάη τὰ ρούχα

(Χ α ρ ά λ. Ρ ε μ π έ λ η, Κονιτισιώτικα, ἔκδ. Ἡπειρωτ. ἑταιρείας Ἀθηνῶν, 1953)

σ. 77, ἀρ. 172, στ. 8).

90. νὰ κάθουμαι νὰ σὲ εἰπῶ τῆς ξενητειᾶς τὰ πάθη

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 205, ἀρ. 27, στ. 3).

91. νὰ ἰδῇς τὸ ψίκι ποὺ περνάει πεζοῦρα καὶ καβάλλα

(Ἰ α ρ α β α ν τ ι ν ο Ὑ, δ.π., σ. 154, ἀρ. 227, στ. 4).

92. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν

Μάνα, μὲ κακοπάντρεψες καὶ μῶδωκες βλαγιώτη

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, δ.π., σ. 82, ἀρ. 15, στ. 1).

93. Διασίδι καλοδιάσισδον, 'ς καλοὺς καιροὺς διασμένον,

διασίδ' ὅταν σὲ διάζομουν, ἦρθαν οἱ συμπεθέροι,

διασίδ' ὅταν σ' ἐτύλιγα, ἦρθαν ν' ἀρραβωνίσουν

διασίδ' ὅταν σ' ἐκόλλησα, ἦρθαν γιὰ νὰ μ' ἐπάρουν

(Ἰ α τ ρ ι δ ο υ, δ.π., σ. 12, στ. 39—42).

καὶ νὰ σαποῦν τὰ ράμματα, νὰ πέσουν τὰ τρουκάνια⁹⁴

(Κρ. «Τὸ Παράπονο τῆς βοσκοπούλας», στ. 15).

νὰ εἰπῶ τὰ μαῦρα ντέρτια μου καὶ τὰ παράπονά μου⁹⁵

(Κρ. «Τραγούδι τῆς ξενητεῖας», στ. 7)

Ἀπὸ τὸ βρόντο τ' ἀργαλειοῦ κι ἀπ' τὸν ἦχὸ τῆς κόρης
ὁ ἥλιος ἐσταμάτησε, δὲν πάει νὰ βασιλέψῃ⁹⁶

(Κρ. «Ἡ Τραγουδίστρα κι ὁ βασιλιάς», στ. 5—6)

Ἐσεῖς τρῶτε καὶ πίνετε καὶ πίσω σᾶς κουρσεύουν⁹⁷

(Κρ. «Ἡ Ἀρπαγή», στ. 52)

Ὁ Φλῶρος κάνει τὴ χαρά, παντρεύει τὸν υἱό του⁹⁸

(Κρ. «Ὁ Γάμος», στ. 7)

κ' ἡ κόρη ὁπόχει τὸν καῦμὸ τοὺς κάμπους ἀγναντεύει⁹⁹

(Κρ. «Τὸ Παράπονο τῆς βοσκοπούλας», στ. 2)

ποὺ σὲ λερώνει ὁ κορνιαχτὸς καὶ σὲ μαυρίζει ὁ ἥλιος¹⁰⁰

(Κρ. «Ἡ Περδικομάτα», στ. 2)

τὸν κάμπο ἐγὼ δὲν τὸν φτουρῶ καὶ χλιὸ νερὸ δὲν πίνω¹⁰¹

(δ.π., στ. 11)

94. γιὰ νὰ σαπῇσουν τὰ λουριά

.....

νὰ πέσουν τὰ τρουκάνια

(Λ ε λ έ κ ο υ, Ἐπιδόρπιον, δ.π., σσ.93—95, στ. 10).

95. νὰ κλάψουμε τὰ ντέρτια μας καὶ τὰ παράπονά μας

(Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο υ, δ.π., σ. 114, ἀρ. 138, στ. 7).

96. κι ἀπὸ τὸ κροῦστο τοῦ ἀργαλειοῦ κι ἀπ' τὸν ἦχὸ τῆς κόρης

κι ὁ ἥλιος ἀντραλίστηκε κι ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ

(Χ ρ. Ν. Λ α μ π ρ ά κ η, Τραγούδια τῶν Τσουμέρκων, περ. «Λαογραφία», τόμ. Ε',

1915, σ. 107, ἀρ. 95B', στ. 5—6)

πρβλ. Ρ a s s o w, δ.π., σ. 416, ἀρ. DXXXIX, στ. 3—4.

97. Ἐσεῖς τρῶτε καὶ πίνετε, κ' οἱ Τοῦρκοι σᾶς κουρσεύουν

(Τ o m m a s e o, δ.π., σ. 235, στ. 5)

πρβλ. Χασιώτου, δ.π., σ. 117, ἀρ. 42, στ. 6.

98. Ὁ Ζίδρος κάνει τὴ χαρά, χαρὰ γιὰ τὸν υἱὸ του

(Μ α ν ο ῦ σ ο υ, δ.π., σ. 77, στ. 1).

99. Κι ἡ κόρ' ὅπ' ἔχει τὸν καῖμὸ τῆς θάλασσης ἀγναντεύει

(Ἰ α τ ρ ῖ δ ο υ, δ.π., σ. 61, στ. 2).

100. νὰ μὴν τὸν κάψ' ὁ κορνιαχτὸς καὶ τὸν μαυρίσ' ὁ ἥλιος

(περ. Ζ. Α., δ.π., σ. 95, ἀρ. 81, στ. 3)

πρβλ. ἐπίσης

Νὰ μὴ τὸν κάψ' ὁ κορνιαχτὸς καὶ τὸν μαρὰν' ὁ ἥλιος

(Ρ a s s o w, δ.π., σ. 325, ἀρ. CCCCXLIV, στ. 3).

101. ἐγὼ τὸ κάμμα δὲ βαστῶ, ζεστό νερὸ δὲν πίνω

(Χ α σ ι ῶ τ ο υ, δ.π., σ. 82, ἀρ. 15, στ. 3).

"Ηθελα νᾶμουν σταυραητός νὰ πέταγα τ' ἀψήλου¹⁰²

(Κρ. «Πόθοι», στ. 1).

ΣΧΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ

Ἀπὸ τὰ σχήματα λόγου ποὺ ἀπαντοῦν στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὁ Κ. Κρυστάλλης εἰσάγει στὴν ποίησή του κυρίως τὸ σχῆμα ὑποφορᾶς καὶ ἀνθυποφορᾶς κατὰ τὶς δύο μορφές του¹⁰³ καὶ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἴδιας λέξεως στὴν ἀρχὴ στίχων καὶ ἡμιστιχίων.

Α) Τὸ σχῆμα ὑποφορᾶς καὶ ἀνθυποφορᾶς: (α' μορφή)

π.χ. Τὸν πιστικὸ τὸν Ζαχαριὰ ρωτοῦν οἱ σύντροφοί του.

— Τ' ἔχουν τὰ χεῖλια σου Ζαχιά, κ' εἶναι βαθεῖα βαμμένα;

— Μὴν ἔφαες χαμοκέρασα, μὴν ἔφαες βάτου μοῦρα,
μὴν τᾶβαψες μὲ τὴ βαφὴ ποὺ βάφεις καὶ τ' ἀρνιά σου;

— Οὐδ' ἀπὸ χαμοκέρασα οὐδ' ἀπὸ μοῦρα ἐβάψαν,
οὐδ' ἀπὸ ἐκεῖνη τὴ βαφὴ ποὺ βάφω καὶ τ' ἀρνιά μου.

Ἀκοῦστε με μωρὲ παιδιὰ νὰ σᾶς τὸ μολογήσω¹⁰⁴

(Κρ. «Τὸ Φίλημα», στ. 1—7)

— Τώρα σούρπωσε, νυχτώνει, ποῦ θὰ περπατᾶς μονάχος;

— Μήνα οἱ βράχοι ἐκεῖ εἶν' μεγάλοι κ' οἱ γκρεμοὶ ψηλοὶ μὴν εἶναι;

— Δὲν εἶν' βράχοι, οὐδὲ γκρεμοὶ εἶναι, εἶν' τοῦ Κάστρου τὸ στοιχειό

(Κρ. «Τὸ Παλιόκαστρο», στ. 5—7).

102. Νᾶμουν πουλὶ νὰ πέταγα, νὰ πῆγαῖνα τοῦ ψήλου

(Passow, δ.π., σ. 49, ἀρ. LV, στ. 1).

103. Βλ. Ἀ. Χ. Τζαρτζάνου, Νεοελληνικὴ Σύνταξις (τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς), β' ἔκδ. ('Ανατύπωση), τόμ. Β', Ἐν Ἀθῆναις 1963, σ. 300.- Πρβλ. καὶ Ι. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὰ θέματα, Α' τόμ., Ἀθῆνα 1954, σσ. 132—148.

104. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν.

Ἀχὸς βαρὺς ἀκούεται, πολλὰ τουφέκια πέφτουν.

Μήνα σὲ γάμο ρίχνονται, μήνα κ' εἰς χαροκόπι;

Οὐδὲ σὲ γάμο ρίχνονται, οὐδὲ κ' εἰς χαροκόπι.

Ἡ Δέσπω κάνει πόλεμο μὲ νύφαις καὶ μὲ ἀγγόνια

(Μανούσου, δ.π., σ. 129, στ. 1—4)

ἐπίσης

Τ' ἔχουν τῆς Ζίχνας τὰ βουνὰ καὶ στέκουν μαραμμένα,

μήνα χαλάζι τὰ βαρεῖ, μήνα βαρὺς χειμῶνας·

— οὐδὲ χαλάζι τὰ βαρεῖ, οὐδὲ βαρὺς χειμῶνας·

Ὁ Νικο-Τσάφας τὰ βαρεῖ μὲ τρία βιλαέτια

(Χασιώτου, δ.π., σ. 104, ἀρ. 23, στ. 1—4).

(β' μορφή)

π.χ. *Τί κλαῖς μονάχη καὶ ξυπνᾷς τὴν πλάσι ἀπὸ τὸν ὕπνο
καὶ τὸν κρυφὸ τὸν πόνο μου ξυπνᾷς καὶ τὴν καρδιά μου,
κι ἀρχίζει τ' ἀναστενάγμα, ἀρχίζει καὶ τὸ κλάμα!
Φαρμακωμένη ἢ δύστυχη μέρα μὲ μέρα σβνέται,
ἀφ' ὄντας τὴν ἀγάπη μου τὰ μάτια μου δὲν εἶδαν*¹⁰⁵

(Κρ. «Ἡ Φλογέρα», στ. 20—25).

Β) Ἐπανάληψη τῆς ἴδιας λέξεως: α) στὴν ἀρχὴ στίχων.

π.χ. *Νᾶχω ἀπὸ πάλιουραν βορὸ καὶ στρούγκα ἀπὸ ροδάμι,
νᾶχω καὶ σὲ ψηλὴν κορφή καλύβα ἀπὸ ρουπάκια
νᾶχω μὲ τὰ βοσκόπουλα σὲ κάθε σκάρου γλέντι,
νᾶχω φλογέρα νὰ λαλῶ, ν' ἀντιλαλοῦν οἱ κάμποι·
νᾶχω καὶ κόρην ὁμορφή στεφανωτὴ μου νᾶχω*¹⁰⁶

(Κρ. «Ἦθελα νᾶμουν τσέλιγκας», στ. 6—10)

*Σήκου, τὸ γλυκοχάραμα νὰ ἰδῆς τὰ κορφοβούνια
σήκου, νὰ ἰδῆς τὰ φράξα μας, νὰ ἰδῆς τὰ κρύα νερά μας
σήκου, νὰ ἰδῆς τὰ πρόβατα στὶς στρουγγες πὺν βελάζουν,
σήκου, τὶ τὰ μαντρόσκυλα κατάρραχα βαβύζουν,
σήκου, σὲ κράζουν τὰ πουλιὰ καὶ σὲ καλημερίζουν,
σήκου, σὲ κράζουν κ' οἱ Ξωθιῆς πὺν σ' ἔμαθαν τραγούδια*

(Κρ. «Ὁ Ἐτοιμοθάνατος βοσκός», στ. 17—22).

β) στὴν ἀρχὴ ἡμιστιχίων.

π.χ. *Βολὲς μὲ κάνει νὰ γελῶ, βολὲς ν' ἀναστενάξω,*

105. Πρβλ.

*Εἶδες ἐμὲ τὸ ζταυραετό, πῶς εἶναι τὰ φτερά μου;
Ἔτο' εἶν' τῆς μάννας τὰ παιδιά, τῶν ἀδερφῶν τ' ἀδέρφια,
Ἔτο' εἶν' τῶν κακορρίζικων τὰ πρῶτα τοὺς ἀϊτέρια,*

Τὰ πρῶτα τοὺς καὶ τὰ καλὰ, τὰ πολυγαπημένα

(Μανουῶσου, δ.π., σσ. 148-149, στ. 4—7).

106. Πρβλ. τοὺς στίχους τῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν.

*Κλαῖνε τὰ δέντρα, κλαῖνε, κλαῖνε καὶ τὰ κλαριά,
κλαῖνε καὶ τὰ λημέρια πὺν λημέριαζα,
κλαῖνε τὰ μονοπάτια πὺν περπάταγα,
κλαῖνε καὶ ἡ βρυσούλες πῶπινα νερό,
κλαῖνε καὶ τὰ μετόχια πῶπερνα ψωμί,
κλαῖνε τὰ μοναστήρια πῶπινα κρασί*

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 117, ἀρ. 146, στ. 1—6)

*νὰ πάρω δῆλα τὰ βουνά, δῆλα τὰ κορφοβούνια,
νὰ πάρω σκλάβους διαλεχτοὺς καὶ σκλάβους διαλεγμένους,
νὰ πάρω καὶ μιὰ νεόνυφη καὶ μιὰ παπαδοπούλα*

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 119, ἀρ. 149, στ. 9—11).

βολές νὰ κλαίω καὶ βολές τραγούδια ν' ἀραδιάζω¹⁰⁷

(Κρ. «Ἡ Μαγεμένη βρύση», στ. 11—12).

ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ

Ὁ Κ. Κρυστάλλης, θαυμαστής, συλλέκτης καὶ μιμητὴς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, καταφεύγει σ' αὐτὸ γιὰ νὰ ἀντλήσει εἰκόνες καὶ ἰδέες ποὺ τὶς ἐντάσσει σὲ ποιήματά του, ἢ τὰ μεταπλάθει σύμφωνα μ' αὐτές, ἔχοντας ὡς πρότυπα τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Παραθέτω τὰ χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τῶν κειμένων του («Ἐλεγεῖον», «Ὁ Γάμος», «Τραγούδι τοῦ ἀργαλειοῦ», «Ἡ Ποθοπλανταγμένη», «Ὁ Γέρος Καρβανάρος», «Ἡ Τραγουδίστρα κι ὁ βασιλιάς», «Τὸ Παράπονο τῆς βοσκοπούλας», «Ἡ Ἀρπαγή», «Τὸ Φίλημα», «Ἡ Περδικομάτα», «Τραγούδι τῆς ξενιτειᾶς», «Ὁ Χορὸς τῆς Λαμπρῆς») ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις.

Α' περίπτωση (ἐντάξεως εἰκόνων καὶ ἰδεῶν).

«Ἐλεγεῖον»

Στὸ ποίημα αὐτὸ, ποὺ ἀφιερώνει ὁ ποιητὴς στὸ νεκρὸ φίλο καὶ συμπατριώτη του Β.Δ. Γεροκωστόπουλο¹⁰⁸ ἐκφράζει τὸ βαθὺ πόνο γιὰ τὸ χαμό του καλώντας συμπαραστάτη τὴ φύση τῆς πατρικῆς γῆς ποὺ τόσο νοσταλγοῦσαν καὶ οἱ δυὸ τους. Κατόπιν περιγράφει τὴ θλιβερὴ ζωὴ τοῦ κάτω κόσμου καὶ τελειώνει μὲ τὴν παράκληση νὰ τὸν θάψουν κι ἐκεῖνον, ὅταν ἔρθει τὸ τέλος του, κοντὰ στὸ φίλο του.

Παραθέτω στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα αὐτὸ τοῦ Κρυστάλλη στοὺς ὁποίους διαπιστώνεται ἡ ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Συγκεκριμένα ὁ ποιητὴς δανείστηκε εἰκόνες ἀπὸ δύο διαφορετικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι ἄτιτλο καὶ τὸ ἄλλο φέρει τὸν τίτλο «Ὁ Ἀνδρουτσὸς ἢ ὁ ἀδελφοκτόνος». α) Τὴν εἰκόνα τοῦ κάτω κόσμου, ποὺ τὴν ἀποδίδει ὡς ἑξῆς ὁ ποιητής:

..... Στοῦ Χάρου τὸ βασίλειο,
νύχτ' ἀξημέρωτη θὰ βρῆς κι ἀραχνιασμένη πλάση,
ποὺ οἱ λυγρὲς μοιρολογοῦν καὶ κλαῖν τὰ παλληκάρια¹⁰⁹
(στ. 36—38).

107. Πρβλ.

θέλει 'ς τὴν πρώτη μ' ἀδερφή, θέλει 'ς τὴ δευτέρῃ της
θέλει 'ς τὴ θυγατέρα μου τὴ λαμπρογεννημένη

(Ἰ. Α. Β. Α. Ν. Ο. Υ., δ. π., σ. 289, ἀρ. 478, στ. 5—6).

108. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, σ. 237, ὅπου μετὰ τὸν τίτλο τοῦ ποιήματος ἀκολουθεῖ ἡ φράση τοῦ ποιητῆ: «Στὸν ἀχώριστον σύντροφόν μου Β.Δ. Γεροκωστόπουλον».

109. Πρβλ.

Κάτω 'ς τὰ Τάρταρα τῆς γῆς τὰ κρυσπαγωμένα
ἐκεῖ καθόδνταν πέντε νιαῖς καὶ τρία παλληκάρια
μοιρολογοῦν ἢ λιγεραῖς καὶ κλαῖν τὰ παλληκάρια

(περ. «Ζ.Α.», δ. π., σ. 120, ἀρ. 181, στ. 1—3).

β) Τὴν εἰκόνα τῶν «*συμπαθητικῶν δέντρων*»¹¹⁰, θέμα πολὺ διαδεδομένο στὴ δημοτικὴ μας ποίηση καὶ ἰδιαίτερα στὶς παραλογές, ὅπου ἀποτελεῖ εἰκόνα συμβολικὴ τῶν πεθαμένων ἐραστῶν¹¹¹, χωρὶς νὰ ἀποκλείονται καὶ δημοτικὰ τραγούδια στὰ ὁποῖα ἡ εἰκόνα συμβολίζει τὰ πεθαμένα ἀδέρφια¹¹². Ὁ Κρυστάλλης μεταφέρει τὴν εἰκόνα στὸ πρόσωπο τοῦ νεκροῦ φίλου του καὶ στὸ δικό του.

νᾶναι καὶ τὰ μνημοῦρια μας ἀχώριστα γιὰ πάντα.

Φυτέψτε ἐμένα λυγαριὰ κι ἐκείνου κυπαρίσσι,

κι ὄντας τ' ἀγέρι θὰ φυᾶ, νὰ σκύφῃ ἡ λυγαριὰ μου

τὸ κυπαρίσσι νὰ φιλῇ... νὰ λέῃ κάθε διαβάτης:

— Γιὰ δὲς τα τὰ λιγόημερα, στὸν κόσμον ἀδερφωμένα¹¹³

σὰν ζοῦσαν δὲν τὰ χώρισαν κι ὁ Χάρος καὶ τὰ ξένα

(στ. 54—59).

«Ὁ Γάμος»

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Κρυστάλλη, ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα δείγμα ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς περιγραφικῆς ποιητικῆς του τέχνης, εἶναι μία ἡθογραφικὴ περιγραφή τοῦ γάμου ἑνὸς ἀρχοντόπουλου μοναχογιοῦ στὸ χωριό. (Γαμήλια πομπή, πρόσωπα ποὺ συμμετέχουν, ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης καὶ ὑποδοχὴ τῆς τελευταίας ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ γαμπροῦ).

Ἄν καὶ σ' ὁλόκληρο τὸ ποίημα γενικὰ ἐπικρατεῖ τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο τοῦ δημιουργοῦ του, ὑπάρχουν στίχοι στοὺς ὁποίους διαφαίνεται ἡ ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Συγκεκριμένα ἡ εἰκόνα τῆς γαμήλιας πομπῆς, ὅπως προβάλλει μέσα ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ Κρυστάλλη (ψίκι, φλάμπουρα, συμπεθεριό), μᾶς μεταφέρει σὲ δημοτικὰ τραγούδια ὅπου συναντᾶμε παρόμοιες εἰκόνες.

110. Βλ. Μ.Γ. Μερκελῆς, Τὰ παραμῦθια μας, Μελέτη. Θεσ/νίκη, σσ. 152—157

111. Πρβλ.

Στὸν ἓνα 'βῆκε καλαμιά, 'ς τὸν ἄλλο κυπαρίσσι'

κι' ὄντας βογγᾷ ὁ βορριάς, σκύφτουνε καὶ φιλιοῦνται.

Γιὰ ἰδέστε τὰ 'λιγὸημερα, τὰ λιγοζωισμένα,

'ποῦ δὲ φιλιοῦνται ζωντανά, φιλιοῦντ' ἀπεθαμένα

(Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 93, ἀρ. 74, στ. 30—33).

112. Πρβλ.

Τοὺς 'πῆραν καὶ τοὺς θάψανε τοὺς δυὸ 'ς ἓνα μνημοῦρι,

κι' ἐκεῖ φυτρώνει καλαμιά, φυτρώνει κυπαρίσσι,

λιγογυρίξ' ἡ καλαμιά, φιλεῖ τὸ κυπαρίσσι

('Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 102, ἀρ. 119, στ. 43—45).

113. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ.335.

π.χ. *Τοῦ ποιοῦ ν' τὸ συμπεθεριακό, τοῦ ποιοῦ ν' αὐτὸ τὸ ψίκι
ποῦ κατεβαίνει ἀπ' τὰ βουνὰ πεζούρα καὶ καβάλλα,
μὲ τὰ ψηλὰ τὰ φλάμπουρα* 114

(στ. 1-3).

Ἐπίσης

*Ὁ Φλώρος κάνει τὴ χαρά, παντρεύει τὸν υἱό του,
τὸν γιό του τὸν μονάκριβο τὸν μοσχοαναθρεμμένο,
κι ὅλον τὸν κόσμον ἐκάλεσε, κι ὅλο τ' ἀρχοντολόγι*

(στ. 7—9).

Τὴν ἰδέα γιὰ τὴ διαμόρφωση αὐτῶν τῶν στίχων φαίνεται νὰ ἀντλεῖ ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸ κλέφτικο τραγούδι «Ὁ Γάμος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζίδρου», ὅπως ἄλλωστε διαπιστώνεται ἀπὸ τὴ σύγκριση μὲ τοὺς ἀντίστοιχους στίχους τοῦ δημοτικοῦ¹¹⁵. Ἡ διαφορὰ στοὺς στίχους τοῦ Κρυστάλλη εἶναι ὅτι προσαρμύζονται ἀπὸ τὸν ποιητὴ σ' ἓνα εὐρύτερο κοινωνικὸ πλαίσιο, σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμον τοῦ χωριοῦ.

«Τραγούδι τοῦ ἀργαλειοῦ»

Θέμα τοῦ ποιητὴ εἶναι ἡ ἀρραβωνιασμένη κόρη, ποὺ στὶς παραμονὲς τοῦ γάμου της ὑφαίνει χαρούμενη τὰ προικιά της, τραγουδώντας στὸν ἀργαλειό της (στὰ ὑφάδια καὶ τὰ χτένια του) νὰ τελειώσει τὸ γρηγορότερο τὰ ὑφάσματα γιὰ νὰ γίνει ὁ γάμος.

Τὴν ἰδέα τοῦ τραγουδιοῦ τῆς νέας ποὺ ἀπευθύνεται στὸν ἀργαλειό της ἀντλεῖ¹¹⁶ ὁ ποιητὴς ἀπὸ δημοτικὸ τραγούδι διαφορετικοῦ ὅμως περιεχομέ-

114. Πρβλ.

*Ἄν δὲν πιστεύης, πρόβαλε, ἐβγα ἔς τὸ παραθύρι,
νὰ ἰδῇς τὸ ψίκι ποῦ περνáει πεζούρα καὶ καββάλα*

(Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 154, ἀρ. 227, στ. 3—4)

(βλ. ἐδῶ σ.336) Πρβλ. ἐπίσης τοὺς δημοτικούς στίχους ποὺ καταχωρίζει ὁ Κρ. σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πεζὰ τοῦ ἔργου.

*Τίνος εἶν' τὸ φλάμπουρο — τ' ἀξιο καὶ τὸ κόκκινο;
τοῦ γαμπροῦ εἶν' τὸ φλάμπουρο* .....

(Κρ. Ἄπαντα, δ.π., «Ὁ Γάμος τῆς στάνης», σ. 670).

115. Πρβλ.

*Ὁ Ζίδρος κάνει τὴν χαρά, χαρὰ γιὰ τὸν υἱό του
ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δώδεκα πρωτὰτα*

(Μ α ν ο ὕ σ ο υ, δ.π., σ. 77, στ. 1—2)

(βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ.337).

116. Ἡ σχέση τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν χρῆση ἀπὸ τὸν ποιητὴ ὁμοίων σχεδόν στίχων μὲ τὸ δημοτικὸ (γιὰ τὴν περίπτωσιν αὕτη βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ.336).

νου¹¹⁷, ὅπου ἡ νέα ποὺ τραγουδαίει στὸν ἀργαλειὸ δὲν εἶναι ἡ χαρούμενη ἀρραβωνιασμένη τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη. Εἶναι ἡ ἀποτυχημένη στὸ γάμο ἀρχοντοπούλα Φοῖβω, ἡ ὁποία ἐξαιτίας τῆς οἰκονομικῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνδρα τῆς ἀναγκάζεται νὰ γυρίσει μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἴδιου στὸ πατρικὸ τῆς σπίτι ἀναζητώντας ἐργασία. Οἱ δικοί τῆς δὲν τὴν ἀναγνωρίζουν καὶ τὴν προσλαμβάνουν ὡς ὑφάντρα. Ἡ Φοῖβω καθισμένη στὸν ἀργαλειὸ τῆς ἀρχίζει τὸ γεμάτο παράπονο τραγούδι τῆς, ποὺ γίνεται αἰτία ν’ ἀναγνωριστεῖ ἀπὸ τὴ μάνα τῆς, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴ συγκίνησή τῆς πεθαίνει.

Β’ περίπτωση (ἀναπλάσεως εἰκόνων καὶ ιδεῶν).

«Ἡ Ποθοπλανταγμένη»

Ἀναφέρεται στὸν ἔρωτα ποὺ ἐμπνέει σὲ κάποια νέα ἕνας «λεβέντης θεριστῆς» μὲ τὸ νυκτερινὸ τραγούδι τοῦ καὶ στὴν ἀπόφασή τῆς νὰ τὸν γνωρίσει καὶ νὰ τοῦ ἐκμυστηρευτεῖ τὸ αἶσθημά τῆς. Πρότυπο γιὰ τὸν ποιητὴ ἐχρησίμεισε τὸ δημοτικὸ τραγούδι ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἔρωτα καλογρηᾶς γιὰ κάποιο νέο τραγουδιστὴ καὶ στὴν ἀπόφασή τῆς νὰ ἐγκαταλείπει τὴ μοναχικὴ ζωὴ γιὰ νὰ τὸν παντρευτεῖ¹¹⁸. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀναπλάθει ὁ ποιητὴς μεταφέροντάς το στὸ δικό του κοινωνικὸ χῶρο, στὸ περιβάλλον τὸ ἀγροτικόν.

*Κάτω στὸν Μαραθόκαμπο ποὺ ὅλονυχτὶς θερίζουν,
κάποιος λεβέντης θεριστῆς ψηλὸ τραγούδι λέγει
κι ὡς τὸ ξημέρωμα ξυπνὸν βαστάει ὅλον τὸν κάμπο
βαστάει κι ἐμένα ξύπνηγὴ τὴν ποθοπλανταγμένην¹¹⁹*

(στ. 1—4).

«ἽΟ Γέρος Καρβανάρος»

Ἀναφέρεται στὸ ξύπνημα τοῦ γέρου καρβανάρου ἀπὸ τὸν κελαηδισμὸ

117. Πρβλ. Α. Γατρίδου, δ.π., «Ἡ ἄστατος τύχη ἐπὶ τῆς ὑπανδρείας», σσ. 12—14.

118. Βλ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σσ. 61—63.

119. Πρβλ.

Ποιὸς ἦταν ποὺ τραγούδαε ἐχθὲς τὸ βράδυ βράδυ,

Ποῦ τόλεγε, τόσ’ ὁμορφὰ καὶ παραπονεμένα·

Ξύπνα τ’ ἀηδόνια κ’ ταῖς φωλαῖς, τὰ λάφια κ’ τὰ λαγκάδια

Ξυπνάει καὶ μιὰ καλογρηᾶ μέσ’ ἀπὸ τὸ κελλί τῆς

(Λελέκου, Δημοτ. ἀνθολογία, δ.π., σ. 74, ἀρ. 9, στ. 1—4)

πρβλ. ἐπίσης

Πῆρα τὸ δρεπανάκι μου κ’ ἐπῆγα νὰ θερίσω

.....

Ὅλη τὴ νύχτα θέριζα μ’ ἕνα ψιλὸ τραγούδι

(Ἀρβαντινοῦ, δ.π., σ. 171, ἀρ. 259, στ. 1, 3).

τοῦ πουλιοῦ, στὴν ἐτοιμασία του γιὰ τὸ δρόμο, στὸ μακαρισμὸ τῶν δέντρων ποὺ ζοῦν πολλὰ χρόνια καὶ στὴν ἐπὶ κλήσῃ του στὰ αἰώνια βουνὰ νὰ τὸν ξαναγιώσουν κι αὐτὸν, ὅπως ξαναγιώνουν τὰ δέντρα ποὺ σκεπάζουν τὶς κορυφές τους.

Βασικὸ πρότυπο τοῦ ποιητῆ εἶναι τὸ δημοτικὸ «*Ὁ Γέρων*»¹²⁰, ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ ξαναγιώσει ὅπως τὰ δέντρα καὶ γι' αὐτὸ παρακαλεῖ τὰ βουνά. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸ πυρήνα τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη, τὸ ὅποιο συμπληρῶνει ὁ ποιητὴς καὶ μὲ ἄλλες εἰκόνες ποὺ συναντᾶμε σὲ ἄλλα δημοτικά. Παραθέτω τοὺς στίχους τοῦ Κρυστάλλη ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ βασικὸ θέμα.

*Μωρὲ βουνά, ψηλά βουνά, ψηλά καὶ δασωμένα,
τώρα ποὺ ὁ Μᾶης σᾶς γιόμωσε μ' ἀνθούς, μὲ χλόη, μὲ νιάτα,
γιατὶ δὲν ξαναγιώνετε κι ἐσεῖς τὸν γέρο ἐμένα,
σάμπως καινούργια γέγονται καὶ σάμπως ξαναγιώνουν
τοῦτα τὰ χαμηλὰ κλαριά καὶ τὰ πουλιὰ τὰ δέντρα,
νὰ γίνω πάλι, ὡς ἤμουν νιός, νὰ γίνω παλληκάρι;*¹²¹

(στ. 22—27)

*Καλότυχα, μωρὲ δεντρά, ποὺ ζᾶτε χίλια χρόνια,
ποὺ ἀνθίζετε κάθ' ἀνοιξὴ καὶ κάθε καλοκαίρι.
Γεράματα δὲν ἔχετε καὶ χάρο δὲ φοβᾶστε!*¹²²

(στ. 13—15)

*Ἐρρόδιζεν ἡ ἀνατολὴ κι ὁ αὐγερινὸς τραβιόταν*¹²³

120. Βλ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σσ. 47—52.

121. Πρβλ.

*Μπρὲ βουνά, ψηλά βουνά, — τώρα μὲ τὴν ἀνοιξή.
δὲν μὲ ξαναγιώνετε — 'μένα καὶ τὸν γρίβα μου,
σὰν πῶς ξαναγιώνονται — καὶ καινούργια γέγονται,
τοῦτα τὰ χαμόδεντρα τὰ χιλιόχρονα κλαριά;
νὰ γενόμουν κ' ἐγὼ νειὸς — σὰν πῶς ἤμουν μιᾶ φορᾶ
κορασίδα νάπερνα — νὰ ἦταν δώδεκα χρονῶν!*

(Ἄραβαντινοῦ, δ.π., σ. 297, ἀρ. 494, στ. 4—9).

122. Πρβλ.

*Ἦσυχά ποὺ εἶναι τὰ βουνά, ἤσυχαι ποὺ εἶν' οἱ κάμποι!
δὲν καρτεροῦνε θάνατο, γεράματα δὲν ἔχουν,
μόν' καρτεροῦν τὴν ἀνοιξή, τὸ Μᾶη, τὸ καλοκαίρι*

(Ἄραβαντινοῦ, δ.π., σ. 108, ἀρ. 127, στ. 1—3).

123. Γιὰ τὸ στίχο βλ. σχετικὰ ἐδῶ καὶ σ. 335),

πάρνε στὰ ὀργώματα ὁ ζευγᾶς κ' ἡ κοπελλιὰ στὸ πλύμα
καὶ τὸ πουλάκι ὀλόγλυκον κελαϊδισμό κρατοῦσε¹²⁴

(στ. 8—9).

«Τὸ Μέθυο»

Τὸ ποίημα αὐτὸ συνθέτει ὁ Κρυστάλλης ἔχοντας ὡς πρότυπα δύο διαφορετικὰ δημοτικὰ τραγούδια ποὺ συγγενεύουν στὴν ὑπόθεση¹²⁵. Τὸ ἓνα φέρεται ὡς ἄτιτλο καὶ τὸ ἄλλο ἔχει τὸν τίτλο «Τὸ Ποδαράκι». Παραθέτω ὀλόκληρο τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη.

Κάτω στὴν ἄκρη τοῦ γιालοῦ χωριατοποῦλες πλέναν,
πλέναν τὰ ρούχα κι ἄπλωναν καὶ μὲ τὸν ἄμμο ἐπαῖζαν.
Φύσηξε ἓνας κακὸς θρακιᾶς, φύσηξε τρεμουντάνα
καὶ κάποιας ἀνῶσῃκωσε τὸ γυροφούσανό της
κι ἐφάνη τ' ἄσπρο πόδι της κατάζαρκο ὡς τὸ γόνα
κι ἔλαμψε ὀλόγυρα ὁ γιालὸς κι ἔλαμψε ὁ κόσμος ὅλος¹²⁶
(στ. 1—5)

124. Πρβλ.

Γλυκοχαράζ' ἡ ἀνατολὴ καὶ γλυκοφέγγ' ἡ Δύσι,

πάν τὰ πουλάκια 'ς τὰς βοσκαῖς, γυναικαὶς πάν στὸ πλύμα

(Ἰ. Α. Β. Α. Ν. Τ. Ο. Υ., δ.π., σ. 210, ἀρ. 348, στ. 1—2)

Ὁ ποιητὴς σὲ μιὰ παράγραφό του ἀπὸ τοὺς «Βλάχους τῆς Πίνδου» καταγράφει μεταφρασμένο ἓνα βλάχικο ἀπὸ τὰ τραγούδια τῆς ξενιτιᾶς τῶν Σαμμариναίων, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δανεῖζεται τὴν εἰκόνα τοῦ πρωῒνοῦ ξυπνήματος τῶν πιστικῶν καὶ καρβανάρων ἀπὸ τὸν κελαηδισμό τοῦ πουλιοῦ στὸ ποίημά του «Ὁ Γέρος Καρβανάρος». Παραθέτω τοὺς στίχους τοῦ ποιητῆ καὶ τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ βλάχικου:

Ἐνα πουλάκι λάλησε στῆς ποταμιᾶς τὰ δέντρα,
ἓνα πουλάκι ὁποῦ λαλεῖ τὸν Μάη μὲ τὴν αἰγούλα
κι ὁποῦ ξυπνάει τοὺς πιστικούς, ξυπνάει τοὺς καρβανάρους,
τοὺς καρβανάρους στ' ἄλογα, τοὺς πιστικούς στὰ γόδια
(Κρ., «Ὁ Γέρος Καρβανάρος», στ. 1—4)

Μέσα στὰ φύλλα τῆς μηλιάς,

.....

ἓνα πουλάκι κελαῖδεῖ

τὸ καλοκαίρι τὴν αἰγὴ.

Ξυπνάει τοὺς δόλιους πιστικούς

τοὺς καρβανάρους στ' ἄλογα

(Κρ. Ἰ. Α. Β. Α. Ν. Τ. Ο. Υ. — Σαμμариνα σ. 416).

125. Βλ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σσ. 44—47.

126. Πρβλ.

Κάτου σὲ 'γιாலὸ, κάτου σὲ περιγιάλι

Ὁ νιὸς ψαρᾶς ποὺ διάβαινε στὴν ἄκρῃ ἀπὸ τὴ λίμνη
 βλέποντας γόνατο λαμπρό, ζωγραφισμένο πόδι,
 μεθάει, χωρὶς νὰ πιῇ κρασί κι ἀπὸ τὸν νοῦν του βγαίνει¹²⁷
 (στ. 6—8).

«Ἡ Τραγουδίστρα κι ὁ βασιλιάς»

Τὸ ποίημα ἀναφέρεται στὴν ὑφάντρα κόρη, ποὺ τὸ τραγουδι της καὶ ὁ κρότος τοῦ ἀργαλειοῦ της ἐμποδίζει τὸν ἥλιο νὰ βασιλέψει καὶ σταματάει τοὺς ἐργάτες ἀπὸ τὴ δουλειά τους. Ἀκολουθεῖ ἡ κατάρτα τῶν ἐργατῶν καὶ τοῦ βασιλιά τῆς χώρας, ὁ ὁποῖος δὲν πληροφορεῖται ἀπὸ τὴ Μάγισσα τὴν αἰτία τοῦ κακοῦ, προτείνει στὴν κόρη νὰ τὴν παντρευτεῖ.

Ὡς πρότυπο γιὰ τὸ βασικό του θέμα χρησιμοποίησε ὁ ποιητὴς τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ὑφάντρα νέα καὶ στὶς συνέπειες ποὺ εἶχε τὸ τραγοῦδι της καὶ ὁ ἀργαλειός της στὸν ἥλιο καὶ στοὺς ἐργάτες. Τὸ θέμα αὐτὸ πλαισιώνει ὁ ποιητὴς μὲ μυθικὰ στοιχεῖα¹²⁸. Παραθέτω στίχους τοῦ

.....
 .....
 κόρη ν' ἔπλενε κὴ ἔλιανotraγouδοῦσε

.....
 .....
 καὶ τσ' ἐφύσησε μαῖῃτρο τρεμουντάνα
 καὶ τσὴ σήκωσε, κοντὴ,

.....
 .....
 Καὶ τσ' ἐφάνηκε τ' ἀσημοστράγαλό τση
 κ' ἔλαμψ' ὁ γιालός, κοντὴ,

.....
 .....
 Κ' ἔλαμψ' ὁ γιालός κ' ἔλαμψ' ὁ κόσμος οὐλός

(Ι. Ν. Σταματέλου, Συλλογὴ... δ.π., περ. «Ὁ ἐν Κ/Πόλει Φ.Σ.», τόμ. Η', 1874 σ.

413, ἀρ. 1, στ. 1-13)

Πρβλ. καὶ Μιχ. Λελέκου Ἐπιδόρπιον, δ.π., σσ. 72—73 (γιὰ τὸν τελευταῖο στίχο βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 335).

127. Ἀπὸ τὸ δεύτερο δημοτικὸ τραγοῦδι ὁ ποιητὴς δανεῖζεται τοὺς τελευταίους στίχους, τοὺς ὁποῖους διαμορφώνει προσαρμόζοντάς τους στὸ χῶρο καὶ στὰ πρόσωπα τοῦ ποιήματός του. Τὸ παλληκάρι βλέποντας πόδι ζωγραφισμένο,
 δίχως ρακί, δίχως κρασί, μεθάει τὸ καῦμένο,
 μεθάει καὶ τρελλαίνεται κι' ἀπὸ τὸ νοῦ του βγαίνει

(Ἀρβαντινοῦ, δ.π., σ. 168, ἀρ. 253, στ. 7—9)

(γιὰ τὸν τελευταῖο στίχο, βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 335).

128. Βλ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, δ.π., σσ. 59—61.

Κρυστάλλη.

Μιά λυγερὴ στὸν ἀργαλειὸ ὕφαινε τὰ προικιά της.
Βάν' ἀσημένιον ἀργαλειὸ κ' ὕφadia μεταξένια,
βάνει σαῖτες μάλαμα καὶ φιλντισένια χτένια,
καὶ ἀγάλια-ἀγάλια ὕφαινε καὶ ψιλοτραγουδοῦσε.
'Απὸ τὸ βρόντο τ' ἀργαλειοῦ κι ἀπ' τὸν ἤχὸ τῆς κόρης
ὁ ἥλιος ἐσταμάτησε, δὲν πάει νὰ βασιλέψη.
Καὶ καταριέται ἡ ἀργατεῖα κ' οἱ ξενοδολευτάδες¹²⁹

(στ. 1—7).

«Τὸ Παράπονο τῆς βοσκοπούλας»

Ἡ βοσκοπούλα τοῦ Κρυστάλλη ἐκφράζει τὸ παράπονό της στὴ μητέρα της, ἐπειδὴ τὴν πάντρεψε μὲ κλέφτη καὶ ζεῖ τὸν περισσότερο καιρὸ μόνη, ἀγναντεύοντας τοὺς κάμπους καὶ προσμένοντας τὸν ἐρχομὸ του. Ἡ μητέρα ἐπικαλεῖται τὸ χειμῶνα, ποὺ θ' ἀναγκάσει τὸ γιὸ μὲ τὶς κακοκαιρίες καὶ τὴν καταστροφή στὰ πρόβατα νὰ γυρίσει στὴ στάνη του καὶ στὸ σπίτι του.

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη καὶ τοῦ δημοτικοῦ [*«Τῆς Κακοπαντρεμένης»*]¹³⁰ διαπιστώνεται ἡ προσπάθεια τοῦ ποιητῆ νὰ ἀναπλάσει τὸ δημοτικὸ κείμενο κατὰ τὸ δικό του ποιητικὸ τρόπο. Τὸ δημοτικὸ ἀναφέρεται στὸ παράπονο τῆς κόρης στὴ μητέρα της γιὰ τὸν ἄτυχο γάμο της μὲ τὸ «βλάχο κλαρίτη», καὶ στὴν ἐπὶ κλήση τῆς ἴδιας τῆς κόρης πρὸς τὸ Θεὸ¹³¹ νὰ φέρει μὲ τὴν κακοκαιρία τὴν καταστροφή στὰ πρόβατα, ὥστε ν'

129. Πρβλ.

Μιά πούλια εἶναι στὸν οὐρανὸ, μιὰ λυγερὴ στὸν κόσμο
τοῦ Παπαγιώργου ἡ ἀνεψιά, τοῦ Ρῆγγα ἡ θυγατέρα
πόχει ἀσημένιο ἀργαλειὸ καὶ κρουσταλλένιο χτένι
ποὺ ξέρ' καὶ ὕφαινε κάμπουχα καὶ μίτωνε βελούδο
κι' ἀπ' τὸ κροῖστο τοῦ ἀργαλειοῦ κι' ἀπ' τὸν ἤχὸ τῆς κόρης
κι' ὁ ἥλιος ἀντραλίστηκε καὶ ἀργεῖ νὰ βασιλέψη
τὴν καταργεῖται ἡ ἀργατεῖα κ' οἱ ξενοδολευτάδες
ἄλλοι δουλεύουν γιὰ ψωμί κι' ἄλλοι γιὰ λίγη ρόγα
δουλεῖ κ' ἓνας γέροντας γιὰ νὰ κεφάλι σκόρδο

(Χρ. Ν. Λαμπράκη, Τραγούδια τῶν Τσουμέρκων, Περ. «Λαογραφία» τόμ. Ε', 1915, σ. 107, ἀρ. 95 Β').

Πρβλ. ἐπίσης περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 90, ἀρ. 67, στ. 1—4. (Γιὰ τὸν 5ο στίχο βλ. σχετικὰ ἐδῶ καὶ σ. 337).

130. Πρβλ. Μιχ. Ελεέκου Ἐπιδόρπιον, δ.π., σσ. 93—95. (Γιὰ τὴν σχέση τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι βλ. καὶ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σσ. 41—44).

131. Στὸ κείμενό του ὁ Κρυστάλλης μεταφέρει τὴν ἐπὶ κλήση τῆς κόρης στὸ Θεό, τὸ δημοτικὸ προτύπου, στὸ πρόσωπο τῆς μάνας ποὺ ἀπευθύνεται στὸ χειμῶνα.

ἀναγκαστεῖ νά γυρίσει ὁ ἄνδρας τῆς στοῦ σπίτι.

Ὁ ποιητής στενά προσκολλημένος στοῦ δημοτικό τοῦ πρότυπο χρησιμοποιεῖ καί στίχους αὐτοῦσιους¹³². Ἐπίσης τοὺς τρεῖς πρώτους στίχους τοῦ διαμορφώνει δανειζόμενος τὴν εἰκόνα τῆς νέας ποὺ περιμένει τὸν ἀγαπημένο τῆς. Παραθέτω τοὺς στίχους αὐτοὺς.

*Ὅλοι τὸ ἡλιοβασίλεμα κυττάζουν τὸ πανώριο,
κ' ἡ κόρη ὀπόχει τὸν καὶμὸ τοὺς κάμπους ἀγναντεύει,
νὰ ἰδῇ κοπάδια ἂν ἔρχονται κι ἂν κούγωνται τρουκάνια*¹³³

(στ. 1—3).

«Ἡ Ἀρπαγή»

Στὸ ποίημα αὐτὸ τοῦ Κρυστάλλη, ποὺ ἔχει ὡς πρότυπό τοῦ τὸ δημοτικὸ τοῦ *Μικροῦ Βλασόπουλου*¹³⁴, ἡ Βλαχόπουλου κατ' ἄλλες παραλλαγές, ἡ ὑπόθεση εἶναι ἡ ἑξῆς: Τὸ βοσκόπουλο ὁ Θύμιος καὶ οἱ σὺντροφοὶ τοῦ προετοιμάζονται γιὰ τὴν ἀρπαγὴ τῆς ἀρχοντοπούλας Δέσπως, ἀπόφαση στὴν ὁποία καταλήγει ὁ Θύμιος μετὰ ἀπὸ τὴν ἄρνηση τοῦ πατέρα τῆς νέας νὰ τοῦ τῇ δώσει γιὰ γυναῖκα τοῦ. Ἡ εἶδηση τῆς ἀρπαγῆς φθάνει ἀπὸ κάποιο πεζοδρόμο στὸν ἀδερφὸ τῆς νέας καὶ στοὺς δύο συντρόφους τοῦ, ποὺ κι ἐκεῖνοι πληροφοροῦνται τὴν καταστροφή τῶν ἀγρῶν τοῦς. Τὸ κακὸ γι' αὐτοὺς διορθώνεται ἐνῶ τὸ ἀρχοντόπουλο *«ἄλλη ἀδερφή δὲν κάνει»*.

Στὸ δημοτικὸ τοῦ *Μικροῦ Βλασόπουλου*, ἡ ἀρπαγὴ τῆς ἀδερφῆς τοῦ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀρπαγὴ τῆς μάνας τοῦ Κωσταντῆ καὶ τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀλέξη, συντρόφων τοῦ Βλασόπουλου. Μετὰ ἀπὸ τὴν εἶδηση αὐτῇ, ποὺ φθάνει *«ἀπ' Ἀρχαγγέλου στόμα»*, ἀκολουθεῖ ἡ προετοιμασία τῆς ἐκδικήσεως κι ἀπὸ τοὺς τρεῖς, τὸ δῖλημμα τοῦ Βλασόπουλου στὸ ἀντίκρυσμα τῶν πολυάριθμων ἀντιπάλων τοῦ καὶ ἡ ἀπόφασή τοῦ τελικὰ νὰ ἀναμετρηθεῖ καὶ νὰ πληγωθεῖ θανάσιμα. Παραθέτω στίχους χαρακτηριστικούς τῆς σχέσεως τῆς *«Ἀρπαγῆς»* τοῦ Κρ. καὶ τοῦ δημοτικοῦ τοῦ προτύπου.

132. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ.332.

133. Πρβλ.

*Ὅλοι τὸν ἥλιο τὸν τηροῦν, ποὺ 'πάγ' νὰ βασιλέψῃ.
κι' ἡ κόρ' ὅπ' ἔχει τὸν καὶμὸ, τῇ θάλασσ' ἀγναντεύει
νὰ εἰδῇ καράβι ἂν ἔρχονται, βαρκούλαις ν' ἀρμενίζουν*
(Ἰατρίδου, δ.π., σ. 61, στ. 1—3).

Πρβλ. ἐπίσης καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔκδ. ἔκτη, Ἀθῆναι [1969], σ. 163, ἀρ. 128Β', στ. 1—3. (Γιὰ τὸ β' στίχο τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ.337).

134. Πρβλ. Tommaseo, δ.π., σ. 235.

Ὁ Γιάννης ὁ Πλανόγιαννος, ὁ Πάνος Πλατανιώτης
καὶ τὸ μικρὸ Ἀρχοντόπουλο ἀντάμα τρῶν καὶ πίνουν¹³⁵
(Κρ. στ. 40—41)

καὶ τοῦ μικροῦ Ἀρχοντόπουλου τὸ πατρικὸ πατήσαν
καὶ σκλάβα πῆραν τὴν καλή, τὴν ἀκριβὴ ἀδερφή του¹³⁶
(Κρ. στ. 58—59).

— Ἐσεῖς τρῶτε καὶ πίνετε καὶ πίσω σᾶς κουρσεύουν¹³⁷
(Κρ. στ. 52).

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν δύο ἔργων διαπιστώνεται ἡ προσπάθεια τοῦ Κρυστάλλη, ὄχι μόνον νὰ ἀντλήσει ιδέες ἢ τὸν κεντρικὸ πυρήνα ποιημάτων του ἀπὸ παράλληλα δημοτικὰ τραγούδια¹³⁸, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναπλάσει μὲ τρόπο προσωπικὸ τὸ περιεχόμενον δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Τὸ ποίημα αὐτὸ τοῦ Κρυστάλλη φαίνεται νὰ ἔμεινε μισοτελειωμένο¹³⁹, δημοσιεύθηκε ἄλλωστε ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸ θάνατον τοῦ ποιητῆ¹⁴⁰.

«Τὸ Φῖλημα»

Τὸ θέμα του στηρίζεται στὴ φανταστικὴ ιδέα τοῦ βασιμάτος τοῦ κόσμου

135. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ μικρός, κι' Ἀλέξης ὁ μεγάλος,
Καὶ τὸ μικρὸ βλασόπουλο ἀντάμα τρῶν καὶ πίνουν
(Tommaso, ὁ.π., στ. 1—2).

136. Πρβλ.

Καὶ τοῦ μικροῦ βλασόπουλου πῆραν τὴν ἀδερφή του
(Tommaso, ὁ.π., στ. 7)
πρβλ.

Καὶ τοῦ μικροῦ βλαχόπουλου, πῆραν τὴν ἀδερφή του
(Γατρίδου, ὁ.π., σ. 11, στ. 13).

137. Πρβλ.

Ἐσεῖς τρῶτε καὶ πίνετε κ' οἱ Τοῦρκοι σᾶς κουρσεύουν
(Tommaso, ὁ.π., στ. 5)

(βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 337).

138. Βλ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ὁ.π., σ. 65, σημ. 1.

139. Πρβλ.

Νὰ πάη μονάχο ντρέπεται

(Κρ. «Ἡ Ἀρπαγή», στ. 63)

καὶ ὁ ἀντίστοιχος στίχος τοῦ δημοτικοῦ

Νὰ πάη ὀπίσω ντρέπεται, νὰ πάη ὀμπρὸς φοβᾶται

(Tommaso, ὁ.π., στ. 16).

140. Βλ. Γ. Κ. Γάγαρη, Βιογραφία Κ. Κρυστάλλη εἰς: Κώστα Κρυστάλλη Ἔργα. Ποιήματα — Πεζά, τόμ. Α', ὁ.π., σ. 13, ὅπου ἀναφέρεται «Ἡ Ἀρπαγή» ὡς ἀδημοσίευτη. Δημοσιεύθηκε στὸ Β' τόμο, ἔκδ. 1912, σσ. 79—81.

(ποτάμια, βρύσες, χορτάρια, πρόβατα) ἀπὸ τὰ κόκκινα χεῖλια τῆς νέας ποῦ φίλησε ὁ πιστικὸς ὁ Ζαχαριάς. Ὁ ποιητὴς τὸ παρουσιάζει ὡς πραγματικὸ γεγονός ποῦ τὸ διηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ πιστικὸς στοὺς συντρόφους του.

Ἀναμφισβήτητα ὁ Κρυστάλλης ἀντλεῖ¹⁴¹ τὸ βασικὸ πυρῆνα ἀπὸ παρόμοιο δημοτικὸ τραγοῦδι «Τὸ Κόκκινο ἀχείλι», ποῦ καταγράφει ἄλλωστε κι ὁ ἴδιος στὰ πεζὰ του¹⁴². Παραθέτω στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη.

κ' εἶδα κοράσιο ὁπόσκυφτε κι ἔπινε μὲ τὰ χεῖλια, <
κ' εἶχε τὰ χεῖλια κόκκινα σὰ μὲ βαφή βαμμένα
καί σ' ὅσες βρύσες ἔσκυφτε νά πιῇ, σ' ὅσα ποτάμια,
ἔβαψαν ὅλα τὰ νερά· ἔβαψαν τὰ χορτάρια,
ἔβαψαν καὶ τὰ πρόβατα, ἔβαψαν τὰ ψαλλίδια.
Ἀπαρτάω τό ραβδί, κρεμάω τὸν ἀραγὸ μου,
τὴν κόρη ἀρπάζω ὅχ' τὰ μαλλιά καὶ τὴν φιλῶ στὰ χεῖλια
κι ἔβαψαν καὶ τὰ χεῖλια μου¹⁴³

(στ. 16—23).

141. Βλ. καὶ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, δ.π. σσ. 7—15.

142. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, σ. 499.

143. Πρβλ.

Οὐτε στὴν Πόλῃ ἀγάπησα, οὔτε στὴ Σαλονίκη
μόν' στὴν καμμένη τῇ Φραγκιά μιὰς χήρας θυγατέρα·
εἶχε τ' ἀχείλι κόκκινο μὲ κρεμεζί βαμμένο
μὲ τὸ μαντύλι τῷτριψε κ' ἔβαψε τὸ μαντύλι·
ἔς ἔφτὰ ποτάμια τῷπλυνε κ' ἔβαψαν τὰ νερά τους,
κι' ἀπ' τὰ ποτάμια ἐβάψανε οἱ ἄκρες τοῦ πελάγου
κ' ἔβαψαν χίλια κάτεργα μὲ τοὺς κατεργαίους·
κατέβ' ἀητὸς νά πιῇ νερό κ' ἔβαψαν τὰ φτερά του,
κ' ἔβαψ' ὁ ἥλιος ὁ μισὸς καὶ τὸ φεγγάρι Ἀκέρηο
(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 294, ἀρ. 489, «Τὸ Κόκκινο ἀχείλι»)

ἐπίσης πρβλ.

Στὴ σκάλα στὸ Ἀντελικὸ κάθεται μιὰ σουλτάνα,
εἶχε τ' ἀχείλι κόκκινο, τ' ἀχείλια τῆς βαμμένα·
ν' ἔσκηψα καὶ τὰ φίλησα, κ' ἔβαψαν τὰ δικά μου,
ἔς πέντε ποτάμια τῷπλυνε, καὶ βάψαν καὶ τὰ πέντε·
καὶ τὰ ποτάμια ξέχυσαν κ' ἔβαψαν τὰ χορτάρια·
τὰ πρόβατα ὅπ' ἔβουσκαν, ἔβαψαν τὰ μαλλιά τους,
κι' ὁ πιστικὸς ποῦ κούρεψε, ἔβαψε τὰ ψαλλίδια

(Χασιώτου, δ.π., VII, σ. 147, ἀρ. 21, «Ἡ Σουλτάνα»).

Στὴ δεύτερη αὐτὴ παραλλαγή ἰδιαίτερα αἰσθητὴ εἶναι ἡ ὁμοίότητα τῶν στίχων 3 καὶ 7 μὲ τοὺς 4 τελευταίους στίχους ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη ποῦ παραθέτω πῶς πάνω (π.χ. τὸ βάψιμο τῶν προβάτων καὶ τῶν ψαλλιδιῶν καὶ τὸ φίλημα τῆς νέας ἀπὸ τὸν πιστικὸ).

«Ἡ Περδικομάτα»

Γιὰ τὴ σύνθεση τῆς «Περδικομάτας» ὁ Κρυστάλλης εἶχε ὡς πρότυπο τὸ κλέφτικο τραγούδι τῆς «*Δέσπως τοῦ Λιάκατα*»¹⁴⁴, μεταφέροντας τὸ θέμα του ἀπὸ τὸν ἥρωϊκὸ χῶρο τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ στὸ χῶρο τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης. Ἡ βλαχοπούλα τοῦ Κρυστάλλη, ποὺ τὴν ὀνομάζει «*περδικομάτα*»¹⁴⁵, ἀρνεῖται νὰ ἐγκαταλείψει τὰ βουνά της καὶ τίς τσοπάνικες συνηθειές της γιὰ ν' ἀκολουθήσει τὸν καμπίτη ποὺ τὴν ἀγαπάει. Στὸ δημοτικὸ του πρότυπο, ἡ Δέσπω¹⁴⁶ εἶναι ἡ ἥρωϊκὴ βλαχοπούλα ποὺ ἀρνεῖται νὰ ἀκολουθήσει τὸ Βεζύρη στὸν ὄντά του. Παραθέτω τοὺς στίχους τοῦ Κρυστάλλη.

*Ποῦ πᾶς περδικομάτα μου κοντὰ στὸ μεσημέρι;*¹⁴⁷

(στ. 1)

Ἐγὼ εἶμαι κόρη τοῦ βουνοῦ καὶ τσέλιγγα κοπέλλα

(στ. 10)

δὲ ζάρω ἀπὸ χερόλαβα νὰ πῆγω γάλα ζάρω.

*ζάρω ν' ἀρμέω τὰ πρόβατα, νὰ σαλαγῶ τὰ γίδια*¹⁴⁸

(στ. 13—14).

«Τὸ τραγούδι τῆς ξενητειᾶς»

Στὸ ποίημά του αὐτὸ περιγράφει ὁ Κρυστάλλης τὰ βάσανα ἐνὸς ξενιτεμένου, ποὺ ζεῖ μακριὰ ἀπὸ τὴ στοργὴ τῶν γονιῶν του, ἀπὸ τὴν ἀγάπη τῶν ἀδερφῶν καὶ ἀπὸ τὴ συντροφιά τῶν φίλων. Ἀκολουθεῖ ἡ ρεαλιστικὴ περιγραφή τοῦ θανάτου τοῦ ξενιτεμένου, ποὺ πεθαίνει ἄκλαφτος καὶ ἄψαλτος,

144. Βλ. καὶ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀραβαντινοῦ, Τὸ κλέφτικο τραγούδι, Ἀθῆναι 1941, σ. 7.

145. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ στὸ κεφάλαιο Παρόμοιότητες — Μεταφορές, σ. 356.

146. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Δέσπως βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου, δ.π., σ. 77, ἀρ. 89 (τὴ σημείωση ποὺ ἀκολουθεῖ στὸ δημοτικὸ τραγούδι).

147. Πρβλ.

ἤφεραν καὶ μιὰ πέρδικα, πέρδικα πλουμισμένη

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., «Δέσπω τοῦ Λιάκατα», σ. 66, ἀρ. 74, στ. 3).

148. Πρβλ.

— Ἐγὼ Πασσᾶμ δὲν κάκκισα, ἐγὼ Πασσᾶμ, δὲν ξέρω
 πῶς στρώνονται τὰ στρώματα, πῶς βάνουν τὰ στρωσίδια
 γιὰτ' εἶμαι τσοπρ' ἀπ' τὰ μανδριά, καὶ μόν' καὶ μόν' γνωρίζω
 νὰ βόσκω ἀρνιά καὶ πρόβατα, τὸ γάλα τους ν' ἀρμέγω
 νὰ πλέκω χοντροτσούραπα, νὰ φκιάνω καὶ γιαγούρτι
 (Ἀραβαντινοῦ, δ.π., στ. 9—13).

καὶ τελειώνει μὲ τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ πόνου του, ὅταν ἀναλογίζεται ὅλα αὐτά, ποῦ δὲν βρίσκει ποῦ νὰ τὸν «ἀπορρίξῃ».

Θά τὸ θεωροῦσα παράλειψη νὰ μὴν τόνισω, ὅτι τὸ λυρικό αὐτὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη, παρ' ὅλη τὴν ἀναμφισβήτητη ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, διατηρεῖ τὴν προσωπικὴ σφραγίδα τοῦ δημιουργοῦ του. Διαπνέεται ἀπὸ ἓνα ὑποκειμενικὸ πάθος. Εἶναι ὁ πόνος τοῦ ξενιτεμένου, ποῦ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἔζησε πολὺ ἔντονα, καὶ ποῦ ἀφήνει ν' ἀποτυπωθεῖ σ' ὁλόκληρο τὸ ποίημά του.

Τὸ βασικό του θέμα ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι «Τὰ Βάσανα τῆς ξενιτεῖας». Παραθέτω στίχους τοῦ Κρυστάλλη χαρακτηριστικούς τῆς σχέσεως μὲ τὸ ἀντίστοιχο δημοτικόν.

Ποὺν' τῆς μανούλας τὰ φιλιὰ, τὰ χάϊδια τοῦ πατέρα;
Ποῦναι τὰ γέλια τ' ἀδερφοῦ, κ' ἡ συντροφιά τοῦ φίλου;
Ποὺν' τῆς ἀγάπης οἱ ματιὲς καὶ τὰ γλυκὰ τὰ λόγια;
Ἄν ἀρρωστήσης ποιὸς θάρθῃ στήν ξενητεῖα σιμά σου¹⁴⁹
(στ. 18—21)

Ἀχ! πῶς τοὺς θάφτουν νᾶξερες καὶ πῶς τοὺς πᾶν τοὺς ξένους!
Χωρὶς λιβάνι καὶ κηρί, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη!¹⁵⁰
(στ. 30—31).

Τὸ ἀποκορύφωμα ἄλλωστε τοῦ πόνου τοῦ ξενιτεμένου, ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ ποιητὴς στοὺς τελευταίους στίχους του, φανερώνει τὴν ἐπίδραση ἑνὸς ἄλλου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ (Ἡπειρώτικο μοιρολόγι)¹⁵¹, στὸ ὁποῖο ἐκφράζεται ὁ μοναδικὸς πόνος τῆς μάνας ποῦ χάνει τὸ παιδί της. Παραθέτω τοὺς στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη.

Ποῦ νὰ τὸν πῶ τὸν πόνο μου, ποῦ νὰ τὸν ἀπορρίξω;
Νὰ τὸν εἰπῶ στὰ τρίστρατα, τὸν παίρνουν οἱ διαβάτες,
νὰ τὸν ἀφήσω στὰ κλαριά, τὸν παίρνουν τ' ἀγριοπούλια!
Κι ἂν κλάψω, τὰ φαρμακερὰ τὰ δάκρυα ποῦ νὰ πέσουν;

149. Πρβλ.

Ἡ ἀρρώστεια θέλει στρώματα, θέλει μεγάλη πάστρα,
θέλει μανούλα 'ς τὸ πλευρό, γυναῖκα 'ς τὸ κεφάλι,
θέλ' ἀδερφαὶς δλόγυρα νὰ τὸν καλοτηρᾶνε

(Ἰ. Α. Ρ. Α. Β. Α. Ν. Τ. Ι. Ο. Δ., δ.π., «Τὰ Βάσανα τῆς ξενιτεῖας», σ. 207, ἀρ. 344, στ. 3—5).

150. Πρβλ.

πῶς θάφτουνε 'ς τὴν ξενητεῖα τὸν ξέν' ὄντας πεθάνῃ
δίχως θυμᾶμα καὶ κερί, δίχως παπᾶ καὶ ψάλτη
(Ἰ. Α. Ρ. Α. Β. Α. Ν. Τ. Ι. Ο. Δ., δ.π., στ. 7—8).

151. Βλ. καὶ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σσ. 27—33.

Ἄν πέσουνε στὴ μαύρη γῆ, χορτάρι δὲ φυτρώνει,
 ἂν πέσουνε στὸν ποταμὸ, ὁ ποταμὸς θὰ στύψη,
 ἂν πέσουνε στὴ θάλασσα, πνίγονται τὰ καράβια,
 κι ἂν τὰ βαστάξω στὴν καρδιά, μὲ καὶν, μὲ φαρμακώνουν...¹⁵²
 (. στ. 33—40).

«Ὁ Χορὸς τῆς Λαμπρῆς»

Ὁ ποιητὴς περιγράφει τὸ γλέντι καὶ τὸ χορὸ, ποὺ συνηθίζεται στὰ χωριά τὴν ἡμέρα τῆς Λαμπρῆς καὶ ποὺ γίνεται ἡ ἀφορμὴ νὰ γνωριστοῦν οἱ νέοι καὶ οἱ νέες μεταξύ τους καὶ νὰ διαλέξει ὁ καθένας τὸ ταίρι του. Κατόπιν τονίζει ἰδιαίτερα τὴν ὁμορφιὰ μιᾶς νέας, τῆς Δημοπούλας, ἡ ὁποία ἐμπνέει τὸ θαυμασμό σὲ κάποιο νέο καὶ τὴν ἐπιθυμία νὰ χορέψει μαζί της.

Πρότυπο¹⁵³ γιὰ τὴ σύνθεσή του αὐτὴ εἶχε ὁ ποιητὴς τὸ δημοτικὸ «Τῆς Ζερβοπούλας»¹⁵⁴, ἢ «Συροπούλας»¹⁵⁵, ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τὸ βασικὸ πυρήνα τοῦ θέματός του. Τὸ τραγούδι ἀναφέρεται σ' ἓναν ἄλλο χωριάτικο χορὸ, στὸν ὁποῖο ξεχωρίζει ἡ ὁμορφιὰ τῆς νέας καὶ ὁ χορὸς της, ποὺ ἐμπνέουν τὸ θαυμασμό στὸ διερχόμενο βασιλιά καὶ τὴν ἐπιθυμία νὰ χορέψει κοντὰ της.

Παραθέτω τοὺς τελευταίους στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη:
Οἱ χρυσὲς οἱ τραχηλιές της καὶ τὸ μάλαμα
χύνουνε στὸ χοροστάσι λάμψι ξαφνικὴ

— Ἀχ! κι ἐγὼ λεβέντης νάμουν χωριατόπουλο,

152. Πρβλ.

παιδάκι μου, τὸν πόνο σου, ποὺ νὰ τὸν ἀπηθώσω,
 ποὺ κι' ἂν τὸν ρίξω τρίστρατα, τὸν παίρνουν οἱ διαβάταις,
 κι' ἂν τὸν ἀφήσω 'ς τὰ κλαριά, τὸν παίρνουν τὰ πουλάκια·
 ποὺ νὰ βαλθοῦν τὰ δάκρυα μου γιὰ τὸν ξεχωρισμὸ σου;
 Ἄν πέσουνε 'ς τὴ μαύρη γῆς, χορτάρι δὲ φυτρώνει,
 ἂν πέσουνε 'ς τὸν ποταμὸ, ὁ ποταμὸς θὰ στύψη,
 ἂν πέσουνε 'ς τὴ θάλασσα, πνίγονται τὰ καράβια,
 κι' ἂν τὰ σφαλίσω 'ς τὴν καρδιά γλῆγωρα σ' ἀνταμόνω

(Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 256, ἀρ. 432, στ. 3—10).

153. Βλ. καὶ Γ. Ἰάννη Μ. Ἄ πο σ τ ο λ ά κ η, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σσ. 53—56.

154. Πρβλ.: Α. Ἰ α τ ρ ῖ δ ο υ, Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων, δ.π., σσ. 23—25 καὶ Ν. Γ. Π ο λ ῖ τ ο υ, Ἑκλογαί, δ.π., ἀρ. 99 («Τῆς Ζερβοπούλας»).

155. Πρβλ. Π. Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 263, ἀρ. 445 («Ἡ Συροπούλα»). Ἐπίσης πρβλ. Κρ. Ἀπαντα, «Ὁ Γάμος τῆς στάνης» σ. 673, δπου ὁ ποιητὴς καταγράφει παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ «Τῆς Ζερβοπούλας» ὅπως τὴν ἄκουσε ἀπὸ τὸ στόμα τῶν χωρικῶν (βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 321 σημ. 24).

νὰ μὲ παίρναν στὸ χορό τους καὶ νὰ χόρευα,
στὸ πλευρὸ τῆς Δημοπούλας τῆς περίμορφης!¹⁵⁶
(στ. 35—36 καὶ 40—42).

ΠΑΡΟΜΟΙΩΣΕΙΣ — ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

Ὁ Κ. Κρυστάλλης χρησιμοποιοῖ ἀκόμη, ὡς μία ἐπέκταση κατὰ κάποιο τρόπο τῶν παραλλήλων εἰκόνων καὶ ἰδεῶν, καὶ σχήματα μεταφορᾶς καὶ παρομοιώσεως¹⁵⁷, τὰ ὁποῖα ἀντλεῖ ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὶς ἐξῆς χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις:

1) Ὁ ποιητής, γιὰ νὰ τονίσει τὴν ὠραιότητα τῶν γυναικείων κυρίως προσώπων ποὺ παρεμβάλλει στὰ ποιήματά του, χρησιμοποιοῖ τὶς γνωστὲς ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια παρομοιώσεις μὲ τὰ οὐράνια σώματα, εἰσάγοντας ἄλλοτε τὸ σχῆμα τῆς παρομοιώσεως κι ἄλλοτε τῆς μεταφορᾶς.

π.χ. Ἄλλοι λέν: Ἡ Δημοπούλα, ἡ Μήτηρ ἡ ἔμορφη
πῆρε πρόσωπο τὸν ἥλιο, τ' ἄστρα μάτια της
Κι ἄλλοι: πῆρε τὸ φεγγάρι, τὸν αὐγερινό¹⁵⁸

(Κρ. «Ὁ Χορὸς τῆς Λαμπρῆς», στ. 37—39)

Λάμπουν τ' ἀσήμια τοῦ γαμπροῦ καὶ τὰ χρυσὰ τῆς νύφης
κ' ἡ λαμπερή τους ὁμορφιά σὰν ἥλιος, σὰν φεγγάρι¹⁵⁹

(Κρ. «Ὁ Γάμος», στ. 16—17)

, 156. Πρβλ.

κι' ἔλαμπαν τὰ μανίκια της κι' ἀστραφε ἡ τραχηλιά της
Ὁ Βασιλιάς διαβαίνοντας τὴν εἶδε νὰ χορεύῃ.
— Θέέ μου, νὰ μ' ἤμουν βασιλιάς, νὰ μ' ἤμουνα καὶ μέγας,
νὰ πῆγαινα νὰ πίνομουν 'πὸ Ζερβοπούλας χέρι

(Κρ. Ἀπαντα, δ.π., «Ὁ Γάμος τῆς στάνης», σ. 673 «Τῆς Ζερβοπούλας», στ. 6—9)

ἐπίσης

κ' ἔλαμπαν τὰ μανίκια της, κι' ἀστραφτ' ἡ τραχηλιά της.
Ὁ βασιλιάς διαβαίνοντας τὴν εἶδε νὰ χορεύῃ.
— Θέέ μου, νάμουν κ' ἐγὼ Ρωμῆς, νάμουν καὶ βαφτισμένος,
νὰ ζύγωνα, νὰ πίνομουν 'πὸ Συροπούλας χέρι

(Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 263, ἀρ. 445, στ. 6—9).

157. Γιὰ τὴν παρομοίωση στὸ δημοτικὸ τραγούδι βλ. D. Petropoulos, La Comparaison dans la chanson populaire grèque. [Collection de l'Institut Français d'Athènes], Athènes 1954.

158. Πρβλ.

Βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι κύκλο,
βάνει καὶ τὸν αὐγερί, ὃ καθάριο δαχτυλίδι

(Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, δ.π., σ. 162, ἀρ. 243, στ. 4—5).

159. Πρβλ. στίχους ἀπὸ γαμήλιο τραγούδι.

Καλότυχη μούρ μάνα,
ὁπῶστειλες τὸν Ἥλιο
νὰ φέρῃ τὸ φεγγάρι

*Ἀνὸ λεβέντες ἀντρειωμένους λάβωσεν ἡ ὁμορφιά της,
ἥλιος στήν ὠριότη ὁ ἕνας, ἄστρο τῆς αὐγῆς ὁ ἄλλος*¹⁶⁰

(Κρ. «Τὸ Παλιόκαστρο», στ. 13—14).

Τὸ γνωστὸ ἐπίσης ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια κοσμητικὸ ἐπίθετο *Λιογέννητη* (ἡ γεννημένη ἀπὸ τὸν ἥλιο), χαρακτηριστικὸ τῆς ἐξαιρετικῆς γυναικείας ὁμορφιάς, χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Κρυστάλλης σ' ἕνα ἀπὸ τὰ ποιήματά του.

π.χ. *κι ἄλλοι τὴν λέν Λιογέννητη*¹⁶¹ .....

(Κρ. «Ἡ Ποδιά τῆς Μαριῶς», στ. 7).

2) Παρομοιώσεις προσώπων μὲ πουλιά, ὅπως ἡ παρομοίωση τοῦ γαμπροῦ μὲ τὸν αἰτὸ καὶ τῆς νύφης μὲ τὴν πέρδικα.

π.χ. *Πάει ὁ γαμπρὸς σὰν ἀητός, ὀρθὸς, καμαρωμένος,*

*κ' ἡ νύφη πάει σὰν πέρδικα, γλυκειὰ χαμηλομάτα*¹⁶²

(Κρ. «Ὁ Γάμος», στ. 20—21).

Ἡ εἰκόνα τοῦ αἰτοῦ, συνηθισμένη καὶ στὰ κλέφτικα τραγούδια, ὅπου συμβολίζει τὴν ὀρμητικότητα καὶ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ κλέφτη καὶ εἰδικὰ τοῦ καπετάνιου¹⁶³, χρησιμοποιεῖται κι ἀπὸ τὸν Κρυστάλλη γιὰ νὰ τονίσει

νὰ λάμπη τοῦ σπιτιοῦ σου

κι' ὅλης τῆς γειτονιάς σου

(Χ α σ ι ὡ τ ο υ, ὁ.π., σ. 41, ἀρ. 6).

160. *Ἦλπε μου Μπουκουβάλα μου, κι ἄστρο μου Καρακίτσο*

(Μ α ν ο ὑ σ ο υ, ὁ.π., σ. 21, στ. 1)

ἐπίσης πρβλ.

Στοὺς χίλιους ἥλιος ἔφεγγε, στοὺς μύριους σὰ φεγγάρι

(Κ. Π α σ α γ ι ἄ ν ν η, Μανιάτικα Μοιρολόγια καὶ τραγούδια, [ἐν Ἀθήναις] 1928, σ. 17, ἀρ. 18, στ. 3).

161. Πρβλ. «Ἡ Ἤλιογέννητη καὶ ὁ Χαντσερῆς»

(Ἰ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 264, ἀρ. 446).

162. Πρβλ.

Ἦλιος ἔφεξε κι' ἀητὸς ἐμπήκε,

πέρδικ' ἄρπαξε καὶ πάλ' ἐβγήκε,

ἄσπρη κι ὠμορφὴ καὶ μαυρομμάτα,

καὶ μικρούτσικη σὰν περδικοῦλα

(Ἰ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 188, ἀρ. 197)

πρβλ. ἐπίσης

ὄντας κινεῖ ὁ σταυραετὸς νὰ πάη γιὰ τὴν πέρδικα

(Κρ. Ἀπαντα «Ὁ Γάμος τῆς στάνης» σ. 673), ἀπὸ τὰ γαμήλια τραγούδια ποὺ παραθέτει ὁ ποιητής.

163. Πρβλ. Γεράσι. Σπαταλά, Συνθηματικὲς λέξεις στα δημοτικὰ μας τραγούδια, περ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», Δημοτικὸ Τραγούδι Ἀφιέρωμα Β', τόμ. Ε', τευχ. 50, 1950, σ. 368.

ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἀνδρικῶν προσώπων του.

π.χ. θὰ νὰ βρεθῇ στὴν κλεφτουριά καὶ σ' ὅλα τὰ πρωτάτα
γιὰ νὰ μοῦ πάρῃ τὸν ταῖφᾶ, στὸν τόπο μου νὰ μείνῃ,
νὰ δρασκελίζῃ σὰν ἀητὸς καὶ σὰν ἀστροπελέκι¹⁶⁴

(Κρ. «Ὁ Κατσαντώνης ἄρρωστος», στ. 6—8)

κι ἀπὸ τὰ πλήθῃ ὁμορφονιὸς σὰν σταυραητὸς πετιέται
κι ἔρχεται ὁμπρὸς στὸν Βασιλιὰ καὶ τέτοια ἀπολογιέται

(Κρ. «Τὸ Γεφύρι τοῦ Μανώλη», στ. 9—10).

Τὴν παρομοίωση τῆς γυναίκας μὲ τὴν πέρδικα χρησιμοποιεῖ ὁ
Κρυστάλλης καὶ σ' ἄλλο ποίημά του.

π.χ. Ποῦ πᾶς περδικομάτα μου κοντὰ στὸ μεσημέρι;¹⁶⁵

(Κρ. «Ἡ Περδικομάτα», στ. 1)

Περίμορφῃ σὰν τοῦ βουνοῦ τὴν κάρια περδικούλα

(Κρ. «Ἡ Γκόλφω — Στὴ στάνη», στ. 104).

3) Παρομοιώσεις γυναικῶν μὲ δέντρα, ὅπως ἡ μηλιά καὶ τὸ κυπαρίσσι.

π.χ. λυγερὲς σὰν κυπαρίσσια, σὰν μηλιὲς γλυκειὲς¹⁶⁶

(Κρ. «Ὁ Χορὸς τῆς Λαμπρῆς», στ. 11)

Γιὰ ἰδῆς καὶ κόρφους σὰν μηλιά στὰ μῆλα φορτωμένη

(Κρ. «Σκάνιο», στ. 19).

164. Πρβλ.

Ἕνας αἰτὸς περήφανος, ἓνας αἰτὸς λεβέντης
ἀπὸ τὴν περηφάνεια του κι' ἀπὸ τὴ λεβεντιά του
δὲν πᾶει τὰ κατώμερα νὰ καλοξεχαιμάσῃ.

μόν' μένει ἀπάνω στὰ βουνά, ψηλὰ στὰ κορφοβούνια

(Ν. Γ. Πολίτου, δ.π., σ. 41, ἀρ. 24, στ. 1—4)

πρβλ. ἐπίσης

Ἔβαλαν οἱ Γραικοὶ βουλὴν τὸ κάστρον νὰ πατήσουν

Σὰν ἀετοὶ ἐπὶ δῆσαν, ἐμβῆκαν σὰν πετρίτες

(Fauriel, δ.π., τόμ. II σσ. 58—59, στ. 27—28).

165. Πρβλ.

Θέλω κυρὰ σγουρόμαλλῃ, θέλω καγκελοφρυᾶ,

πῶχει τῆς χήνας τὸ λαιμό, τῆς πέρδικας τὰ μάτια

(Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σ. 173, ἀρ. 265, στ. 15—16)

ἐπίσης πρβλ.

Ξύπνα περδικομάτα μου, μωρέ, τί ῥθα ἔςτὸ μαχαλᾶ σου

(Θ. Πουσιόου, Συλλογὴ λέξεων, παραμυθίων, ᾠσμάτων κ.τ.λ. τοῦ ἐν Ζαγορίῳ
τῆς Ἠπείρου Ἑλληνικοῦ λαοῦ, περ. «Ὁ ἐν Κ/Πόλει Φ.Σ.», τόμ. ΙΔ', 1879—1880,
σ. 267, ἀρ. 5, στ. 1).

166. Πρβλ.

Κυρά μου βέργα τῆς μηλιάς, τῆς δάφνης τὸ κλωνάρι

(L e g a n d, δ.π., σ. 52, ἀρ. 26, στ. 9)

πρβλ. ἐπίσης

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ — ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Παράλληλα πρὸς τὸ κυρίως δημοτικὸ τραγούδι καὶ ὡς μία προέκταση τοῦ δανεισμοῦ στοιχείων ἀπὸ αὐτό, παρουσιάζεται τὸ φαινόμενο τῆς διαμορφώσεως θεμάτων στὴν ποίηση τοῦ Κρυστάλλη, πρὸ βασίζονται σὲ παραδοσιακὰ καὶ παραμυθιακὰ ὕλικα¹⁶⁷. Ἀλλωστε ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ὁμολογεῖ ὅτι οἱ λαϊκὲς παραδόσεις τοῦ χρησίμευσαν στὴ σύνθεση ποιημάτων¹⁶⁸ ὅπως μάλιστα ἔχει διαπιστωθεῖ ἀπὸ μελετητὴ τοῦ ἔργου του, ὁ Κ. Κρυστάλλης σχεδίαζε νὰ ἐκδώσει καὶ συλλογὴ Ἑπειρωτικῶν παραμυθιῶν¹⁶⁹. Ἀς μὴ λησμονεῖται ἀκόμη ὅτι ὁ ποιητὴς συλλέγει κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ταξιδιῶν του στὰ χωριά τῆς Ἠπείρου¹⁷⁰ παραδόσεις, τὶς ὁποῖες συνήθως παρεμβάλλει στὰ πεζὰ του¹⁷¹ μὲ μία μόνο ἐξαίρεση κατὰ τὴν ὁποία δημοσιεύει σὲ περιοδικὸ τῆς ἐποχῆς του — ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος¹⁷² — αὐτοτελὴ λαογραφικὴ σύνθεσή του¹⁷³ μὲ βάση Ἑπειρωτικὲς παραδόσεις¹⁷⁴. Χαρακτη-

Εὐτοῦ πού πᾶς, κοπέλλα μου, μὲς τὰ πεθερικά σου,

σὰν κυπρίσις νὰ σταθῇ, σὰ δέντρο νὰ ριζώσῃς

καὶ σὰ μηλιά γλυκομηλιά ν' ἀνθίσῃς, νὰ προκόψῃς

(Κ. Πασαγιάννῃ, ὁ.π., σ. 181, ἀρ. 235, στ. 3—5).

167. Γιά τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ στὸ χῶρο τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ἀντίστροφα, φαινόμενου ἰδιαίτερα αἰσθητοῦ στὶς Παραλογές, βλ. Κ. Μητσάκη. Τὸ «τραγούδι τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ» καὶ ἡ Ἀγγλικὴ Μπαλλάντα «The Suffolk Miracle», περ. «Ἐποχές», Νοέμβρ. 1964 τεύχ. 19, σσ. 34—39.

168. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 500 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου — Μαλακιάσι»), ὅπου ἀναφέρει σχετικὰ γιὰ τὴν ἐπίδραση τῶν παραδόσεων στὴ σύλληψη ἑνὸς ποιήματός του «...ἐνίοτε λοιπὸν ἐλάμβανα ὑπ' ὄψιν μου συνάντησιν ἐρωμένων ἀγροτῶν εἰς τὴν ποταμίνην... ἄλλοτε νεράιδας ὄρχουμένας παρὰ τὸν ποταμόν, ἄλλοτε λάμψεις καὶ στοιχεῖα αὐτοῦ ἐμποιοῦσιντα τὴν δίοδον ὠραίων νεαρῶν βοσκῶν...».

169. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 130 (βλέπε σχετικὰ ἐδῶ σ.320).

170. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ.319 σημ.13 καὶ σ.320, σημ.17).

171. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ.319 σημ.13. Συμπληρωματικὰ παραπέμπω στὴν παράδοσιν γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Ἠλιόκαλλης («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου», ὁ.π., σ. 469), γιὰ τὸ «γεφυρὶ τοῦ Παπᾶ-Στάθῃ» (ὁ.π., σ. 499) κ.ά. (Κρ. "Ἀπαντα, σσ. 719, 720, 725, 752).

172. Βλ. Κρ. "Ἀπαντα, σ. 409 («Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου — Σαμμαρίνα»), ὅπου ἡ ὑποσημείωση (2) τοῦ ποιητῆ πού παραπέμπει στὸ περιοδικὸ «Παρνασσός», φύλλ. Ἰουνίου 1890.

173. «Τρεῖς Δρακολίμναι ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῆς Πίνδου» (βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 319 σημ.15).

174. Πρβλ. Γ. Χρ. Χασιώτου, Περὶ Ζαγορίου, περ. «Χρυσσαλὶς», τόμ. Δ', 1866, φύλλ. 73, σ. 19. - Ἰωάννου Λαμπριδίου, Ζαγοριακά, ἐν Ἀθήναις 1870, σσ. 12—14: Δρακολίμνη-Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 272, ἀρ. 492: «Ἡ

ριστική είναι επίσης ἡ περίπτωση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ποιητὴς μεταβάλλει σὲ ἀφηγηματικὸ κείμενο μὲ τίτλο «*Ἀργύρῳ ἢ Μονοβύζῃ*»¹⁷⁵ παράδοση τοῦ τόπου του¹⁷⁶. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση ἐνδεικτικὴ εἶναι καὶ ἡ σύνθεση ποιημάτων ποὺ βασίζονται σὲ παραδόσεις καὶ μάλιστα Ἡπειρωτικὲς, ὅπως «*Τὸ Τραγούδι τῆς βρύσης*» καὶ «*Τὸ Γεφύρι τοῦ Μανώλη*».

«*Τὸ Τραγούδι τῆς βρύσης*», κείμενο ἀποσπασματικὸ ἀπὸ ἐκτενέστερο ἔργο τοῦ Κρυστάλλη μὲ τίτλο «*Ἡ Γκόλφω*», ποὺ φαίνεται ὅτι δὲν ὁλοκληρώθηκε, εἶναι ἀναμφισβήτητα διασκευὴ τῆς παραδόσεως «*Τὸ Στοιχειὸ τῆς Μάνας*», ποῦ ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς καταχώρισε στοὺς «*Βλάχους τῆς Πίνδου*»¹⁷⁷.

Ἡ παράδοση ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: Ἐπὶ τὸ χωριὸ τῆς Ἡλείρου Κράψι, ἀπ' ὅπου περνᾷ ὁ χεῖμαρρος «*Μάνα*», περνοῦσε μιὰ γυναῖκα μὲ προορισμὸ τὸ χωριὸ τῆς Γότιστα. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ τὸ στοιχειὸ τῆς «*Μάνας*» μεταμορφωμένο σὲ ὁμορφὸ παληκάρι βρισκότανε ἔξω ἀπὸ τὸ νερὸ καὶ χτενιζότανε. Μόλις εἶδε τὴ γυναῖκα ξαναμπήκε στὸ νερὸ ξεχνώντας ὅμως ἑξῶς τ' ἀσημένιο χτένι του. Ἡ γυναῖκα τὸ παίρνει καὶ φεύγει καὶ τὸ στοιχειὸ τὴν ἀκολουθεῖ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ μέχρι τὴ Γότιστα καὶ ξαναπαίρνει τὸ χτένι τῆς. Ἀπὸ τότε ἔμεινε τὸ στοιχειὸ ἐκεῖ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ στερέψει τὸ νερὸ στὸ Κράψι καὶ νὰ ξεχειλίσαι ἀφθονοὶ στὴ Γότιστα. Κάποτε ὅμως ἕνας βοσκὸς στὸ Κράψι χτύπησε μὲ τὸ ραβδί στὸ μέρος ποὺ ἀκουγότανε ἡ βοὴ τοῦ νεροῦ ποὺ περνοῦσε ἀπὸ κάτω καὶ ἀπὸ τότε στὸ μέρος αὐτὸ ἀναβλύζει νερὸ δροσερὸ ἀλλὰ λίγο.

Τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη ἀναφέρεται στὸ στοιχειὸ τῆς «*νερομάνας*»;

Δρακολίμνη» (Ζαγόριον Ἡλείρου). Ὁ Κ. Κρυστάλλης συμπληρώνει μὲ τὴ μελέτη τοῦ «*Τρεῖς Δρακολίμναι*» τὴν ἔρευνα τῶν Χασιώτου καὶ Λαμπρίδου γύρω ἀπὸ τὶς παραδόσεις γιὰ δρακολίμνες στὴν Πίνδο, ποὺ περιορίζονται μόνον στὴν παράδοση γιὰ τὴ Δρακολίμνη τῆς Τύμφης, προσθέτοντας τὶς παραδόσεις γιὰ τὴ λίμνη τοῦ Λύγκου (Σμόλυγγα) καὶ τοῦ Λάκμωνα. Ἰδιαίτερα τὴν παράδοση γιὰ τὴ δρακολίμνη τῆς Τύμφης καταγράφει ὁ ποιητὴς ὅπως ἀκριβῶς τὴν ἀκουσε.

175. Βλ. Κ. Κρυστάλλης, «*Ἡπειρωτικαὶ ἀναμνήσεις, Ἀργύρῳ ἢ Μονοβύζῃ*», ἐφ. «*Φωνὴ τῆς Ἡλείρου*», 9/4/1893, ἀρ. 30, σσ. 3—4 [= Κρ. Ἄπαντα, σσ. 692—695].

176. Πρβλ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, *Παραδόσεις, Μέρους Α'*, ἀρ. 11, 12, 13, 14. Πρόκειται γιὰ ἡπειρωτικὲς παραδόσεις γιὰ τὴ Μονοβύζα διαφορετικὲς ὅμως ἀπὸ αὐτὴ ποὺ δημοσίευσε ὁ Κρυστάλλης, τὴν ὁποία ὅπως ἀποδεικνύεται, τὴν διέσωσε ἀπὸ τὴν προφορικὴν παράδοση. Τὴν ἴδια παράδοση ἀναδημοσιεύει ὁ Πολίτης μαζί μὲ ἄλλη ἡπειρωτικὴ στίς Παραδόσεις Β' ἀρ. 49, ἀναφερόμενος φυσικὰ στὸν Κ. Κρυστάλλη.

177. Βλ. Κ. Κρυστάλλης, «*Ἡπειρωτικαὶ ἀναμνήσεις, Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου - Μαλακάσι*», περ. «*Ἑβδομάς*» 1891, φ. 19, σ. 5 [= Κρ. Ἄπαντα, σ. 495]. Τὴν ἴδια παράδοση δημοσιεύει καὶ ὁ Ν. Π ο λ ί τ η ς στίς Παραδόσεις, Μέρους Α', ἀρ. 477 «*Τὸ στοιχειὸ τῆς Μάνας*» (Κράψη τῆς περιοχῆς Μαλακασίου τῆς Ἡλείρου).

πού μεταμορφωμένο σὲ ὁμορφο παληκάρι βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὸ νερό. Στὸ ἀντίκρυσμα μιᾶς ὁμορφης νέας τρέχει νὰ κρυφτεῖ ξεχνώντας τὸ ἀσημένιο χτένι του, πού τὸ παίρνει ἡ νέα καὶ φεύγει. Τὸ στοιχειὸ τὴν ἀναζητᾷ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ στερέψει τὸ νερὸ στὴν πηγὴ του, μέχρι πού κάποτε ἀπὸ τὸ χτύπημα τῆς γκλίτσας τοῦ βοσκοῦ ἀνάβλυσε πάλι μιὰ βρύση.

Ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ ποιήματος καὶ τῆς παραδόσεως, ὁ Κρυστάλλης παραλείπει δύο στοιχεῖα: α) τὸν προσδιορισμὸ τοῦ τόπου ὅπου βρισκότανε τὸ στοιχειὸ (Κράσι) καὶ τοῦ τόπου προελεύσεως τῆς γυναίκας (Γότιστα). β) τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἐμφανίσεως τοῦ στοιχειοῦ στὴ Γότιστα καὶ τῆς συναντήσεώς του μὲ τὴ γυναῖκα, ἀπὸ τὴν ὁποία ξαναπαίρνει τὸ χτένι του, παραμένοντας πλέον ἐκεῖ «*ποτίζον τὴν εὐφορον γῆν τῆς Γοτίστης*». Ἡ παράλειψη αὐτὴ καὶ φυσικὴ εἶναι καὶ ἀπόλυτα δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν πρόθεση τοῦ ποιητῆ νὰ χρησιμοποιήσει τὸ βασικὸ ὕλικό μόνον τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ μεταπλάσει σ' ἓνα κείμενο λυρικό.

Στὸ «*Γεφύρι τοῦ Μανώλη*», τὸ βασικὸ θέμα πού χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς εἶναι ἡ ἀνθρωποθυσία καὶ εἰδικότερα ἡ θυσία τῆς ἀγαπημένης τοῦ πρωτομάστορα γιὰ νὰ στεριώσει τὸ γεφύρι. Φυσικὰ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὶς παραδόσεις τοῦ λαοῦ γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας. Οἱ καταγεγραμμένες πεζὲς παραδόσεις μὲ θέμα τὴν ἀνθρωποθυσία γιὰ τὴν πραγματοποίηση στερεώματος γεφυριοῦ¹⁷⁸ εἶναι ἐλάχιστες, ἐνῶ ὅπως εἶναι γνωστὸ εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένες σχετικὲς παραλλαγές τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ γιὰ κτίσιμο γεφυριῶν¹⁷⁹. Γι' αὐτὸ ὁ Κρυστάλλης — ἂν καὶ ἀναφέρει μιὰ σχετικὴ παράδοση στοὺς «*Βλάχους τῆς Πίνδου*»¹⁸⁰ — ἔμμεσα χρησιμοποιοῖ στὸ «*Γεφύρι τοῦ Μανώλη*» τὴν ἀντίστοιχη παράδοση, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ στὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ἐνισχυτικὴ ἄλλωστε τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ παρουσία κοινῶν στίχων ἀνάμεσα στὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη καὶ σὲ ἀντίστοιχα δημοτικὰ τραγούδια.

π.χ. ὅ,τ' ἔχτιζαν ὅλημερις τὴ νύχτα ἐκριμνιζόταν¹⁸¹

(Κρ. στ. 32).

178. Πρβλ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 481—484.

179. Βλ. Γ. Α. Μ έ γ α, Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, περ. «*Λαογραφία*», τόμ. ΚΖ', 1971, σσ. 27—212. (Στὶς σσ. 47—83, πλήρης πίνακας τῶν παραλλαγῶν).

180. Βλ. Κρυστάλλης Ἄπαντα, σ. 499 («*Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου - Μαλακάσι*»), ὅπου ὁ ποιητὴς ἀναφέρει τὴν ἡπειρωτικὴ παράδοση διπλῆς ἀνθρωποθυσίας γιὰ τὸ «*γεφύρι τοῦ Παπᾶ-Στάθη*» στὸν Ἄραχθο.

181. Πρβλ.

ὅλημερις τὸ χτίζασιν καὶ τὸ βραδὶν' ἐχάλα

(Μ α ν ο ὕ σ ο υ, δ.π., σ. 21, «*Τὸ στοιχειὸ τῆς Γεφυρας*», στ. 3).

Τὸ ὄνομα ἐπίσης τοῦ πρωτομάστορα (Μανόλης), συναντᾶμε σὲ ἄλλη παραλλαγή τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

*Τὴν μιὰ 'βαλαν στὸν Τύρναβο, τὴν ἄλλη 'ς τοῦ Μανώλη.*¹⁸²

Ἡ παράδοση διατυπώνεται ὡς ἐξῆς στὰ δημοτικά τραγούδια¹⁸³. Τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας, ποῦ τὸ κτίζουν «σαρανταπέντε μαστόροι κ' ἐξήντα μαθητάδες», κτίζεται τὴν ἡμέρα καὶ τὴ νύχτα γκρεμίζεται. Τὸ πουλὶ ἀποκαλύπτει σ' αὐτοὺς τὴν ἀνάγκη τῆς ἐντειχίσεως τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα. Ἀκολουθοῦν κατόπιν τὰ ἐπεισόδια: α) Προσπάθεια τοῦ πρωτομάστορα νὰ ἀποφύγει τὴ συμφορὰ, παραγγέλλοντας μὲ τὸ πουλὶ στὴ γυναίκα του ν' ἀργοπορήσει. β) Παρακοὴ τοῦ πουλιοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ γρήγορο ἐρχομὸ τῆς γυναίκας. γ) Ἡ πρόφαση τῶν μαστόρων γιὰ τὸ χαμένο δῆθεν δαχτυλίδι τοῦ πρωτομάστορα τὴν πείθει νὰ μπεῖ στὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ. δ) Ἀρνηση τῆς γυναίκας νὰ δεχτεῖ τὴ θυσία καὶ ε) ἡ κατάρτα της καὶ τελικὰ ὁ συμβιβασμὸς της μὲ τὴ μοίρα καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς κατάρτας.

Στὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη ἡ ὑπόθεση εἶναι ἡ ἐξῆς: Ὁ βασιλιάς τοῦ «Ἀγγελοκάστρου» ὑπόσχεται πλούτη ἀμέτρητα σ' ὅποιον κατορθώσει νὰ κτίσει πέτρινο γεφύρι στὸ ρέμα τοῦ Ἀσπροπόταμου μέσα σ' ἓνα χρόνο. Ἀναλαμβάνει τὸ ἔργο κάποιος νέος — ὁ πρωτομάστορας Μανόλης, ἀγαπημένος τῆς βασιλοπούλας — μὲ τὴ συμφωνία νὰ τοῦ δώσει ὁ βασιλιάς τὴν κόρη του γυναίκα, ἂν ὅμως δὲν τὰ καταφέρει νὰ πληρώσει μὲ τὴ ζωὴ του. Τὸ γεφύρι ὅμως δὲ στεριώνει. Ὅ,τι κτίζεται τὴν ἡμέρα, γκρεμίζεται μὲ τρόπο μυστήριο τὴ νύχτα. Οἱ νεράιδες φανερώνουν στὴ βασιλοπούλα ὅτι μόνον ἂν πέσει στὰ νερὰ τοῦ Ἀσπροπόταμου «κόρη πάρβην» θὰ στεριώσει τὸ γεφύρι. Θυσιάζεται ἐκούσια ἡ κόρη, τὸ γεφύρι τελειώνει καὶ ὁ Μανόλης πέφτει στὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ ν' ἀνταμώσει τὴν ἀγαπημένη του.

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη καὶ τῆς παραδόσεως, ὅπως διατυπώνεται στὸ δημοτικὸ τραγούδι, διαπιστώνουμε ὅτι μόνον τὸ

182. Βλ. Α. Ἰατρίδου, Συλλογὴ Δημοτικῶν ᾠσμάτων, δ.π., «Ἡ στοιχειωμένη γυνὴ μετὰ τῶν δύο αὐτῆς ἀδελφῶν», σσ. 28—30, στ. 17. Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Πρωτομάστορα Μανόλης σὲ Ἑλληνικὲς καὶ Βαλκανικὲς παραλλαγές βλ. Γ. Α. Μεγα, Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, δ.π., σσ. 91, 142 καὶ 147—149. Ἀρχαιότερη μορφή τοῦ τραγουδιοῦ, στὸ ὁποῖο διασώζεται τὸ ὄνομα Μανόλης (Μανέλια), φέρει στὴ δημοσιότητα γιὰ πρώτη φορὰ ὁ καθηγητὴς Κ. Μητσάκης σὲ ἐιδικὴ μελέτη του, ὅπου καταγράφει Πομακικὴ διασκευὴ τοῦ «Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας». Βλ. Κ. Μητσάκης, Πομακικὲς διασκευὲς τοῦ τραγουδιοῦ γιὰ τὸ «Γεφύρι τῆς Ἄρτας». Ἀνάπτυξο ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Γ' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου > Θεσ/νίκη 1978, σσ. 12, 13.

183. Χρησιμοποιῶ τὴν παραλλαγὴ ποὺ δημοσιεύει ὁ Ν. Πολίτης στίς Ἐκλογές, τὴν ὁποία θεωρῶ πληρέστερη. (Ν. Γ. Πολίτης, δ.π., σσ. 131—133, ἀρ. 87.

βασικὸ τοῦ θέματος τὴν ἀνθρωποθυσία δανείστηκε ἀπὸ τὴν παράδοση, τὸ ὁποῖο μεταβάλλει ὁ ποιητὴς κατὰ τὸ δικό του λυρικό τρόπο. Παρ' ὅλα αὐτὰ θεωρῶ ἀναγκαῖο νὰ ἀναφερθῶ ἰδιαίτερα στοὺς πρώτους στίχους τοῦ Κρυστάλλη, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ συναντᾶμε σὲ κάποιες ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ἐλληνικὲς παραλλαγές τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ στὶς Βαλκανικές. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι: ἡ βασιλικὴ διαταγὴ γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ γεφυριοῦ, ἡ θανατικὴ ἀπειλὴ ἐκ μέρους τοῦ βασιλεῖς πρὸς τοὺς μαστόρους ἂν δὲν τελειώσουν τὸ ἔργο καὶ ἡ ὑπόσχεση γιὰ χρηματικὴ ἀμοιβή¹⁸⁴.

Ἀκόμη οἱ πρώτοι στίχοι τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη ἀποπνέουν ἀπηχήσεις ἀπὸ παραδόσεις ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐπιβολὴ ἄθλων ἀπὸ τὸ βασιλεῖς στοὺς μνηστῆρες τῆς βασιλοπούλας γιὰ τὴν ἀπόκτησίν της¹⁸⁵. Ὅλα τὰ ἄλλα ἐπεισόδια ποὺ ἀναφέρονται στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὁ ποιητὴς τὰ παραλείπει. Ἡ παρέμβαση τῆς νεράιδας στὴ θέση τοῦ πουλιοῦ¹⁸⁶ καὶ ἡ αὐτοκτονία τοῦ Μανόλη¹⁸⁷ εἶναι στοιχεῖα ποὺ προσθέτει ὁ ποιητὴς.

Στὴν ἴδια περίπτωσι, δηλαδὴ τῆς συνθέσεως ποιημάτων ἀπὸ τὸν Κρυ-

184. α) Γιὰ τὸ στοιχεῖο τῆς βασιλικῆς διαταγῆς γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ γεφυριοῦ βλ. Γ. Α. Μέγα, Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἑλλάδος, Πίναξ Παραλλαγῶν, σ. 47, Θρ. ἀρ. 5, 9, 15, 16, 18, 19, 20, 24, 27, 29. Στερ. 4 καὶ σ. 96 I 5. β) Γιὰ τὸ στοιχεῖο τῆς θανατικῆς ἀπειλῆς ἂν δὲν τελειώσει τὸ γεφύρι βλ. Γ. Α. Μέγα, ὁ.π., σ. 96, I 5. (Πρβλ. καὶ τὴν Κουτσοβλαχικὴ παραλλαγὴ, ὁ.π., σ. 209, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ θανατικὴ ἀπειλὴ ἀπὸ τὸν Ἀμιρά πρὸς τοὺς μαστόρους). Βλ. καὶ στὶς Βαλκανικὲς παραλλαγές L a y o s V a r g y a s, Forschungen zur Geschichte der Volksballade in Mittelalter III. Die Herkunft der ungarischen Ballade von der eingemauerten Frau.

(Acta ethnografica Academiae scientiarum Hungariae) Tomus IX, fasciculi 1—2, Budapest 1960, Separatum, σσ. 1—88. Εἰδικότερα στή σ. 28 ὁ V a r g y a s ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξὴ Σερβοκροατικῆς παραλλαγῆς τοῦ τραγουδιοῦ, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἀπειλὴ περὶ ἀποκεφαλίσμου τῶν μαστρῶν ἀπὸ τρεῖς Πασάδες, ἂν δὲν ἀποτελειώσῃ ἡ γέφυρα πάνω ἀπὸ τὴν Drina. Ἐπίσης στίς σσ. 39—40 ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξὴ Οὐγγρικῆς παραλλαγῆς, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ πληρωμὴ τῶν μαστρῶν.

185. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ τὶς ἀντίστοιχες παραδόσεις βλ. ἀναλυτικὰ ἐδῶ σ. 362 «Τὸ Παλιόκαστρο».

186. Γιὰ τὸ δαιμονικὸ στοιχεῖο — ἀντίστοιχο τῆς Νεράιδας — ποὺ ὑποδεικνύει στοὺς μαστόρους τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ πετύχουν τὸ στέριωμα τοῦ γεφυριοῦ κάνει λόγο ἡ Σερβοκροατικὴ παραλλαγὴ, τὴν ὁποῖα ἀναφέρει ὁ V a r g y a s, ἂν καὶ τὸ θέμα ἀλλάζει αἰσθητὰ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη (βλ. V a r g y a s, ὁ.π., σ. 28). Ἐπίσης γιὰ τὸ θέμα τοῦ δαιμονικοῦ στοιχείου στὴ θέση τοῦ πουλιοῦ βλ. Γ. Α. Μέγα, ὁ.π., σσ. 185—186.

187. Γιὰ τὸ στοιχεῖο τῆς αὐτοκτονίας τοῦ Μανόλη σὲ Ρουμανικὲς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἑλλάδος βλ. M i h a i P o p, Nouvelles variantes roumaines du chant du maître Manole. (Le Sacrifice de l'emmurement), περ. Romanoslavica, τόμ. IX, 1963, Bucuressti (Asiatia Slavistilor din Republica populară Română) σ. 441.

στάλλη πού βασίζονται θεματικά σὲ παραδόσεις, συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ ἐξῆς ποιήματα: «Τὸ Παλιόκαστρο τῆς Πρέβεζας» καὶ «Τὸ Νεραϊδόπαιδο». Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἓνα ἄλλο ποίημα, «Ἡ Διωγμένη βασιλίσσα», πού βασίζεται θεματικά σὲ ἀντίστοιχο παραμῦθι.

«Τὸ Παλιόκαστρο» βασίζεται στὶς παραδόσεις¹⁸⁸, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὴν κατασκευὴ τεράστιων ὑδραγωγείων ἢ ἀκροπόλεων πού κτίστηκαν ἀπὸ νέους, οἱ ὁποῖοι ὑποβαλλόντανε στοὺς ἄθλους αὐτοὺς γιὰ ν' ἀποκτήσουν τὴν ἀγαπημένη τους.

Ἄν καὶ ὑπάρχει παράδοση τῆς Πρέβεζας¹⁸⁹, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ τῶν τειχῶν καὶ τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Νικοπόλεως ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες βασιλοπούλας, τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη παρουσιάζει περισσότερη ὁμοιότητα μὲ ἄλλη παρόμοια παράδοση τῆς Νάξου¹⁹⁰, ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὸ βασικὸ θέμα, πού εἶναι ἄλλωστε τὸ ἴδιο καὶ στὶς δύο παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλα εἰδικότερα στοιχεῖα.

Στὴν παράδοση ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: Ἡ ἀγάπη δύο νέων πρὸς τὴ βασιλοπούλα καὶ τὸ δίλημμά της ποιὸν νὰ προτιμήσει ἀπὸ τοὺς δύο, ἀναγκάζουν τὸ βασιλιὰ πατέρα της νὰ ἐπιβάλει σ' αὐτοὺς τὸν ἄθλο, ὃ ἓνας νὰ κτίσει τὸν πύργο καὶ ὁ ἄλλος νὰ μεταφέρει τὸ νερὸ στὴ χώρα μὲ «χτιστὸ ναό» μέσα σὲ μιὰ μέρα. Ὁ νέος ὁ ὁποῖος ἔκτιζε τὸν πύργο, τελειώνοντας ξεχνᾷ τὰ σύνεργά του καὶ γυρίζοντας νὰ τὰ πάρει συναντιέται στὸ πρῶτο σκαλοπάτι τοῦ παλατιοῦ μὲ τὸν ἄλλο νέο, πού εἶχε κι αὐτὸς τελειώσει, καὶ μονομαχοῦν. Παρεμβαίνει ἡ βασιλοπούλα νὰ τοὺς χωρίσει ἀλλὰ τοὺς βρίσκει σκοτωμένους. Ἀπογοητευμένη κλείνεται στὸ κάστρο της καὶ κάθε βράδυ καθισμένη σ' ἓνα τρίποδο διαβάζει τ' ἄστρα καὶ τὴ Σολομωνική. Τελικὰ ὁ πύργος βουλιάζει μὲ τὰ χρόνια καὶ ἡ βασιλοπούλα χάνεται. Ἀπὸ τότε γυρίζει τὴ νύχτα σὰν στοιχειό. Ὅταν κάποτε ἔσκαψαν στὸν τόπο ἐκεῖνο, βρῆκαν τὸ τρίποδο σκαμνὶ τῆς βασιλοπούλας καὶ ἀπὸ τότε τὸ μέρος τὸ ὀνόμασαν Τρίποδες.

Τὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη ἀναφέρεται στὴν ἀγάπη τῶν δύο νέων γιὰ τὴ

188. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρους Α', ἀρ. 149 καὶ ἀρ. 162—167.

189. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρους Β', σ. 769, ὅπου ἀναφέρεται τὸ θέμα τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἄθλου στοὺς μνηστῆρες τῆς βασιλοπούλας. «... Ὁ ἓνας νὰ κάμῃ τὰ κάστρα καὶ ὁ ἄλλος νὰ φέρῃ τὸ νερὸ ἀπὸ τὸ ποτάμι». Πρβλ. τὸ στίχο τοῦ Κρυστάλλη «Ἐνας τὸ νερὸ ν' ἀρχίσῃ, τὸ χτιστὸ τὸ Κάστρο ὁ ἄλλος

(«Τὸ Παλιόκαστρο», στ. 23).

190. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρους Α', ἀρ. 167 «Ὁ Παλιόπυργος τῆς Πλάκας». (Ἀπὸ ἀναδημοσίευση, περ. «Ἑστία», τόμ. Α', Ἰούλιος — Δεκέμβριος 1890 σσ. 397—398).

βασιλοπούλα, στὸ δίλημμά της ποιὸν νὰ προτιμήσει, στὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἄθλου ἀπὸ τὸν πατέρα της στοὺς δύο νέους, στὴ συνάντηση τῶν νέων στὸ πρῶτο σκαλοπάτι τοῦ παλατιοῦ, στὴ μονομαχία τους, στὴ χωρὶς ἀποτέλεσμα παρέμβαση τῆς βασιλοπούλας καὶ τέλος στὸν ἀλληλοσκοτωμὸ τῶν δύο νέων καὶ τὸ στοίχειωμα τῆς βασιλοπούλας.

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ ποιήματος καὶ τῆς παραδόσεως διαπιστώνεται ἡ προσπάθεια τοῦ Κρυστάλλη νὰ διασκευάσει σὲ ποίημα τὴν παράδοση, ἀπὸ τὴν ὁποία παραλείπει, ὅπως εἶναι φυσικὸ, τὴ λαϊκὴ τοπικὴ διάδοση γιὰ τὸν τρίποδα τῆς βασιλοπούλας.

«*Τὸ Νεραϊδόπαιδο*» βασίζεται θεματικὰ στὸν κύκλο τῶν παραδόσεων¹⁹¹, πού ἀναφέρονται στὴν γέννηση παιδιῶν ἀπὸ τὴν ἔνωση θνητοῦ καὶ νεράιδας, στοιχεῖο πὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ μυθολογία. (Μύθος Πηλέα καὶ Θέτιδος καὶ τοῦ «νεραῖδογέννητου» Ἀχιλλέα). Ἐνδεικτικὰ παραθέτω τὸ περιεχόμενο μιᾶς ἀπὸ αὐτὲς τὶς παραδόσεις¹⁹², ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται πὺς ὁ ποιητὴς ἐμπνεύσθηκε τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ ποιήματός του.

Κάποιοι νέος χωρικὸς τὴν ὥρα τοῦ μεσημεριοῦ, κι ἐνῶ ξεκουραζότανε μετὰ ἀπὸ τὴ δουλειά του, βλέπει τὶς νεράιδες πὺ χόρευαν καὶ τραγουδοῦσαν. «*Βάνει στὸ μάτι*» τὴν ὁμορφότερη καὶ καταφέρνει τὴν ἄλλη ἡμέρα νὰ τῆς κλέψει τὸ μαντήλι, στὸ ὁποῖο στηριζότανε ἡ δύναμή της. Τὴν παντρεύεται, ἀποκτᾷ παιδιά μαζί της καὶ ζεῖ εὐτυχισμένος, μέχρι πὺ ἡ νεράιδα ἀνακαλύπτει κάποια μέρα στὸ σεντούκι μὲ τὰ ρούχα κρυμμένο τὸ μαντήλι τῆς Ξαναγίνεται νεράιδα κι ἐξαφανίζεται. Ὡστόσο δὲν ξεχνᾷ τὸ σπιτικό της καὶ τὰ παιδιά της, τὰ ὁποῖα κάπου-κάπου φροντίζει, κρυφὰ ὅμως ἀπὸ τὸν ἄνδρα της. Ἐκεῖνος τὸ μαθαίνει ἀπὸ τὰ παιδιά καὶ καίει τὸ μαντήλι ξαναφέροντας ἔτσι τὴ νεράιδα γιὰ πάντα κοντά του.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη εἶναι ἡ ἑξῆς: Ὁ κυνηγὸς Γιαννούλας, γοητευμένος ἀπὸ τὸ χορὸ καὶ τὸ τραγούδι μιᾶς νεράιδας, ἀποφασίζει νὰ κλέψει τὸ μαντήλι της γιὰ νὰ τὴ φέρει κοντά του. Ἀκολουθεῖ ὁ γάμος του μὲ τὴ νεράιδα, ἡ ἀπόκτηση παιδιοῦ, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ μαντηλιοῦ στὸ σεντούκι ἀπὸ τὴ νεράιδα, ἡ ἐξαφάνισή της καὶ ὁ θάνατος τοῦ Γιαννούλα ἀπὸ τὴ λύπη του στὴν ξενιτιά.

Ὁ ποιητὴς, μολοντί τὸν κεντρικὸ πυρήνα τοῦ ποιήματός του ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν παραπάνω παράδοση, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ ὡς πρὸς τὰ βασικότερα στοιχεῖα τοῦ θέματός του, διαμορφώνει τὸν ἐπίλογο θὰ λέγαμε τοῦ ποιήματός

191. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρους Α', ἀρ. 776—779.

192. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρους Α', ἀρ. 776.

του κατὰ τὸ δικό του λυρικό τρόπο. Ἀφαιρεῖ δηλαδή ἀπὸ τὴν παράδοση τὰ ἐπεισόδια τῶν ἐπισκέψεων τῆς νεράιδας στὰ παιδιά της καὶ τὸ κάψιμο τοῦ μαντηλιοῦ της ἀπὸ τὸν ἄνδρα της, ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν τελικὴ ἐπιστροφή της στὸ σπίτι, καὶ προσθέτει τὸ ἐπεισόδιο τοῦ θανάτου τοῦ Γιαννούλα.

Στὴ «*Διωγμένη βασίλισσα*» φανερὴ εἶναι ἡ ἐπίδραση τῶν παραμυθιῶν ποὺ ἐπλασε ὁ λαὸς μὲ θέμα τὸν ἥλιο καὶ τὴν κατοικία του. Εἰδικότερα ὁ ποιητὴς γιὰ τὴ σύνθεσή του αὐτὴ βασίστηκε θεματικὰ σὲ Ζακυνθινὸ παραμῦθι¹⁹³, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δανείζεται βασικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ περιεχομένου ποιήματος καὶ παραμυθιοῦ. Τὸ παραμῦθι ἀναφέρεται σὲ μιὰ διωγμένη ἀπὸ τὰ παλάτια τῆς βασιλοπούλα, ποὺ πάει «*ὅπου ἰδοῦν τὰ μάτια τση*»¹⁹⁴. Φθάνοντας στὴν κορυφὴ ἑνὸς βουνοῦ ἀντικρῦζει στὴν ἄκρῃ τοῦ ὀρίζοντα ἓνα λευκὸ ὄγκο. Ἕνας καλόγερος ποὺ ἐμφανίζεται μπροστὰ τῆς τὴν πληροφορεῖ ὅτι εἶναι τὸ παλάτι τοῦ ἡλίου, ὁ ὁποῖος κρατεῖ μαρμαρωμένα τὰ βασιλόπουλα ποὺ εἶχαν ἔρθει γιὰ κυνήγι. Τὴ συμβουλεύει νὰ πάει ἐκεῖ χωρὶς νὰ γυρίσει πίσω, ἔστω κι ἂν ἀκούσει τίς φωνές τῶν ἀδερφῶν της, γιὰτὶ θὰ μαρμαρώσει κι ἐκείνη. Νὰ ραντίσει τὰ βασιλόπουλα μὲ τ' ἀθάνατο νερὸ γιὰ νὰ τὰ ἐπαναφέρει στὴ ζωὴ καί, ὅταν δεῖ τὸν ἥλιο μὲ τὴ μορφή γίγαντα, νὰ μὴ δειλιάσει, νὰ τοῦ δώσει νερὸ νὰ πιεῖ καὶ τότε θὰ τὴν πάρει γυναῖκα του.

Στὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη, ἡ διωγμένη βασιλοπούλα ψάχνει νὰ βρεῖ κατοικία περνώντας ἀπὸ δάση καὶ βουνά, ἀναλογιζόμενη τὴν παλιὰ της δόξα, κι ἐλπίζοντας ὅτι θὰ βρεῖ τὸ βασιλόπουλο τῆς καρδιάς της ποὺ θὰ τῆς ἀλλάξει τὴ ζωὴ. Ἀντικρῦζει τὸ λευκὸ πύργο «*στὴν ἄκρῃ τ' οὐρανοῦ, σ' ἑνὸς βουνοῦ κορφούλα*» καὶ μαθαίνει ἀπὸ τὸν καλόγηρο ὅτι εἶναι τὸ παλάτι τοῦ ἡλίου. Τὴ συμβουλεύει νὰ πάει ἐκεῖ καὶ νὰ ραντίσει μὲ τ' ἀθάνατο νερὸ τὰ μαρμαρωμένα βασιλόπουλα, ποὺ κρατεῖ ὁ ἥλιος ἔξω ἀπὸ τὸ παλάτι του. Τελικὰ τὰ βασιλόπουλα, ὅταν ἐπανέρχονται στὴ ζωὴ, τὴν κάνουν βασίλισσά τους.

Αἰσθητὴ εἶναι κι ἐδῶ ἡ πρόθεση τοῦ ποιητῆ νὰ μεταπλάσει κατὰ τὸ δικό του τρόπο τὸ θέμα του, τὸ ὁποῖο ἀναμφισβήτητα ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ παραμῦθι. Ἔτσι ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ παραμῦθι τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: α) Τὸ γάμο τοῦ ἡλίου

193. Τὸ παραμῦθι δημοσιεύει ὁ Ν. Πολίτης στὴ μελέτη του: Ὁ ἥλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους, ἐν Ἀθήναις 1882, σ. 11.

194. Πρβλ. τοὺς στίχους τοῦ Κρυστάλλη
Διωγμένη ἀπ' τὰ παλάτια μου κι' ἀπὸ τ' ἀρχοντικά μου
ὅπου κι ἂν δοῦν τὰ μάτια μου θὰ πάω νὰ κατοικήσω»
 («Ἡ Διωγμένη βασίλισσα», στ. 1—2).

γίγαντα μὲ τὴ βασιλοπούλα καὶ β) τὴ συμβουλὴ ποὺ δίνει ὁ καλόγηρος στὴ βασιλοπούλα, νὰ μὴ γυρίσει πίσω πηγαίνοντας πρὸς τὸ παλάτι τοῦ ἡλίου γιατί θὰ μαρμαρώσει κι αὐτή. Ἀκόμη προσθέτει στὸ τέλος τοῦ ποιήματός του τὸ στοιχεῖο ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀπόφαση ποὺ παίρνουν τὰ βασιλό-πούλα νὰ κάνουν τὴ «διωγμένη» βασιλοπούλα βασιλίσσα ὅλων τους.

Ὑπάρχουν ἀκόμη ποιήματα τοῦ Κρυστάλλη, στὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς κάνει ἀπλὴ μνεῖα σὲ ὀνόματα ἢ ιδιότητες μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν λαϊκῶν παραδόσεων ἢ παραμυθιῶν ἀπὸ μαρμαρώματα, μεταμορφώσεις ἀνθρώπων σὲ πουλιά, καταστερισμούς κ.ἄ., χωρὶς τὰ ποιήματα αὐτὰ νὰ στηρίζονται θεματικά κατὰ βάση σὲ ἀντίστοιχες παραδόσεις ἢ παραμύθια.

α) Μαρμαρώματα, δηλαδὴ μεταμορφώσεις ἀνθρώπων σὲ πέτρες¹⁹⁵. Στὴν «Πέτρα»¹⁹⁶, ἀποσπασματικὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη ἀπὸ τὴ «Γκόλφω», ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς στὴν ὑπαρξὴ μιᾶς γυναικόμορφης πέτρας κάπου στὰ βουνὰ τῆς Πίνδου, ποὺ οἱ χωρικοὶ τὴν ὀνομάζουν Χρῦσω.

Καὶ στὸ «Θάμα» ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται πάλι στὸ μαρμάρωμα τῆς Χρῦσως. Παραθέτω τοὺς σχετικoὺς στίχους ἀπὸ τὰ δύο ποιήματα.

*Βλέπουν στὴ χλόη τὴ δροσερὴ ὁλόρθο νὰ προβάλλῃ
μαῦρο λιθάρι, ἀταίριαστο μὲ τᾶλλα τὰ λιθάρια
σημαδιακὴ κι ἀνέγνωρη καὶ πλάσης ἄλλης πέτρα*

.....
*τὴ δέχνεῖ ὀρθὴ ποὺ στέκεται, κορμὶ πανώρηας κόρης*¹⁹⁷

(«Ἡ Πέτρα», στ. 7—9 καὶ 11)

*Ὅντας μοῦ τᾶλεε, βολετὸ δὲν ἦταν πέτρα νὰ ἤμουν; —
Τοὺς ἐλυπήθηκε ὁ Θεὸς γιὰ ἔσαν νιοὶ κ' οἱ δύο τους*

195. Βλ. ἐδῶ σ. 319, σημ. 13

196. «Ἡ Πέτρα», «Τὸ Κοπέλι», «Τᾶστρι», «Ἡ Κόρη», «Ἡ Ἀγάπη», «Τὸ Κρίμα», «Τὸ Θάμα» καὶ «Ὁ Ψωμοπάτης» εἶναι ἀποσπασματικὰ ποιήματα ἀπὸ τὴν «Γκόλφω». Ποιμενικὸ εἰδύλλιο, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς σὲ γράμμα του πρὸς τὸ φίλο του Δημ. Ἀλεξόπουλο, ὅπου ὁ ποιητὴς δίνει καὶ ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὸ ἔργο του αὐτό. (Βλ. Κρυστάλλης Ὑπαντα, δ.π., σ. 804). Στὰ ἀποσπασματικὰ αὐτὰ ποιήματα ἔδωσε ὁ ποιητὴς τὸν τίτλο «Ψωμοπάτης». Πρόκειται γιὰ διορθωμένη διασκευή τοῦ β' μέρους τῆς «Γκόλφως» ποὺ τιτλοφορεῖται: «Στὴ Στάνη». Ἡ ὑπόθεση ἀναφέρεται στὸν ἔρωτα τῆς ἀρχοντοπούλας Χρῦσως καὶ τοῦ βοσκόπουλου Λάμπρου (Γκόλφω καὶ Γιάννος ἀναφέρονται στὴ «Στάνη»), αἰσθήματος ἀταίριαστου γιὰ τὴν ἐποχὴ τους καὶ γιὰ τὴν συνήθειες τοῦ τόπου τους. Ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς δύο νέους ὡς καταπάτηση ἱεροῦ νόμου καὶ γι' αὐτὸ σὰν ἐνοχοὶ ζητοῦν τὴν τιμωρίαν τους ἀπὸ τὸ Θεό. Ἔτσι μεταμορφώνονται ἐκείνη σὲ πέτρα κι ἐκεῖνος σὲ πουλί.

197. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρους Α', ἀρ. 277—281 «Τὸ Φλανδρῶν», «Ἡ Γυναικόπετρα», «Ἡ κοπέλλα», «Ἡ γυναίκα», «Ἡ Βοζάνα».

κι ἔτσ' ἔγινε ὁ βοσκὸς πουλὶ¹⁹⁸ κ' ἡ κόρη αὐτήνα ἡ πέτρα¹⁹⁹

(«Τὸ Θάμα», στ. 35—37).

Ἡ μνεῖα τοῦ Κρυστάλλη σὲ μαρμαρωμένα βασιλόπουλα, ὅπως στὴ «Διωγμένη βασιλίσσα»²⁰⁰ καὶ στὸ «Μαρμαρωμένο βασιλόπουλο»²⁰¹, προέρχεται ἀπὸ παραμυθιακὴ ἐπίδραση.

β) Μεταμόρφωση ἀνθρώπων σὲ ἀγριοπούλια:

π.χ. σκαλώνει ὁ γκιώνης στὸ κλαρὶ καὶ κλαίει τὸν ἀδερφό του

(«Τὸ Ἡλιοβασιλεμα», στ. 41)

Κι ἂν πάλε ὁ Παντοδύναμος μαῦρο πουλὶ μὲ κάμη,
σὰν τὸν καλόμοιρο βαλμά, στὲς ἐρημιές, στὰ ὄρμνια
νυχτόμερα πού θὰ γυρνῶ θὰ σὲ ἀγαπάω ἀκόμα
κι ἐσένα ἀπὸ κλαρὶ εἰς κλαρὶ θὰ κράζω: «Γκόλφω, Γκόλφω!»

(«Γκόλφω — Στὴ στάνη», στ. 211-214).

Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀποπνέουν ἀπηχήσεις ἀπὸ τὶς λαϊκὲς παραδόσεις τοῦ φονηᾶ ἀδερφοῦ, πού μετανοιωμένος ζήτησε ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ τὸν κάνει πουλὶ²⁰².

Ἐπίσης

— ξάφνου ἀπὸ βράχου, ἀπὸ γκρεμοῦ κορφή καὶ ἀπὸ ραχοῦλα
στριγγιὰ γροικᾶνε σουρατά, σὰν νὰ σουράη τσπάνης
καὶ σαλαγάει τὰ πρόβατα καὶ σαλαγάει τὰ γίδια

μικρὸ σταχτόφτερο πουλὶ καὶ λένε: — Ὁ ψωμοπάτης²⁰³.

(«Ὁ Ψωμοπάτης», στ. 6—8, 12)

198. Γιά τὸ στοιχεῖο τῆς μεταμορφώσεως ἀνθρώπων σὲ ἀγριοπούλια βλ. παρακάτω.

199. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 277 «Τὸ Φλανδρώ». «...Καὶ παρακάλεσε τὸ Θεὸ νὰ τὴν κάμη πέτρα καὶ τὸ ζήτημά της ἔγινε, καὶ τὴν ἔκαμε ὁ Θεὸς βράχο, ξέρα, μὲ τὸ σκῆμα τ' ἀνθρωπινό...». Πρβλ. ἐπίσης Ν. Γ. Πολίτου, Μέρος Α', ἀρ. 278 «Ἡ Γυναικόπετρα» «...γυρίζει ἡ κοπελλοῦδα καὶ λείε τοῦ Θεοῦ: «Κάμε με Θεὲ καλλίτερα ἐτούτη τὴν ὥρα πέτρα...».

200. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 364.

201. Πρβλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, «Τὸ Μαρμαρωμένο βασιλόπουλο καὶ ἡ πεντάμορφη», Ἠπειρωτικὰ Παραμῦθια, Ἰωάννινα 1963. [α' ἐκδ. 1906], ἀπ' ὅπου φαίνεται πῶς ὁ ποιητὴς ἀντλεῖ ὠρισμένα στοιχεῖα — πέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ μνεῖα πού κάνει στὸ μαρμάρωμα — γιὰ τὸ ποιῆμά του «Τὸ Μαρμαρωμένο βασιλόπουλο». — Πρβλ. ἐπίσης Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 290 «Τὸ λιθωμένο βασιλόπουλο». Δὲν ὑπάρχει ὁμοίως στὸ περιεχόμενο καμμία σχέση τοῦ ποιήματος τοῦ Κρυστάλλη καὶ τῆς παραδόσεως.

202. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 357—361, «Ὁ βαλμάς», «Ἡ γκιώνης», «Ὁ γκιώνης». Παραθέτω ἐνδεικτικὰ ἀπόσπασμα μιᾶς ἀπ' αὐτὲς (ἀρ. 361) «... Ἐτὴ στιγμὴ ὁμοῦ ἐκατάλαβε τί φοβερὸ κακὸ ἔκαμε, καὶ ἐζήτησε ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ τὸν κάμη πουλὶ γιὰ νὰ κλαίη τὸν ἀδερφό του...».

203. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 340 «Ὁ Τσπανάκος». Ἐνδεικτικὰ παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «Ὁ Τσπανάκος εἶναι ἓνα πουλί... μὲ βούλλαις σταχτιαῖς...

γ) Μεταμόρφωση ἀνθρώπων σε ἀστέρια.

π.χ. κύτταζες τ' ἄστρι, ὁ μύθος του σοῦρθε στὸ νοῦ, θυμήσου,
 κι ἄρχισες νὰ τὸν μολογᾷς καὶ μὲς στὸ τέλος λέοντας,
 «Ὁ Γιάννος πάει στὰ βουνὰ κ' ἡ Μάρω πάει στοὺς κάμπους»,
 στὴν ἀγκαλιά σου μ' ἔσφιξες καὶ μὲ καῦμὸ ξανάειπες:
 «Ἡ Γκόλφω μνέσκει στὰ βουνὰ κι ὁ Γιάννης πάει στοὺς κάμπους»²⁰⁴
 («Γκόλφω — Στὴ στάνη», στ. 181 — 185).

δ) Τὸ ἀθάνατο νερό.

Στὸ ἀθάνατο νερό συχνὰ κάνει μνεΐα ὁ ποιητὴς ἐπηρεασμένος ἄλλοτε ἀπὸ τὰ παραμῦθια²⁰⁵ καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὶς παραδόσεις.
 π.χ. — Ἄνοιξε τὰ φτερούγια σου, μικρό μου περιστέρι,

θὰ διαπεράσης σύγνεφα, καὶ θὲ νὰ πᾶς, πουλί μου,
 στὰ στοιχειωμένα τὰ βουνὰ ποὺ πάντα ἀνοιγοκλειοῦνε
 κι ὅπου τ' ἀθάνατο νερὸ περνάει ἀνάμεσα τους.
 Πέτα γοργὸ μεσ' στ' ἄνοιγμα, πάρε νερὸ καὶ φεῦγα
 («Ἡ Πεντάμορφη», στ. 157, 160—163).

Γιὰ τὸν τόπο τῆς πηγῆς τοῦ ἀθάνατου νεροῦ ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνοιγο-
 κλεινόμενα βουνὰ ὑπάρχει σχετικὴ παράδοση²⁰⁶, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν
 ἀπόκτηση τοῦ ἀθάνατου νεροῦ ἀπὸ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο²⁰⁷ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ

καὶ τὸ κελεύσματός του εἶναι σὰν τὸ σφύριγμα τοῦ τσάπην, ὅταν καλῇ τὰ πρόβατα... Ἀπὸ τὴ λύπη του τὴν
 πολλὴ καὶ ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ ἀφέντη του ἐπαρακάλεσε τὸ Θεὸ καὶ τὸν ἔκαμε πουλὶ καὶ ἀνεβαίνει ψηλὰ 'στὰ
 δέντρα, μήπως ἰδῇ πούθεν τὰ πρόβατά του καὶ τὰ καλεῖ.

204. Πρβλ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 248, ὅπου ἀναφέρεται ὁ καταστε-
 ρισμὸς τοῦ Γιάννου καὶ τῆς Μάρως πρὸς «... Ἀπὸ τὴν πολλὴ τους ἀγάπην, ἐπαρακαλεσθήκανε 'στὸ
 Θεὸ νὰ τοὺς κάμῃ ἀστέρια... Ἀλλὰ τὸ χεῖμῶνα εἶναι ὁ Γιάννος 'στὴν ἀνατολή, 'στὰ βουνὰ, καὶ ἡ Μάρω
 δροτικὰ 'στοὺς κάμπους...».

205. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 364 «Ἡ Δικωμένη βασιλίσσα».

206. Πρβλ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 552 «...Μὰ ὅποιος πάη γιὰ νὰ
 τὸ πάρῃ πρέπει νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα ἀπὸ δυὸ βουνὰ, ποὺ χτυπᾷ τόνα ἀπάνω 'ς τ' ἄλλο...» (Ἡ παράδοση
 αὕτη δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Ἰω. Κονδυλάκη στὸ περιοδ. «Ἐβδομάς», τόμ. Δ',
 ἀρ. 27, 1 Αὐγ. 1887, σ. 5).

207. Καὶ στὸ Βυζαντινὸ μυθιστόρημα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, γνωστὸ ὡς «Φυλλάδα τοῦ
 Μεγαλεξάνδρου», ἀναφέρεται τὸ θέμα τοῦ «ἀθάνατου νεροῦ». Βλ. τὴν ἐμμετρὴ διασκευὴ ἀπὸ τὴν
 ἔκδοση τοῦ W. W a g n e r, *Trois poèmes Grecs du moyen age*, Berlin, 1881, σ. 190, στ. 4423—4438,
 ὅπου γίνεται λόγος γιὰ «ἀθάνατον πηγὴν ἔχουσαν νᾶμα πλήρες». (Πρβλ. Siegfried Reichmann,
Das Byzantinische Alexandergedicht. (Beiträge zur klassischen Philologie), [Germany 1963],
 στ. 4423—4438). — D a v i d H o l t o n, Διήγησις τοῦ Ἀλεξάνδρου. *The tale of Alexander the*
rhymed version. Critical edition with an introduction and commentary. (Βυζαντινὴ καὶ
 Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη) Ἰ Θεσ/νίκη 1974, σ. 150, στ. 1699—1706. Ὅσο γιὰ τὸ μυθιστό-
 ρημα καὶ τὶς ἐκδόσεις τοῦ βλ. Α. Α. Παλάη, Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγ' Ἀλεξάντρου ἢ Ἱστορία τοῦ
 Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνο. Βίος, πόλεμος καὶ θάνατος αὐτοῦ. Ἀθήνα 1935, George

άλoγoυ του Βουκεφάλα. Τὸ περιστέρι, πoὺ ἀναφέρει ὁ Κρυστάλλης, εἶναι στοιχεῖο παραμυθιακό²⁰⁸, πoὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο μύθο γιὰ τὶς «Πλαγκτὲς καὶ Συμπληγάδες πέτρες»²⁰⁹. Ἀπὸ αὐτὲς — ἀναφέρει ὁ μύθος — μόνον «πέλειαι» (περιστέρια) μποροῦσαν νὰ περάσουν καὶ νὰ φέρουν στὸ Δία τὴν «ἀμβροσία», ἡ ὁποία ἀντιστοιχοῦσε μὲ τὸ ἀθάνατο νερό.

Καὶ σ' ἄλλο ποίημά του ὁ Κρυστάλλης ἀναφέρεται στὸ ἀθάνατο νερό καὶ εἰδικότερα στὴν πηγὴ του. Παραθέτω τὸ σχετικὸ στίχο:

— Τάχα ἀπὸ ποῖο βουνόκορφο καὶ ποῖο γκρεμὸ νὰ πέφτη;²¹⁰

(«Τὸ Ἀθάνατο νερό», στ. 3).

ε) Τὸ σιδερόχορτο.

π.χ. Χαρὰ στὴν νιὰ τὴν ὁμορφὴ πoὺ ἡ μοῖρα θὰ τῆς δείξῃ
τὸ σιδερόχορτο νὰ βρῇ τὴν πόρτ' αὐτὴ ν' ἀνοίξῃ²¹¹

(«Τὸ Μαρμαρωμένο βασιλόπουλο», στ. 13—14).

στ) Τέλος σὲ πολλὰ ποιήματά του ὁ Κρυστάλλης παρεμβάλλει ἐξωπραγματικὰ στοιχεῖα, π.χ. Νεράιδες, Λάμιες, Μάγισσες, Στρίγγλες, Δράκους καὶ Στοιχειά. Στὴν ὁμορφιά, στὸ χορὸ καὶ στὸ τραγοῦδι τῶν νεραίδων²¹², καθὼς καὶ στὰ μέρη πoὺ κατοικοῦν, ἀναφέρεται ὁ Κρυστάλλης σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ποιήματά του, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς παραδόσεις²¹³. Παραθέτω χαρακτηριστικoὺς στίχους ἀπὸ τὰ ἔργα του.

Ἔλα γιὰτὶ σὰ νυχτωθῶ μονάχος μου ἐκεῖ πέρα
ἀπὸ τὰ δάσα, ἀφ' τὲς σπηλιές, ἀφ' τὰ βαθεῖα λαγκάδια
κι ἀφ' τὰ κρεμάμενα νερὰ χιλιάδες θὰ προβάλλουν

V e l o u d i s, Der neugriechische Alexander, Tradition in Bewahrung und Wandel. (Miscellanea Byzantina Monacensia 8) München, 1968 (πρβλ. Γ. Βελουδῆς, Ἡ φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξαντρου. Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνο^ς <Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη>, [Ἐκδοτικὴ «Ἑρμῆς»] Ἀθήνα 1977. - Κ. Μητσάκη, Διήγησις περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μεγάλων πολέμων, περ. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, τόμ. XX, 1970, σσ. 228—299.

208. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Β', σ. 1195, ὅπου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὑπάρχει ἡπειρώτικο παραμῦθι ἀπὸ τὸ Ζαγόρι, στὸ ὁποῖο ὁ ἥρωας ἀντλεῖ τὸ νερό μὲ τὴ βοήθεια τοῦ κόρακα (Bl. J. G. U. H a h n, Griechische und albanesische. Märchen, Leipzig 1864, t. I, σ. 238, t. II, σ. 284, ἡπειρωτικὸ παραμῦθι στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἀντὶ γιὰ ἄλλο πουλί, κορώνη).

209. Βλ. Ὁμήρου, Ὀδύσσεια, Μ, στ. 59—72.

210. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 979 «Τὸ ἀθάνατο νερό ἐβγαίνει ψηλὰ ἔς ἓνα βράχο κ' ἔπεφτε χάμω...».

211. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 321 «Τοῦ σιδερόχορταρου εἶν' ἓνα χουρτάρι πoὺ ἀνοίγει κάθε κλειδωνιά καὶ γκρεμίζει κάθε τοῖχο...».

212. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ σ. 363 «Τὸ Νεραϊδόπαιδο».

213. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 653 «...Οἱ Νεράιδες εἶναι γυναικεῖς πολὺ ὁμορφαις... καὶ ἀγαθοὺν τὶς χαρὲς καὶ τὰ γλέντια... Αὐταῖς μένουν σὲ λαγκάδια, σὲ λιβάδια, καὶ σὲ τόπους πoὺ ἔχουν δέντρα καὶ πολλὰ νερά...». Πρβλ. ἐπίσης γιὰ τὸν τόπο πoὺ διαμένουν οἱ

τῆς ἐρημιᾶς οἱ ὁμορφες, τῆς νύχτας οἱ νεράιδες,
γιὰ νὰ μὲ πάρουν στὸ χορό, γιὰ νὰ μοῦ εἰποῦν τραγούδια
καὶ γιὰ νὰ παίξουμε μαζί. Ἔλα βοσκούλα ἔλα!

(«Ἔλα βοσκούλα, ἔλα», στ. 24—29)

..... Οἱ Ξωτικὲς λυοῦν τοὺς πλεχτοὺς χορούς των
καὶ χάνονται στὰ ρέματα κι ὀπίσω τοὺς ἀχούς των
ἀκόμ’ ἀντιλαλοῦν οἱ ὀχθιές. ....

(«Τὸ Γεφύρι τοῦ Μανώλη», στ. 57—59)

Ἡ Κάλω σέρνει τὸ χορὸ ἢ πρώτη τῶν Νεραίδων²¹⁴

(«Τὸ Νεραϊδόπαιδο», στ. 21).

Στὴν κακοποιὸ δύναμη τῶν νεραίδων καὶ τῶν ἄλλων δαιμονικῶν, κατὰ τὶς
παραδόσεις καὶ τὰ παραμῦθια, στοιχείων ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς στοὺς ἐξῆς
στίχους του:

γιατὶ ξυπνάει ὁ Δράκοντας²¹⁵ στῆς ποταμιᾶς τὰ δέντρα,
ξυπνάει τῆς βρύσης τό στοιχειό²¹⁶ καὶ τοῦ βουνοῦ ἡ Νεραίδα²¹⁷
καὶ τῆς σπηλιᾶς ἡ Μάγισσα κι ἔρχονται καὶ μᾶς πνίγουν.

.....
κι οὔτε τὸ Δράκο σκιάζομαι, οὔτε καὶ τὴ Νεράιδα,
οὔτε τῆς βρύσης τό στοιχειό καὶ τῆς σπηλιᾶς τὴ Λάμια²¹⁸

(«Τραγούδι τοῦ πιστικοῦ», στ. 3—5 καὶ 11—12).

Ἀντίθετα σὲ ἄλλο τοῦ ποίημα ὁ Κρυστάλλης ταυτίζει τὴ Λάμια τοῦ
γιαλοῦ μὲ τὶς νεραίδες, καὶ ἄλλοῦ πάλι ἀναφέρεται σὲ Δράκους, φύλακες τῶν

νεραίδες, τὶς παραδόσεις ἀρ. 659 «Οἱ νεράιδες βουνήσιαις κ’ οἱ θαλασσιναῖς», ἀρ. 677 «Οἱ Νεραίδες
᾿στὰ λαγκαδάκια», ἀρ. 678 «Τὸ Νεραϊδόβουνο», καὶ ἀρ. 684 «Ἡ σπηλιὰ τῶν ξουθκῶν».

214. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α’, ἀρ. 660 «... Ἡ κυρὰ Κάλω εἶναι ἡ
ἀρχόντισσα τῶν Νεραίδων».

215. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α’, ἀρ. 376 «Στὴ βαθειὰ ῥεματιά τῆς
Κουμαριάς κοντὰ ᾿στὴν Ἀράχοβα ἐφώλιαζε ἄλλοτε εἷς φοβερός δράκος. Αὐτὸς μὲ μέρα ἐρροῦφξε
ἀπὸ μακριὰ ἕναν ἄνθρωπο...».

216. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 470 «Μέσα σὲ μιὰ σπηλιὰ κοντὰ ᾿στὸ
χωριὸ εἶναι ἕνα πηγάδι ποὺ τὸ λέν Λοῦκκι. Ἐκεῖ βγαίνει ἕνα στοιχειό καὶ κυνηγᾷ τὴ νύχτα τοὺς
διαβάταις...». Πρβλ. ἐπίσης ἀρ. 471 «... Ὁ Μῶρος τὸν εἶχε ρίξει στὸ πηγάδι...» καὶ ἀρ. 475 «...
Τὰ ἐπαῖ τοῦ στ’ χεῖρ τοῦ Βαρδουσιτοῦ...».

217. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 725 «Ἐνας μιὰ φορὰ ἐκοιμώτανε ᾿στὸ
χωράφι του καὶ ἦρθαν τρεῖς Νεραίδες καὶ ἤθελαν νὰ τὸν πνίσουν...». Ἐπίσης σὲ νεοελληνικὸ
παραμῦθι τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn (ὀ.π. τ. II, σ. 79-80). ἀναφέρεται ὅτι «νεραίδες προσπαθοῦν
νὰ πνίσουν ἄνθρωπο ποὺ κοιμόντανε στοὺς ἀγρούς». (Βλ. σχετικὰ Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ
βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, τόμος πρῶτος, νεοελληνικὴ μυθολογία, Ἐν Ἀθήναις 1871, σ.
104, σημ. 4).

218. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 811 «... Ἀγο πάρα πάνω εἶναι μιὰ μικρὴ
σπηλιὰ ποὺ κάθονται οἱ Λάμιας...» καὶ ἀρ. 816 «Ἐνὸς ἀγωγιάτῃ ἡ γυναῖκα... εἶχε χάσει τέσσερα παιδιὰ
τῆς ἀμα ἐπάταγαν ᾿στὰ τρία τέσσερα χρόνια... Τῆς τάπνιγε μιὰ Λάμια...».

«χρυσῶν μῆλων» στ' ἀπάτητο περιβόλι. Παραθέτω τοὺς στίχους:

*Μὴν εἶναι Λάμια τοῦ γιालοῦ καὶ τῆς ἑρμιᾶς Νεράιδα;*²¹⁹

(«Ἡ Φλογέρα», στ. 96)

— *Εἶναι τὰ Μῆλα τὰ Χρυσᾶ σὲ μακρυνὸ περβόλι
σὲ περιβόλι ἀπάτητο, πού τὸ φυλάει ὁ Δράκος*²²⁰

(«Ἡ Πεντάμορφη», στ. 59—60).

Στὶς Μάγισσες ἀναφέρεται ὁ Κρυστάλλης σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ποιήματά του. Τὰ ἐξωπραγματικά αὐτὰ στοιχεῖα κατὰ τὶς λαϊκὲς ἀντιλήψεις, ὅπως διατυπώνονται στὶς παραδόσεις καὶ τὰ παραμῦθια, ἔχουν τὴ δύναμη μὲ διάφορα μαγικά, τὰ λεγόμενα ξόρκια, νὰ βρίσκουν τὴν ἐπιθυμητὴ λύσῃ στὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, ἐκεῖ ὅπου ἡ λογικὴ ἀρνεῖται νὰ τὰ ἐπιλύσει, ἰδιαίτερα δὲ σὲ θέματα ἐρωτικῆς φύσεως. Ἐνδεικτικὰ παραθέτω στίχους ἀπὸ ποίημα τοῦ Κρυστάλλη:

*Πῆγε στὴν πρωτομάγισσα πού ἐμόνιαζε στὸ λόγγο,
τῆς μολογáει τοῦ Μήτρου τῆς τὸν πόνο, τὴν ἀγάπη,
τῆς τάξει χίλια δυὸ φλουριά καὶ τῆς γυρεῦει μάγια.*

.....

*Μὲ τὸ μετάξι ἡ μάγισσα ὕφαν' ἓνα μαντήλι,
τὸβawε μὲ φειδόγλωσσες²²¹ καὶ μὲ παρθένας αἶμα
καὶ τρεῖς φορὲς τὸ ξόρκισε, τὸκαμε μαγεμένο*

(«Τὸ Μαγεμένο μαντήλι», στ. 121—123, 137—139).

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Ὅπως ἤδη ἀνέφερα στὴν εἰσαγωγή μου, ὁ Κρυστάλλης στὸ ἔργο του δέχτηκε ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὴ λόγια ἐπίδραση, γνώρισμα πού σημαδεύει ὅπως εἶναι φυσικὸ καὶ τὴ γλώσσα του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συμπλέκει τύπους δημοτικούς μὲ λόγιους στὰ ποιήματά του.

Στὰ πεζὰ του ἐπικρατεῖ ἡ καθαρεύουσα, τὴν ὁποία προτιμᾷ καὶ στὴν ἀλληλογραφία του. Ὅταν τελικὰ προσανατολίστηκε στὸ χῶρο τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἀκολοῦθησε τὴν τεχνοτροπία, τὴ γλώσσα καὶ τὸ στίχο του.

Στὰ ποιήματά του ὁ Κρυστάλλης ἀκολουθεῖ ἰδιαίτερα τὴν ἰδιωματικὴ

219. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 820 «Ἡ Λάμια εἶναι βασίλισσα τῶν Νεράιδων... ἐκεῖ κοντὰ στὴ θάλασσα τῆς Ἀρκαδιᾶς...».

220. Πρβλ. Θ. Πουσίου, Συλλογὴ δ.π., περ. «Ὁ ἐν Κ/Πόλει Φ.Σ.», τόμ. ΙΔ', 1879-1880 σ. 259 ἀρ. 6, ὅπου δημοσιεύεται Ἡπειρωτικὸ παραμῦθι στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται Δράκοι φύλακες χρυσῶν μῆλων.

221. Τὸ φίδι εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὶς μαγικὲς δραστηριότητες κατὰ τὶς παραδόσεις τοῦ λαοῦ μας. (βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Μέρος Α', ἀρ. 837 καὶ 838). Συγκεκριμένα ἡ γλώσσα τῆς δχεντρας χρησιμοποιεῖται καὶ σὰν φυλακτὸ (βλ. Ἀναστ. Μ. Καραναστάση, Ποιμνικά τῆς Κῶ, περ. «Λαογραφία», Τ. ΙΣΤ', 1956, σ. 99).

ἡπειρωτικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ καὶ σὲ ἄρκετὰ διηγήματά του. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τὸ ἐπέκριναν ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του²²², ἐνῶ ἄλλοι ὑπῆρξαν ὑποστηρικτές του²²³.

Ἀναφέρω χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῶν ἀπόλυτα ἰδιωματικῶν λέξεων τοῦ Κρυστάλλη κατὰ κατηγορίες. Πολλὲς ἀπ' αὐτὲς ἀπαντοῦν καὶ στὶς Ἠπειρωτικὲς κατὰ κύριο λόγο συλλογὲς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Α) ΑΓΡΟΤΙΚΑ

σιαδάκι	: Περ. «Ζ.Α.», ὁ.π., σ. 166, ἄρ. 312, στ. 13
βίγλα	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 166, ἄρ. 249, στ. 5
τραχηλιά	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 263, ἄρ. 445, στ. 6
κουρμένεται	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 26, ἄρ. 30, στ. 16 (ἀκουρμά- στηκεν)
ροβολᾷ	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 26, ἄρ. 30, στ. 1
ἀρμέει	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 149, ἄρ. 216, στ. 7 (ν' ἀρμέζη)
ροῦσες	: Χ α σ ι ῳ ῥ ο ὦ, ὁ.π., σ. 205, ἄρ. 27, στ. 16
ψίκι	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 154, ἄρ. 227, στ. 4
τσαμπᾶς	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, ὁ.π., σ. 114, ἄρ. 139, στ. 9
ραϊδιό	: Περ. «Ζ.Α.», ὁ.π., σ. 59, ἄρ. 5, στ. 1
ταή	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, σ. 58, ἄρ. 66, στ. 3
ζάρκα	: Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, σ. 264, ἄρ. 446, στ. 65

222. Βλ. [Μποέμ], Σύγχρονοι Ἑλληνες Συγγραφεῖς: Γεώργιος Στρατήγης, ἐφ. «Τὸ Ἄστυ», 20—21/4/1893, ἄρ. 861 σ. 2 «... Δὲν μ' ἀρέσει οὐδόλως, παντελῶς ἡ γλῶσσα του. Τί θὰ πῇ: νᾶχω ἀπὸ πάληουρα βορὸ καὶ στρουγγὰ ἀπὸ ροδάμι: Αὐτὰ εἶναι ἑλληνικὴ ποίηση: Αὐτὰ εἶναι ἀλαμπουρ-
νέζικα, δὲν τὰ καταλαβαίνω».

223. [Μποέμ] ὁ.π., Ἀ λ ἑ ξ α ν δ ρ ο ς Παπαδιαμάντης, Ἐφ. «Τὸ Ἄστυ» 26—27/3/1893, ἄρ. 837 σ. 1 «... Τὸν θεωρῶ ὡς τὸν μόνον ἀγνὸν δημοτικὸν ποιητὴν, ὅστις ἐκ τοῦ φυσικοῦ μόνον δανεί-
ζεται τὴν δημώδη γλῶσσαν».— Γ ρ. Ξ ε ν ὅ π ο υ λ ο ὦ, Κώστας Κρυστάλλης, ἐφ. «Ἐστία» 6/5/
1894, ἄρ. 60 σ. 1 [=Γ ρ. Ξ ε ν ὅ π ο υ λ ο ὦ, Ἀπαντα, τόμ. 11ος, ὁ.π., σ. 18] «... Ὁ Κρυστάλλης ἐχει-
ρίσθη τὴν γλῶσσαν ὡς ἀληθὴς καλλιτέχνης. Κάθε πρᾶγμα τὸ ἐξέφρασε μὲ τὴν λέξιν του, τὴν μίαν καὶ
τὴν μόνην, οἷάδῃποτε δὲ προσχώρησις εἰς τὴν ἐπικρατεστέραν συνήθειαν θὰ ἦτο ἄρνησις τῆς καλλιτε-
χνικῆς ἀληθείας...».— Κ. Π α λ α μ ᾶ, Τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη, ἐφ. «Ἐφημερίς» 12/5/1894, ἄρ.
132 σ. 3.—[Κ. Π α λ α μ ᾶ, Ἀπαντα, τόμ. Β', ὁ.π., σ. 481] «... Εἰς ζωγράφον ποιητὴν ὡς ὁ Κρυστάλ-
λης, ἐκ τοῦ πλησίον παρακολουθοῦντα τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα, ζητοῦντα νὰ συλλάβῃ τὴν
λεπτομέρειαν, θηρεύοντα τὴν κυριολεξίαν, τὴν ἀκρίβειαν εἰς πᾶν ὃ, τι περιγράφει καὶ στιχοιουργεῖ, γλῶσσα
τοιαύτη δὲν ὑπαγορεύεται ἀπὸ τῆς φαντασίας τὴν ἰδιότητα, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τέχνης τὴν ἀνάγκην». Ἀπὸ
τοὺς νεώτερους πρβλ. Λ ί ν ο υ Π ο λ ί τ η, Ἱστορία Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ὁ.π., σ. 220 «...
Ἀκόμα καὶ ἡ χρῆσις τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων, ὅταν δὲν φτάνει στὴν ὑπερβολή, ἀποτελεῖ ἕνα πρόσθετο
στοιχεῖο γοητείας καὶ δεῖγμα τεχνίτη ὄχι κοινοῦ».

Β) Ο ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΤΑΝΗΣ

στρουγγολίθι	: Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 69, άρ. 3, στ. 7
γράφος	: Χ α σ ι ώ τ ο υ, δ.π., σ. 92, άρ. 2, στ. 4
ζακόνι	: 'Α ρ α β α ν τ ι ν ο υ, δ.π., σ. 103, άρ. 119, στ. 27
στρουγκα	: 'Α ρ α β α ν τ ι ν ο υ, δ.π., σ. 149, άρ. 216, στ. 7
λάγιο	: Ρ α σ σ ο ω, δ.π., άρ. DVII, στ. 20
άσέλλινο	: 'Α ρ α β α ν τ ι ν ο υ, δ.π., σ. 197, άρ. 322, στ. 7
προσέλλινο	: » » »
ζαλίκι	: Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 87, άρ. 58, στ. 5.
κάνκόπουλο	: Χ α σ ι ώ τ ο υ, δ.π., σ. 205, άρ. 27, στ. 1
πράτα	: Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 166, άρ. 322, στ. 4
περιβοσκήσι	: Περ. «Ζ.Α.», δ.π., σ. 145, άρ. 253, στ. 27
κοπή	: 'Α ρ α β α ν τ ι ν ο υ, δ.π., σ. 21, άρ. 24, στ. 23.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

‘Από τη λεπτομερή εξέταση του έργου του Κ. Κρυστάλλη, την οποία επιχείρησα στην εργασία μου αυτή, διαπιστώνεται ότι ο ποιητής δέχτηκε την επίδραση του δημοτικού τραγουδιού στην ποιητική του δημιουργία, και ιδιαίτερα στην πρώτη συλλογή των ποιημάτων του, «Τὰ Ἀγροτικά». Ἡ επίδραση όμως αυτή δεν μπορεί νά χαρακτηριστεῖ ὡς μίμηση ἢ αντιγραφή, ὅπως ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς μελετητές του τὴ χαρακτηρίζουν²²⁴. Ὁ Κρυστάλλης κατόρθωσε νά ὑποτάξει τὶς ἐπιδράσεις αὐτὲς στὴν ποίησή του καὶ νά δώσει σ’ αὐτὴ ἕναν τόνο προσωπικό. Ὁ Κ. Παλαμᾶς, ἀπὸ τοὺς πρώτους ὕμνητὲς τοῦ έργου του, εἶπε χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸν ποιητὴ τὰ ἑξῆς: «Τὸ τραγούδι του εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀναβρυσμένο μὲ νέα ὄρμη· τὸ δημοτικὸ τραγούδι ποὺ παίρνει συνείδηση... Ὁ Κρυστάλλης δὲν εἶναι ὁ λαὸς ποὺ βρίσκεται ἢ ποὺ γίνεται ποιητὴς· εἶναι ὁ ποιητὴς ποὺ βρίσκεται καὶ ποὺ γίνεται λαός»²²⁵.

Νοσταλγὸς τῆς Ἑλληνικῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης κοντὰ στοὺς ὁποίους εἶχε ζήσει, θέλησε νά ξαναζωντανέψει μὲ τὰ τραγούδια του τὴ ζωὴ αὐτὴ ποὺ τὴ θεωρεῖ πιὸ ἀνθρώ-

224. Α. Θρύλου, Κ. Κρυστάλλης, περ. «Ν. Ἑστία» 1932, δ.π., σσ. 129—130 (ἀποκαλεῖ τὸν Κρυστάλλη «φωτογράφ», ποὺ «δὲν ἀναπτύσσεται σὲ ζωγράφου δημιουργία»).— Πρβλ. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δ.π., σ. 66 (ἀποκαλεῖ τὸν Κρυστάλλη «διασκευαστὴ χονδρὸ κι’ ὄχι δημιουργό»).— Πρβλ. καὶ Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες τοῦ Μοριά, Ἀθήνα 1935, σσ. 199—200 (κατηγορεῖ τὸν Κρυστάλλη γιὰ πλαστογράφου δημοτικῶν τραγουδιῶν).

225. Βλ. Κ. Παλαμᾶ, Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης, δ.π., σσ. 380—381.— Πρβλ. Κ. Χατζόπουλου, Κώστας Κρυστάλλης, δ.π., σ. 743 «... Ἡ ποίησις τοῦ Κρυστάλλη δὲν εἶναι τῶρα μίμηση τοῦ λαικοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι μιὰ ἀτομικὴ δημιουργία...».— Πρβλ. καὶ Ἡλ. Βουτιερίδη, Σύντομη Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, δ.π., σ. 377 «... Ὁ Κρυστάλλης εἶναι ποιητὴς πρὸ πολλοῦ

πινη ἀπὸ τῆ ζωῇ τῶν πόλεων. Καὶ τὸ πέτυχε παίρνοντας τὴ δύναμη καὶ τὴν ὁρμὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ μεταφέροντας τὶς μορφές του στὴν τσοπάνικη λεβεντιά τῶν δικῶν του μορφῶν.

Ὁ Κρυστάλλης εἶχε ζήσει τὸ δημοτικὸ τραγούδι πρὶν τὸ γνωρίσει ἀπὸ γραπτὴ παράδοση καὶ τὸ εἶχε κάνει ἓνα μὲ τὴν ψυχὴ του. Ἀπὸ τὰ γράμματα ποὺ ἔστειλε κατὰ καιροὺς σὲ φιλικὰ του πρόσωπα, διαφαίνεται ἡ ψυχικὴ αὐτὴ ἐπαφὴ τοῦ ποιητῆ μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια²²⁶. Στὸν «*Τραγουδιστὴ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης*» ὁ Κρυστάλλης προχωρώντας πέρα ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, μᾶς δίνει εἰκόνες ἀπαράμιλλες ἀπὸ τὶς καθημερινές ἀσχολίες τῶν ἀγροτῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἀνθρώπων τῆς στάνης, θέματα ποὺ δὲν τὰ συναντᾶμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια. Γίνεται ὁ δημιουργὸς τῆς ποιμενικῆς ποιήσεως στὴ νεώτερη Ἑλλάδα. Οἱ στίχοι του εἶναι τεχνικότερα δουλεμένοι, ἡ γλώσσα του, ἰδιωματικὴ ἢ πειρωτικὴ, προσθέτει ἔνταση καὶ ἀκρίβεια, τὸ ἔργο του ἀποκτᾷ τώρα ἓναν ἰδιαίτερο προσωπικὸ τόνο, π.χ. στὰ ποιήματά του: «*Ὁ Σκάρος*», «*Ὁ Γέννος*», «*Ὁ Κοῦρος*», «*Στὸ Σταυρατὸ*», «*Τὸ Κέντημα τοῦ μαντηλιοῦ*», γιὰ νὰ καταλήξει στὸν «*Ψωμοπάτη*», τὸ πιὸ ὀλοκληρωμένο του.

Καὶ τὸν κόσμον τῶν παραδόσεων καὶ τῶν παραμυθιῶν μεταφέρει σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς συλλογῆς του αὐτῆς — ἐμφανέστερη βέβαια εἶναι ἡ ἐπίδραση τῶν θεμάτων τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας στὰ «*Ἀγροτικά*» — ποὺ ξέρεي ὅμως νὰ τὸν ζωντανεύει μὲ τὸ δικό του λυρικό τρόπο, ὥστε νὰ γοητεύει τὸν ἀναγνώστη. Ὁ Κ. Παλαμᾶς ἐκφράζει τὴν ἐξῆς γνώμη γιὰ τὴν ἐπίδραση αὐτὴ στὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη. «...Καὶ ὅμως τίποτε ποιητικώτερον ἀπὸ τὸν μῦθον, τίποτε ἀληθέστερον καὶ ὠραιότερον αὐτοῦ, ὅταν καταλήλῃς τὸν διαχειρίζεται ὁ ποιητής...». Καὶ μᾶς παραπέμπει στὸ «*Γεφύρι τοῦ Μανώλη*»²²⁷.

Ἔχω τελικὰ τὴ γνώμη ὅτι ὁ Κρυστάλλης, ἂν ζοῦσε, εἶναι πιθανὸ ὅτι θὰ καλλιεργοῦσε μιὰ ποίηση περισσότερο ὑποκειμενικὴ, γιὰτὶ μέσα του ἔκρυβε μιὰ ὁρμὴ γιὰ πέταγμα πρὸς κάποιον πιὸ ψηλά. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ γράμματά του γράφει τὶς ἐξῆς ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὲς φράσεις τῆς τάσεώς του αὐτῆς. «...Μὲ ὅλα αὐτὰ συλλογίζομαι ὅτι ἂν εἶχα ὅπως ἄλλοι ἡλίθιοι τὰ μέσα, ἴσως μιὰ μέρα ἤμποροῦσα νὰ γίνω καλός. Ἀλλὰ δὲν ἔχω ἀτυχῶς «φτερά δὲν ἔχω κλαπατάργια καὶ τυραννίμαι καὶ πονῶ καὶ σβίεμαι νύχτα μέρα», δὲν τοῦ τὰ λέω δικαίως τοῦ Σταυραετοῦ;»²²⁸.

πραγματιστῆς καὶ τοπικὸς (regionaliste), ποὺ μπόρεσε νὰ ξαναζωντανέψῃ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, σμύγοντάς το μὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴ φύση καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ, ποὺ ἐξοῦσανε μέσα στὴν ψυχὴ του... Ἡ ποίηση τοῦ Κρυστάλλη δὲν εἶχε συνέχειά της στὰ κατοπινὰ χρόνια. Μερικοὶ προσπάθησαν νὰ τὴ μιμηθοῦν, μὰ δὲν τὸ κατόρθωσαν. Πρέπει νὰ τὴ ζῆση κανεὶς τὴν ποίηση αὐτῇ, νὰ τὴν κάμῃ ἓνα μὲ τὴν ψυχὴν του γιὰ νὰ μπορῇ νὰ τὴν ἀποτυπώσῃ σὲ στίχους· ἀλλιῶς τὸ ἔργο του εἶναι ἀπλὴ παρωδία της».

226. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ, σ. 324, σημ. 35 καὶ 37.

227. Βλ. Κ. Παλαμᾶ, *Τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη*, δ.π., σ. 477.

228. Βλ. Κρ. Ἀπαντα, δ.π., σ. 806.

KOSTAS KRYSTALLIS AND THE FOLKSONG

SUMMARY

In this study we examine the influence exerted upon the poet Kostas Krystallis (1868-1894) by Greek folksong; the influence is evident in his prose, where he inserts verses or entire folksong, but this chiefly can be seen in his poetry.

It is significant to show the metrical formation of his poems, with the dominant 15 syllabic blank folk verses, the phrasal similarity to verses or semiverses from folksong, the figures of speech, the pictures and ideas from folksong, which the poet inserts to his poems or remodels his poetry in resemblance with them.

We especially examine the poet's occupation with folkloric subjects (morals and customs, traditions and tales), that sometimes he interposes in his prose or uses as themes of his poetry, and other times he studies them in his folkloric works.

The result of our research is that Kostas Krystallis was not a simple imitator of folksong. He had known it not only by text tradition, but also directly from the mouth of Greek people and had been in strong spiritual connection with it.

Therefore we can say that Krystallis easily found his bearings into the space of the Greek folksong, but that he also made a progress giving to his songs his personal tone.